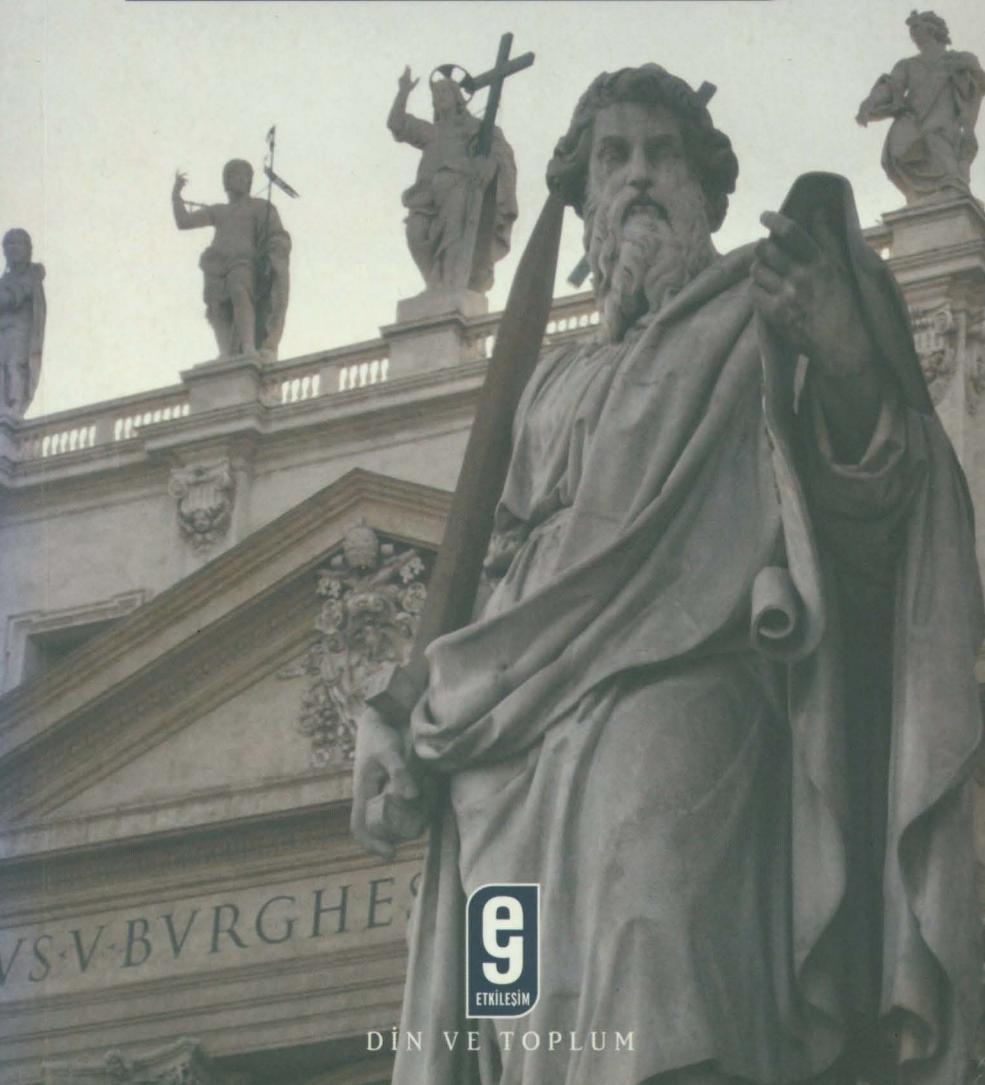
Hıristiyan Fundamentalizmi

ŞULE AKBULUT ALBAYRAK

ETKİLEŞİM

DİN VE TOPLUM

HIRİSTİYAN FUNDAMENTALİZMİ

Şule Akbulut Albayrak

Etkileşim Yayınları : 42
Din ve Toplum : 3

Hıristiyan Fundamentalizmi / Şule Akbulut Albayrak
Editör : A. Cüneyd Köksal
Kapak : Kenan Bıyıklı
İç Düzen : Kadir Kara
Baskı ve Cilt : Nesil Matbaacılık
Mermerciler Sanayi Sitesi
2. Cadde No: 23 Yakuplu
B. Çekmece/İSTANBUL
Tel: (0212) 876 38 68
Fax: (0212) 876 41 69

© Etkileşim Yayınları 2007
Bu kitabın Türkiye'de yayım hakları
Nesil Basım Yayın Gıda San. ve Tic. A.Ş. adına
Etkileşim Yayınları'na aittir.
İzinsiz, kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

ISBN: 978-975-269-338-8
1. Baskı: Ağustos 2007

Etkileşim Yayınları

Sanayi Cad. Bilge Sok. No: 2, 34196 Yenibosna/İstanbul
Tel: (0212) 551 32 25 Fax: (0212) 551 26 59
www.etkilesimyayinlari.com

HIRİSTİYAN FUNDAMENTALİZMİ

Şule Akbulut Albayrak

Şule Akbulut Albayrak

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni 2003 yılında bitiren yazar, ardından İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi eğitimi aldı. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalında "Hıristiyan Fundamentalizmi" başlıklı Yüksek Lisans tezini 2006 yılında tamamladı.

Halen aynı bölümde doktora çalışmasına devam eden yazar, evli ve bir çocuk sahibidir.

İçindekiler

TAKDİM 9
ÖNSÖZ 13
1.GİRİŞ 17
KAVRAMSAL ÇERÇEVE 23
2.1. Fundamentalizmin Tanımı 23
2.2. Fundamentalizmin Özellikleri 33
2.2.1. İdeolojik Özellikler 33
2.2.1.1. Dinin Değersizleşmesine Reaksiyon (Reaction): .. 33
2.2.1.2. Seçicilik (Selectivity): 34
2.2.1.3. Ahlaki Manişeizm (Moral Manicheanism): 35
2.2.1.4. Mutlakçılık (Absolutism) ve Yanılmazlık (Inerrancy): 35
2.2.1.5. Binyılcılık (Millennialism) ve Mesihçilik (Messianism): 36
2.2.2. Organizasyonel Özellikler 36
2.2.2.1. Seçilmiş Üyelik (Elect, Chosen Membership): 36
2.2.2.2. Keskin Sınırlar (Sharp Boundaries): 37
2.2.2.3. Otoriter Teşkilat Yapısı (Authoritarian Organization): 37
2.2.2.4. Davranış Talepleri (Behavioral Requirements): ... 37
Fundamentalist Hareketlerin Dünya ile İlişki Modelleri..... 38
2.3.1. Dünya Fatihi Modeli (World Conqueror): 39
2.3.2. Dünya Dönüştürücü Model (World Transformer): .. 40
2.3.3. Dünya Yaratıcı Model (World Creator): 41

2.3.4. Dünyayı Terk Modeli (World Renouncer): 42
2.4. Fundamentalist Hareketi Ortaya Çıkartan Faktörler 44
2.4.1. Yapısal Faktörler 44
2.4.2. Tesadüfî Faktörler 47
2.4.3. Tercih ve Liderlik 48
FARKLI FUNDAMENTALİZM ÖRNEKLERİ 49
3.1.Yahudi Fundamentalizmi 49
3.2. Müslüman Fundamentalizmi 54
3.3. Hristiyan Fundamentalizmi 57
3.4. Hindu ve Sih Fundamentalizmleri 59
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE HRİSTİYAN FUNDAMENTALİZMİ 63
4.1. Hristiyan Fundamentalizminin Nitelikleri 63
4.1.1. Yanılmazlık (Inerrancy): 67
4.1.2. Pre-millenarizm (Pre-millenarianism): 68
4.1.3. Evanjelizm (Evangelism) 72
4.1.4. Ayrılıkçılık (Separatism) 73
Tarihi Arkaplan 74
4.2.1. Amerika'da Fundamentalizmi Ortaya Çıkaran Şartlar .. 74
4.2.1.1. Birinci Büyük Uyanış (I. Great Awakening): 79
4.2.1.2. İkinci Büyük Uyanış (II. Great Awakening): 80
4.2.2. Temel İlkeler'in (Fundamentals) Oluşturulması ve Liberallerle Mücadele (1900-1925) 84
4.2.3. Dönüşüm ve Karşı-Kültür Oluşturma Süreci (1925-1960) 90
4.2.3.1. Yeni Dini Oluşumlar ve Bağımsız Kiliselerin Kurulması 91
4.2.3.2. İncil Kolejleri ve Enstitülerin Kurulması 92
4.2.3.3. Basım -Yayım Organlarının Kurulması 94
4.2.3.4. Siyasete Yaklaşım Çabaları 95
4.2.4. 1970 Sonrasında Fundamentalizmin Görünürlük Kazanması 96
4.2.4.1. Ahlaklı Çoğunluk (Moral Majority) Hareketi 99
4.2.4.2. Dini Çevrede Mücadeleler 105

4.2.5. Skandallar ve Yeni Fundamentalist Aktörler (1979-1999) 106
4.2.5.1. Yeni Patron: Pat Robertson 108
4.2.5.2. Fundamentalistlerin Başka Bir Çeşidi: Yeniden Yapılanmacılar (Reconstructionalists) 110
4. 3. Fundamentalizmin Ortaya Çıkardığı Başlıca_Dini Gruplar 112
Presbiteryenizm 114
Baptizm 117
4.3.3. Pentekostalizm 119
HRİSTİYAN FUNDAMENTALİSTLERİN ÖNE ÇIKAN GÖRÜŞLERİ 123
5.1. Diğer Mezhep ve Din Mensuplarına Yaklaşımları 123
5.2. Siyasete ve Demokrasiye Yaklaşımları 126
5.3. Aileye ve Cinsiyet Problemine Yaklaşımları 128
6. SONUÇ 131
KAYNAKÇA 137

Takdim

Batılı sosyologların Müslüman toplumları sosyolojik bir gözle incelemesi alışıldık bir husustur. Ancak, bir Türk sosyoloğun Batılıların dini hayatı hakkında sosyolojik inceleme yapması pek alışık olmadığımız bir durumdur. İşte elinizdeki çalışmada Şule Akbulut Albayrak başarılı bir çalışmayla bunun örneklerinden birini veriyor. Umarım bu çalışmasıyla yazar, Türk din sosyolojisinde yeni bir çığırın açılmasına katkıda bulunacaktır. Bu sayede Batılı sosyologlar bizim dinimiz hakkında sosyolojik araştırmalar yaptıkları gibi, biz de onların dinleri hakkında araştırmalar yaparak birinci elden bilgi edinmiş olacağız. Aslında dinin Batı toplumu ve kültürü üzerindeki etkisi hakkında araştırmalar, Batıyla ilişkilerimizin giderek yoğunlaştığı şu dönemde artık bir zorunluluktur.

Batılı toplumlarla sağlıklı ilişkiler kurulması açısından, onların siyasi ve ekonomik olaylara bakışlarına, dinlerinin tesirinin araştırılması son derece kritik bir öneme sahiptir. Mesela, AB'ye üyelik sürecinde Hıristiyanlığın, Avrupalıların Türkiye'ye bakışını nasıl etkilediğini bilmek son derece önemlidir. ABD ile ilişkilerde dinin Amerikan dış politikasına ve özellikle Türkiye ile ilişkilerine tesirini anlamak ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına ve önceden doğru tahminlerde bulunmaya katkıda bulunabilir. Nitekim, bu sebepten dolayı, Türkiye ile ilişkisi olan ülkelere mensup Batılı

sosyal bilimciler, Türkiye'de İslam'ın siyasete tesirini çok yakından takip etmektedirler.

Bu bağlamda, günümüz dünyasında ciddi bir tehdit olarak tanımlanan fundamentalizm konusu önemli bir yer işgal etmektedir. Bu durum özellikle İslam söz konusu olduğunda gündeme gelmektedir. Aslında fundamentalizm kelimesi başlangıçta Hıristiyanlar arasından İncil'in zahirî yorumunu esas alan ve Hıristiyanlığı dünyaya hakim kılmaya çalışan aşırı bir akım için kullanılmıştır. Ancak günümüzde fundamentalizmin sadece Hıristiyanlığa has bir olgu olmadığı, bütün dinlerde fundamentalizm olduğu konusunda sosyologlar arasında yaygın bir kanaat yerleşmiştir. Bu süreçte bir müddet fundamentalizm teriminin Müslümanlar için kullanılıp kullanılamayacağı konusunda tartışmalar yaşanmış ve şüpheler ortaya çıkmıştır. Ancak sonunda fundamentalizm terimi bazı aşırı Müslüman gruplar için de kullanılmaya başlamıştır.

Hıristiyan fundamentalizminin doğduğu yer ABD olduğu gibi, günümüzde en güçlü olduğu yerin de ABD olduğu söylenmektedir. Bu sadece sivil toplumda değil aynı zamanda devlet kademesinde de böyledir. Son dönem Amerikan devlet başkanlarından Ford, Reagan, Carter, George Bush ve halen başkanlığı yürüten oğlu George W. Bush "yeniden doğma Hristiyan" (New Born Christian) öğretisine inanan ve bu yolda aktif faaliyet gösteren insanlardır. Evangelizm olarak da bilinen bu grubun amacı bütün dünyayı Hıristiyanlaştırmak için çalışmaktır. Nitekim eski başkanlardan Carter halen vaktinin önemli bir kısmını Afrika'da Hıristiyanlığı yaymaya çalışarak harcamaktadır.

Ancak, son dönemde, bir ironinin genellikle gözlerden kaçtığı gözlemlenmektedir: Amerikan kamuoyunda bir Hıristiyan fundamentalisti olmakla suçlanan başkan Bush, İslam fundamentalizmine karşı savaş açmıştır. Bu savaşa "haçlı seferi" adını vermesi, Tanrı'nın kendi yanında olduğunu söylemesi, hatta Tanrı'nın kendisi ile konuşup direktif verdiğini ve yaptığı işlerin bu ilahi ilhamlara dayandığını iddia etmesi, Bush'un fundamentalist yak-

laşımını yansıtması açısından ilginç örnekler olarak gösterilmektedir.

Bu nedenle fundamentalizmi inceleyen din sosyologları için Amerika önemli bir laboratuardır. Elinizdeki çalışma bu yolda atılmış önemli bir adımdır.

Amerika'daki Hıristiyan fundamentalizmi olgusunun bizim için önem arz etmesinin bir başka sebebi de son dönemlerde, Hıristiyan fundamentalistlerin Müslümanlara karşı yürüttükleri propaganda ve karalama faaliyetleridir. Bazı aşırı Hıristiyan gruplar bunu, fiili saldırı aşamasına bile getirmişlerdir. İslam karşıtı bu propagandanın merkezinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı yapılan akıl almaz iftiralar vardır.

Bu iftiralarla fundamentalistler İslam'ın dünyada ve Amerika'da en hızla yayılan din olmasının önüne geçmeye çalışmaktadırlar. Fakat, gösterilen bütün çabalara rağmen İslam hâlâ Amerika'da en hızlı yayılan din olmaya devam etmektedir. Bu da fundamentalistlerin iftira kampanyalarının tam tersi sonuç doğurduğunu göstermektedir.

Ayrıca, Amerikalı Hıristiyan fundamentalist liderlerin Hz. Peygamber (s.a.s.) aleyhine söyledikleri sözler İslam dünyasının bir çok yerinde ciddi tepki toplamakta ve kargaşaya yol açmaktadır. Hatta protestolar esnasında hayatını kaybeden insanlar bile olmaktadır.

Hıristiyan fundamentalistler, Amerika'daki bütün Hıristiyanları temsil etmezler. Onları bütün Hıristiyanların temsilcisiymiş gibi görmek veya bütün Hıristiyanların onlar gibi düşündüğünü zannetmek son derece yanıltıcı olur. Buna özellikle dikkat etmek ve bütün Amerikalıları Hıristiyan fundamentalist gibi görmemek gerekir. Tam tersine fundamentalist Hıristiyanlar, Amerikan toplumu içinde bir azınlıktır. Ancak bu aşırı azınlığın sesi çoğunluktan daha fazla duyulmakta ve etkisi —özellikle misyonerlik faaliyetleri ve diğer dinlere karşı yürüttükleri haçlı seferleri yoluyla— dünyanın her yerinde hissedilmektedir.

Fundamentalizme karşı mücadelenin en güzel yolu önce onu doğuran sosyal ve kültürel sebepleri anlamaktan geçer. Bu bağlamda din sosyolojisine önemli görevler düşmektedir.

Şule Akbulut Albayrak'ı Türk Din Sosyolojisine yeni bir pencere açan bu ilginç araştırmasından dolayı tebrik ediyor, yeni çalışmalarını bekliyoruz.

Doç. Dr. Recep Şentürk
İSAM

ÖNSÖZ

Soğuk savaş döneminde komünizm en büyük tehlike olarak algılanırken; sonraki süreçte İslam küresel tehdit olarak algılanmaya başlanmış; özellikle de 11 Eylül saldırıları Batı'da İslamın şiddet üreten bir din olarak ün salmasına neden olmuştu. Bugün Batıda yaşayan herhangi biri için İslam, şiddeti; müslüman ise neredeyse bir intihar bombacısını hatırlatır olmuştur. Oysa, şiddet veya dinin katı şekilde yorumlanması ne yalnız müslümanların sorunudur ne de söz konusu olgu tek bir dinin veya inanç sisteminin problemidir. Aksine her dinde ana akımın dışında dine radikal yorumlar getiren kimseler mevcuttur. Nitekim, yahudi fundamentalistlerin müslümanlara karşı şiddet kullanmaları, benzer şekilde çalışmamızın konusunu oluşturan hristiyan fundamentalistlerin inançları uğruna diğer din mensuplarına ve kendileri gibi düşünmeyen hristiyanlara karşı giriştikleri faaliyetler müslüman fundamentalistlerin tutumları kadar dikkate değerdir. Ancak görülen o ki, son dönemde İslamın fundamentalizmle özdeşleştirilmesi Batı'nın İslam dünyası üzerindeki planlarını gerçekleştirebilmesi için vazgeçilmez oranda yarar sağlamaktadır. Dolayısıyla kısa vadede bu argümandan vazgeçilmesi öngörülmemektedir.

Fundamentalizm, yalnız gelişmekte olan ülkelerin problemi değildir. Çalışmamız takip edildiğinde görüleceği üzere Amerika

gibi "modern" olarak tanımlanan ülkeler de söz konusu olguyla karşı karşıyadır. Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki fundamentalist hareketin ortaya çıkışını, gelişimini ve son yıllardaki yönelimini ele aldığımız bu çalışmamız, ülkemizde yeterince tanınmayan Amerikan Protestan fundamentalistlerinin inançlarını, toplumsal meselelerdeki duruşlarını, ülke siyasetine tesirlerini ve diğer toplumlara yaklaşımlarını değerlendirmektedir.

Çalışmamızın ortaya koyduğu üzere Amerika Birleşik Devletleri'nde var olan Protestan fundamentalizmi toplumsal zemini güçlü bir olgudur ve söz konusu hareketler siyasette etkindirler. Özellikle ülkenin Ortadoğu politikasını belirleyen ekonomik ve politik çıkarların yanı sıra dini mülahazalar önemli yer tutmaktadır ki çalışmamız bu hususa dikkat çekmektedir. Nitekim, Birleşik Devletler başkanı George W. Bush'un fundamentalist liderlerle kurduğu ilişkiler, sarfettiği sözler ve izlediği politikalar bu iddiamızı desteklemektedir.

Elinizdeki çalışma, dinlere köktenci yaklaşımlar üzerine özellikle 11 Eylül'le birlikte oluşan kişisel merakın ışığında ortaya çıkmıştır. Zira, fundamentalizm ile belirli bir dinin özdeşleştirilmesi sorgulanmaya değer bir husustur ki; neticede şaşırtıcı sonuçlar elde edilebilmektedir.

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı bünyesinde Yüksek Lisans Tezi olarak ortaya çıkan bu çalışma esnasında karşılaştığımız en büyük zorluk, konumuzla ilgili Türkçe kaynak yoksunluğu olmuştur. Konuyla ilgili çalışmaların hemen tamamı henüz Türkçeye tercüme edilmediğinden İngilizce asılları temin edilmiş, bunun için öncelikle İSAM kütüphanesi (Bağlarbaşı) ve California Üniversitesi, Berkeley, Doe kütüphanesinden faydalanılmıştır.

Her bir çalışma, araştırmacıyı destekleyen kişilere teşekkürü gerektirir. Ben de öncelikle Prof. M. Tayfun Amman'a kendisinden örnek aldığım bilimsel ciddiyetinden ötürü teşekkür ederim. Ayrıca, kaynak desteği ve düşünsel katkılarından dolayı İSAM araştırmacılarından Dr. Nuri Tınaz'a ve ilmi çalışmalarımda her

zaman yol gösterici olmuş kıymetli hocam Doç. Dr. Recep Şentürk'e teşekkürü borç bilirim. Son olarak, manevi desteğini daima içimde hissettiğim sevgili annem Fikriye Akbulut, babam Hamza Akbulut'a ve bu süreçte hoşgörü ve fikri desteğini esirgemeyen kıymetli eşim Serhat Albayrak'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Şule Akbulut Albayrak

İstanbul, 2007

1.GİRİŞ

Sosyal hayatın en temel ilkesi değişimin kaçınılmaz olduğu gerçeğidir. İnsanlık var olduğu günden bu güne kadar türlü dönem ve safhalardan geçmiş ve devamlı olarak değişime, dönüşüme uğramıştır. İnsanlık tarihinde yaşanan büyük değişimlerden biri, bilim ve felsefedeki gelişmelerin ardından Batı'da ortaya çıkan endüstri devrimidir. Zira, o güne dek geleneksel hayatını devam ettiren, kutsalla doğrudan ilişki içinde olan tarım toplumu insanları belki ilk kez geleneğin dışında metasosyal belirleyici tanımayan farklı bir dünyaya yönelmek zorunda kalmışlardır.

Yeni dönemin kuralları öncekinden oldukça farklıdır. Öncelikle, akıl-vahiy dengesinde tarihte ilk kez akıl bu derece öne çıkartılmış; din ve dini öncüller toplumsal hayattan dışlanarak kişilerin özel hayatlarına has kılınmıştır. Bilimsel gelişmeler dinin güvenilirliğinin sorgulanmasında başlıca öncüller olarak görülmüş, her şeyin merkezine insan aklı yerleştirilmek suretiyle dinin fonksiyonunu yitireceği düşünülmüştür. Ancak Batı'da ortaya çıkan ve sonrasında Batı dışı toplumları da çoğu zaman despot bir politikayla kendine çeken modernleşme ve beraberinde getirdiği sekülerizm, zaman içinde kendi karşıtlarının ortaya çıkmasına engel olamamış ve modern dönemin en köklü mücadelesi olan gelenek-modernizm çatışması ortaya çıkmıştır.

Son yıllarda, sosyal bilimcileri en çok meşgul eden kavramlardan biri şüphesiz fundamentalizmdir. Toplumsal hayatın muhtelif alanlarında dine getirilen kısıtlamalara karşılık dindar bir tepki olarak yükselen fundamentalizm, temel olarak modernizme ve bunun ürettiği sekülerizme karşıdır. İçinde bulunulan toplumun eleştirisiyle işe başlayan ancak bununla yetinmeyip tanımını yaptıktan sonra düşmanı yok etmek için mücadeleye girişen fundamentalizm, hakikatin yalnızca kendi inanç ve davranış sisteminde bulunduğunu iddia eden ayrılıkçı bir tavır alıştır. Fundamentalizm, kişiye ayrı bir yaşam şekli, inanç, davranış, dil, kutsalla iletişim şekli teklif eder. Bu anlamda, yaşamla ve nasıl yaşanacağıyla ilgilidir, hayatın bir değeri ve anlamı olduğu iddiasındadır.

Hemen her dinin müntesipleri içinde görülebilen ancak son yıllarda müslüman toplumlarla özdeşleştirilen söz konusu olgunun menşei olan Amerikan Protestan fundamentalistleri, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu konuyu seçmemizin nedeni Amerikan toplumunun önemli sayılabilecek bir kısmını ihtiva eden ve sadece kendi hayatlarını şekillendirmekle yetinmeyip, siyaseti ve sivil toplumu da kullanmak suretiyle tüm kesimleri ve hatta dünyadaki diğer ülkeleri şekillendirmek ve yönlendirmek isteyen Amerikan fundamentalistlerinin taşıdıkları öneme rağmen ülkemizde yeterince tanınmamasıdır. Nitekim, çalışmamız süresince gördük ki, Şinasi Gündüz ve Ahmet Rafet Özkan gibi iki değerli akademisyenin dışında konuyla ilgili popüler düzeyde yazılmış sadece birkaç kitap ve gazete makalesi bulunmaktadır. Bunların dışında ise hristiyan fundamentalistlerinin inanç ve görüşlerini, yine fundamentalistlerin kendi tecrübelerine dayanarak anlatan, tespit edebildiğimiz tek tercüme eser Grace Hallsell'in *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak (Forcing God's Hand)* adlı kitabıdır. Mevcut boşluğa işaret etmek amacıyla kaleme aldığımız çalışmamızın temel gayesi, Amerika'daki Protestan fundamentalizmi olgusunun serüvenini ortaya koymak suretiyle özelde Amerikan toplumu, geneldeyse dünya toplumları için dini, sosyal ve

siyasi açılardan önemine dikkat çekmek ve takip edecek araştırmalar için tanıtıcı bir ön çalışma olmaktır.

Amerika'da Protestan fundamentalizminin ortaya çıkışı Amerikan modernleşme süreciyle yakından ilişkilidir. Nitekim, bilim ve teknolojinin gelişmesiyle beraber sanayileşme ve kentleşme sonucunda şehirlere akın eden muhafazakar insanların yaşadığı geleneksel hayat, modernleşmeyle telafisi olmayan bir darbe yemiş; buna karşılık halen geleneksel hayatı yaşama isteğiyle son gelişmelerle mücadele içine giren bir grup ortaya çıkmıştır. Her ne kadar anti-modern bir söylemle ortaya çıkmış olsa da modern bir olgu olan ve modern enstrümanlarla modernizme karşı mücadele eden söz konusu grup, kendine has inanç ve davranış biçimleriyle Amerikan Protestan fundamentalistlerini oluşturmuştur.

Hristiyan fundamentalizmi, öncelikle ihtiva ettiği "pre-millenarist" yaklaşımla dikkat çeker. Yahudilerin Ortadoğu'ya yerleşmesi gerektiği gibi bir takım siyasi nüanslara sahip olan söz konusu doktrin, dünyanın her geçen gün felakete doğru gittiğini ve bu kötü durumun ancak Tanrısal bir müdahaleyle son bulacağını savunur. Tarihin sonunda neler olacağı açıktır. İsa Mesih gelecek ve Deccal'e karşı kazanacağı zaferin ardından dünya üzerinde hristiyanlığın hakim olacağı bin yıllık bir barış dönemi tesis edecektir. Pre-millenarizm olarak adlandırılan bu öğretinin dışında hristiyan fundamentalizminin ayırıcı niteliklerinden biri de "yanılmazlık doktrini"dir. Buna göre Kitab-ı Mukaddes, kelimesi kelimesine Tanrı'nın sözü olması bakımından inananlar üzerinde mutlak iktidar sahibidir ve literal olarak okunmalıdır. Bu öğretiler temelinde yükselen fundamentalist hareket, tüm diğer fundamentalizmler gibi ayrılıkçıdır ve hakikatin tek sahibi olduğu iddiasındadır. Mutlak doğrunun sahibi olarak yapılması gereken şey ise hakikati toplumun diğer kesimlerine, hatta diğer toplumlara götürmek ve onların hidayetine vesile olmaktır.

Darwin teorisi, diğer metinlere olduğu gibi Kutsal Kitap'a uygulanan *Yüksek Eleştiri*, okullarda din derslerinin kaldırılması ve benzeri hususlar karşısında tepki gösteren muhafazakar hristi-

yanlar, 19.yy. sonunda seslerini yükseltmeye başlamışlar, 20.yy. başında bir kimlik olarak görünür hale gelmişlerdir. Ancak, gerek tarikatler (denomination) içinde gerek okullarda ve toplumsal hayatın diğer alanlarında mücadeleleri başarıya ulaşmayınca geri çekilmeyi ve kendi içlerinde örgütlenmeyi tercih etmişlerdir. Bu anlamda kendi kiliselerini, okullarını, dergi, gazete, radyo ve televizyonlarını, hatta eğlence merkezlerini kuran fundamentalistler, yeterli maddi ve organizasyonel güce ulaştıklarına kanaat getirdiklerinde ailede, okulda ve siyasetteki inanca aykırı gelişmelere karşı tekrar görünürlük kazanmak üzere toplumsal alana adım atmışlardır. Bu anlamda büyük hizmeti olan Jerry Falwell'in *Ahlaklı Çoğunluk (Moral Majority)* hareketiyle siyaseti de etkilemeye başlayan fundamentalizm, toplumdaki etkinliğini önemli oranda yükseltmiştir. Falwell'in ardından Pat Robertson, fundamentalizmin temsilcisi haline gelmiştir. Kurduğu yayım kuruluşları ve sivil girişimlerle yetinmeyerek siyasette de boy gösteren Robertson, halen Amerika'nın önemli ve etkili fundamentalistlerindendir.

Genel olarak dini fundamentalizmi; özelde ise Amerika'daki Protestan fundamentalizmini incelediğimiz çalışmamız, giriş ve sonuç dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. Kavramsal çerçeveyi ortaya koyduğumuz ilk bölümde, fundamentalizm olgusu incelenmiş, bundan sonra, olgunun ideolojik (Reaksiyonerlik, Seçicilik, Ahlakî Manişeizm, Mutlakçılık-Yanılmazlık, Binyılcılık-Mesihçilik) ve organizasyonel (Seçilmiş üyelik, Keskin Sınırlar, Otoriter Teşkilat Yapısı, Davranış Talepleri) niteliklerine değinilmiştir. Ardından fundamentalist hareketlerin dünya ile ilişki modelleri (Dünya Fatihi Modeli, Dünyayı Dönüştürücü Model, Dünya Yaratıcı Model, Dünyayı Terk Modeli) ortaya konmuş ve bu bölümde son olarak fundamentalist bir hareketi ortaya çıkaran faktörler (Yapısal Faktör, Tesadüf Faktörü, Liderlik) üzerinde durulmuştur.

Fundamentalizmi bir olgu olarak nitelikleriyle beraber ortaya koyduktan sonra dünyadaki fundamentalizm örneklerine değindiğimiz bir sonraki bölümde, farklı coğrafyalardaki Yahudi, Müs-

lüman, Hristiyan, Hindu ve Sih fundamentalizmleri incelenmiştir. Her biri müstakil birer çalışmaya konu olabilecek nitelikteki farklı dinlerdeki fundamentalizmler üzerinde ayrıntılı durulmamış; bir kaç örneklendirme suretiyle önemlerine dikkat çekilmiştir.

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Amerika'daki Protestan fundamentalizmini incelediğimiz üçüncü bölümde, öncelikle Hristiyan fundamentalizminin nitelikleri ortaya konmuş; ardından Amerika'daki fundamentalist hareketin tarihsel süreçte geçirdiği merhaleler açıklanmıştır. Burada, modern hayatın hissedilir hale geldiği ve fundamentalizmin bir olgu olarak ortaya çıktığı 19. yüzyıl başlangıç noktası olarak alınmıştır. Tarihsel süreç ortaya konduktan sonra aynı bölümde fundamentalizmin içinde geliştiği Hristiyan mezhepleri (Presbiteryenizm, Baptizm, Pentekostalizm) ve etkileri de incelenmiştir.

Çalışmamızın son bölümündeyse fundamentalistlerin muhtelif toplumsal konular hakkında öne çıkan görüşleri ele alınmıştır. Bu anlamda, diğer dinlere ve mezheplere yaklaşımları; siyasete yaklaşımları; aile ve cinsiyet problemine yaklaşımları mercek altına alınmıştır. Fundamentalist söylemde sembolik bir önem ifade eden aile ve toplumsal cinsiyet meseleleri endişe duyulan en önemli konular olmuştur. Homoseksüellik ve kürtaj gibi pratik hayatın uygulamalarına şiddetle karşı çıkan fundamentalistler, diğer mezhep ve din mensuplarıyla ilgili olumsuz kanaatleriyle de dikkat çekmişlerdir. Soğuk savaş döneminde komünizm ve Sovyetler'i öteki olarak ilan etmişler; daha sonra müslümanları en büyük tehdit olarak görmüşlerdir. Yahudiler ile kurdukları dostluk ilişkisi ise dikkate değerdir.

Her çalışmada olduğu üzere burada da konunun muhteviyatının genişliği nedeniyle kimi sınırlandırmalara gitme ihtiyacı hissedilmiştir. Öncelikle, Hristiyan fundamentalizmi için Amerika'da son yüzyılda gelişen Protestan fundamentalizmi olgusunun seçilmesi bir sınırlandırma olarak değerlendirilebilir. Bunun birinci nedeni, Amerika'daki Hristiyan fundamentalistlerinin ülkemizde yeterince tanınmıyor olması iken; ikinci nedeni söz konu-

su grubun dünyanın diğer ulusları ve inançlarıyla ilgili dikkate değer görüşleri ve pratikleridir. İkinci bir sınırlandırma fundamentalizmin ortaya çıktığı mezhepler sıralanırken yapılmıştır. Presbiteryenizm, Baptizm ve Pentekostalizm gibi mezheplerin dışında Amerika'daki fundamentalizme katkı sağlayan başka dini gruplar da mevcuttur. Hatta fundamentalist çabalar için mezhepsel sınırlar aşılmış, mezhepler arası iş birlikleri ön plana çıkmıştır. Ancak, bu gerçeği göz ardı etmeden ortaya koymaya çalıştığımız üçlü tasnif, olgu açısından öne çıkan dini gruplara dikkat çekme gayretindedir.

Bir diğer sınırlandırma fundamentalist liderlerden Jerry Falwell ve Pat Robertson gibi isimlerin seçiminde aranabilir. Diğer fundamentalistlerin arasından kendilerine has nitelikleri ve çalışmalarıyla ayrılan bu iki isim, Amerikan Protestan fundamentalizmi tarihinin en belirgin iki şahsiyetidir ve fundamentalistler üzerindeki etkinlikleriyle öne çıkmışlardır. Bu nedenle çalışmamızda özellikle atıf yaptığımız fundamentalist liderler arasında Falwell ve Robertson dikkat çekmektedir.

Son olarak, bu çalışma süresince cevabını aradığımız sorulardan bir kaçını şöyle sıralayabiliriz:

1. Fundamentalizm, tek bir dine has kılınabilir mi yoksa her inanç sisteminde görülebilecek bir olgu mudur?

2. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki fundamentalist hareketin önemi nedir ve toplum tarafından ne ölçüde rağbet görmektedir?

3. Söz konusu fundamentalist hareket, Amerikan siyasetine etki etmekte midir ve dış politikada özellikle Ortadoğu konusunda ne tür bir yaklaşım sergilemektedirler?

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Fundamentalizmin Tanımı

Türkçede 'köktencilik' olarak ifadesini bulan fundamentalizm kavramı, Latince 'fundament' kelimesinden türetilmiştir ve sözlük anlamı olarak 'temel', 'esas', 'esaslı' anlamlarına gelir.[1] Tek bir tanımı mümkün olmamakla birlikte bir dini hareket olarak fundamentalizm, özellikle kutsal metinde yer alan dinin temel yönlerinin mutlak doğruluğuna literal okumayı temel alarak vurgu yapar. Kavram, ilk olarak hristiyan inancının akide ve temel ilkelerine bağlılıklarını ifade eden hristiyanlar tarafından kullanılmış[2] ve bu ilkeler 1910-1915 yılları arasında yazılan on iki serilik kitapçıkla ortaya konmuştur. Böylece fundamentalizm, dini liberalizm, akılcılık, evrim teorisi ve Kitab-ı Mukaddes'e eleştirel yaklaşım gibi gerçek hristiyanlığa karşıt kabul edilen 20.yy. modernizmini reddeden bir hareket olarak ortaya çıkmıştır.

Temel ilkelere olan inancı vurgulayarak modern bilim ve seküler dünyaya karşı durma çabasında olan fundamentalizm,

---

[1] Ahmet Rafet Özkan, **Amerikan Evanjelikleri**, Erzurum: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s.23.

[2] Rod L. Evans, Irwin M. Berent, **Fundamentalism: Hazards and Heartbreaks**, Illinois: Open Court Publishing, 1990, s.1.

19.yy. boyunca Batı dünyasının içinde bulunduğu 'gelişme kültürü hastalığına' bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Bu dönemde insanlık; akıl gücü, bilimsel başarılar, teknolojik yenilikler ve geleneksel kurumların seküler, rasyonel dönüşümüyle herşeyin üstesinden geleceğine inanıyordu. Diğer taraftan, dini cemaatler ve dini elitler ise ya kendi kabuklarına çekildi ya da seküler dünya ile barışma yolunu seçerek yeni düzene adapte olmaya çalıştı. "İşte fundamentalist hareketler, seküler kirlenmeye karşılık zeminini koruma, hatta modernizasyonun zaaflarından yararlanarak zeminini yeniden kazanma çabasında olan tehlike altındaki dini hareketlerden çıkmış tarihi karşı ataklardır."[3] Ayrıca değeri merkeze alan fundamentalizm, modernleşme sürecinde dışlanmış olan mutlak değerleri yeniden kurma ve hayatın farklı alanlarında yeniden hakim kılma çabası içindedir.[4]

19.yy.'ın getirdiği değişimler ve yenilikler artık hiç bir şeyin eskisi gibi olamayacağını göstermiş; bundan sonra inananlar inançlarını savunmak ve bunun için mücadele etmek zorunda kalmışlardır. İşte tam da bu nokta, fundamentalistleri gelenekselcilerden, ortodoksiden veya ihya hareketlerinden ayırmıştır. Zira gelenek, ortodoksi ve ihya, süre giden durağan sistemlerde görülürken fundamentalizm değişimin ortasında var olur. Bu ayrımı Clifford Geertz, üzerinde çalıştığı İslam toplumlarında "birinin inançları tarafından tutulmak" ve "o inançları tutmak"; "inanç sahibi olmak" ile "fikir sahibi olmak" ayrımları arasında tarif eder. Yaşam tarzı üzerinde uzlaşının ve durağanlığın hakim olduğu toplumlarda inançlar, hayatın önemli bir parçasını oluşturur. Kültürün parçası olmak ve söz konusu inançları onayla-

---

[3] Gabriel A. Almond, Emmanuel Sivan ve R. Scott Appleby, "Fundamentalism: Genus and Species" **Fundamentalisms Comprehended**, Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1995, s.403.

[4] Frank J. Lechner, "Fundamentalism and Sociocultural Revitalization in America: A Sociological Interpretation", **Sociological Analysis**, Vol. 46, No. 3, 1985, s.245.

mak ayrımlanamaz unsurlardır. Böylesi durumlarda kişi, mutlak gerçeklikle ilgili inançlar tarafından tutulmuştur. Fakat kültür bir kere değişim, dış baskı veya hareketlilikle karıştırıldı mı; inançlar önceki pozisyonunu kaybederek bilinçli bir şekilde tutulmak zorunda kalırlar.[5]

Jeffry K. Hadden, dört tip fundamentalizmden bahseder: Teolojik fundamentalizm, politik fundamentalizm, kültürel fundamentalizm ve global fundamentalizm. İlk olarak teolojik fundamentalizm, modern düşünceye karşın geleneksel hristiyan doktrinini savunan hristiyan teolojik hareketidir. Politik fundamentalizm, dünyevî kötülüklerle mücadele etmek üzere, teolojik fundamentalizm ile kişisel dini teslimiyetin bir birleşimidir. "Bu iki tip fundamentalizm, ilerleme pahasına geleneği korumaya yönelen kültürel olarak aydınlanmamış bireylerin bir karikatürünü oluşturmak için biraraya gelir. Kültürel fundamentalizm, H.L. Mencken gibi sosyal eleştirmenler ve Sinclair Lewis gibi romancılar tarafından müstehzî bir şekilde tasvir edilmiştir."[6] Hadden'ın sınıflamasına göre fundamentalistlerin içinde bulunduğu politik faaliyet, dünya üzerinde dini öncüllerle hareket eden diğer gruplara tesir eder. Böylelikle bir olgu olarak global fundamentalizm, çeşitli dini geleneklerde ve siyasi sistemlerde varolan ve dini mülahazalarla motive olan politik bakımdan aktif gruplara işaret eder.

Fundamentalizm, çoğu kez anti-modern bir fenomen olarak görülmüş; modernite, modern kültürel programlar ve modern rejimler tarafından bastırılmış köklü geleneksel güçlerin bir çeşit patlaması olarak yorumlanmıştır. Halbuki, fundamentalist hareketlerin iletişim teknolojisi ve modern organizasyon algısıyla sıkı ilişkisi göz önüne alındığında ve daha da önemlisi söz konusu

---

[5] Nancy T. Ammerman, "North American Protestan Fundamentalism" Fundamentalisms Observed, Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1991, s.15.

[6] Steven Jones, "Fundamentalism", 1998, http: //religiousmovements.lib.virginia.edu/nrms/fund.html (16 Temmuz 2001), s.2.

hareketlerin modern siyaset alanının bir parçası olan ayrıntılı şekilde işlenmiş ideolojik ve politik yapıyla karakterize edildiği gerçeği düşünüldüğünde her ne kadar temel ideolojik yönelim ve sembolleri anti-modern olsa da bu hareketlerin modern birer fenomen olduklarını söylemek gerekir.[7] Fundamentalist hareketlerin moderniteyle ilişkisi, parti benzeri disiplin sıkılığına sahip olmaları gibi organizasyonel özelliklerinde, diğer yandan modern iletişim teknolojisi ve propaganda tekniklerini kullanımlarında açık olarak görülür. Tam da bu noktada söz konusu hareketlerin bir taraftan moderniteye karşı çıkarken öbür taraftan modernitenin nimetlerinden faydalanıyor olması bir paradoks olarak algılanmıştır. "Fundamentalizmin temel idéolojisi antimoderndir: Modernitenin kimi temel ilkelerini -bireyin özerkliği, aklın hükümranlığı, ilerleme ideolojisi, vb.- ve moderniteyi bir medeniyet olarak görmeyi red, fakat onun teknolojik ve organizasyonel yönlerini değil."[8] Nitekim, modern bilim ve teknolojiye kayıtsız kalmayan fundamentalist hareketler, bu iki unsurun köklerinin kendi altınçağlarında varolduğunu savunarak; sekülerleşmeden önce zaten kendilerine ait olan bilim ve teknolojiden faydalanmayı meşru bir zemine oturturlar.[9]

Diğer taraftan, her ne kadar geleneksel gibi görünse de bu hareketler aslında bazı paradoksal yollardan gelenek karşıtıdır-

---

[7] S. N. Eisenstadt, "Fundamentalism, Phenomenology and Comparative Dimensions" **Fundamentalisms Comprehended**, Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1995, s.259.

[8] Einsenstadt, s.264. Ayrıca, fundamentalizmin modernist olmayan modern bir olgu olmasıyla ilgili bk. Bruce B. Lawrence, **Defenders of God**, South Carlina: University of South Carolina Press, 1995. Bunun dışında, fundamentalizmin farklılaşmanın bir sonucu olduğunu dolayısıyla modern bir olgu olduğunu söyleyen Frank Lechner'in ilgili makalesi için bk. Frank Lechner, "Fundamentalism and Sociocultural Revitalization: On the Logic of Dedifferentiation" **Differentiation Theory and Social Change**, Jeffrey C. Alexander ve Paul Colomy (ed.), New York: Colombia University Press, 1990.

[9] Everett Mendelsohn, "Religious Fundamentalism and the Sciences" **Fundamentalisms and Society**, Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1993, s.24.

lar. "Bunlar, yaşayan geleneği kendi karmaşıklığı ve heterojenliğiyle reddederler; yerine bilişsel ve sosyal organizasyonu yönlendirmek üzere geleneğin büyük oranda ideolojik bir anlayışını benimserler. Dolayısıyla, fundamentalist gelenekçilik, verili bir geleneğin 'doğal' veya 'sade' bir muhafazasıyla karıştırılmamalıdır. Aksine, yeni gelişmelere karşı oluşturulmuş ideolojik bir tarz ve duruş olarak anlaşılmalıdır. Zira, geleneksel düzenin yegane meşru sembolleri olarak geleneğin belirli konuları alınır ve var olan duruma karşı bu konular desteklenir."[10] Dini metinleri yorumlama hususundaki fundamentalist yaklaşım, bu yolu benimseyenlerin gelenek konusunda zihinlerinin ne derece karışık olduğuna yalnızca bir örnektir. Zira, fundamentalistler var olan geleneğe hiçbir yenilik getirmeme hususunda titizlenirken benimsedikleri, yorumu reddeden tavrın kendisinin de bir çeşit yorum olduğunun farkında değildirler. "19.yy.'ın ilk yarısında Doğu Avrupa Fundamentalist Yahudi Ortodoksisinden önemli bir figür olan Hatam Sofer'in 'Yeni olan her şey Tora'da yasaklanmıştır.' meşhur ifadesi orta ve modern-öncesi klasik Yahudi geleneğini karakterize eden, süreklilik arzeden yorum ve yenilik geleneğine karşı gelmiştir. Aslında bu tür tutumların kendileri birer yeniliktir..."[11]

Öte yandan, fundamentalizmin basit akıl ürünü olduğu iddia edilmiştir. Bu düşüncenin sebebi, söz konusu hareketlerin insanları aksiyona çağırmasında aranabilir. Zira, sadece saf akıldan ibaret olmayan ve hayatı değiştirmeye yönelen fundamentalizm, bunun için retoriğe ihtiyaç duyar ve karmaşık olanı basitleştirerek sunar. Hayatın karmaşıklığını öne sürenlere karşı tek bir hakikat olduğunun ve bunun peşinde koşulması gerektiğinin üzerinde durur.[12]

---

[10] Eisenstadt, s.266.

[11] A.g.e., s.266.

[12] Robert Wuthnow ve Matthew P. Lawson, "Sources of Christian Fundamentalism in The United States" **Accounting for Fundamentalisms,** Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1994, s.42.

Fundamentalizmin çıkış noktasının hristiyan toplumu olduğunu kaydettikten sonra diğer dinlere mensup toplumlardaki benzer hareketlere aynı ismin verilmesinin ne derece doğru olduğuna değinmemiz gerekir. Söz konusu kavram, ilk olarak modern bilim ve seküler dünya karşısında hristiyanlığın temel akidelerine bağlılıklarını ifade eden Protestan bilgin ve din adamları tarafından kullanılmış, ancak ikinci dünya savaşını takip eden yıllarda İsrail'de kamu hayatında ve yahudiler arasında militan ultra-ortodoks hareketlerin yükselişe geçmesi, diğer yandan İslam dünyasında özellikle de İran'da İslamî hareketlerin yükselmesi sonucu uluslararası bir nitelik kazanmıştır.[13] Burada dikkati çeken husus, dini bağlamı yani ortaya çıktığı yer ve durumu ne olursa olsun dini aşırılığın her türlü ifade şeklinin fundamentalizm olarak nitelendirilmesidir. Oysa, dini hareketlerin içinden çıktıkları sosyo-ekonomik, kültürel, siyasi ve dini yapıdan etkilendikleri göz önüne alındığında her birinin hikayesinin biricikliği ortaya çıkar ki buradan da anlaşılacağı üzere tümü için aynı kavramı kullanmak çoğu zaman yanıltıcı olabilir. "Dini geleneklerin tümünde kutsal ile seküler arasındaki ayrım net değildir, aynı tür dini kurumlara sahip değillerdir, hepsinde bir mesih veya kurtarıcı elinde gerçekleştirilecek 'son günler' anlayışı yoktur...Yine modernite ve sekülerizm, tüm dini geleneklere aynı oranda ve aynı yollarla karşı çıkmaz. Avrupa ve Kuzey Amerika'da seküler modernite yerli olarak, endüstriyel, teknolojik ve bilimsel devrimlerle ortaya çıkarken; Orta Doğu, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da etno-dini bakımdan yabancı, emperyalist ve sömürgeci güçler tarafından tedavüle sokulmuştur."[14] Dolayısıyla Hristiyan, Müslüman ve Yahudi fundamentalizmleri farklı tarihsel ve yapısal unsurları sebebiyle birbirlerinden önemli ölçüde farklılaşırlar. Fakat, öte yandan paylaşılan monoteist İbrahimî gelenek ve çoğu kez görülen mesiyanizm ve ilahî hukuk anlayışı

[13] Almond vd., a.g.e., s.403.
[14] A.g.e., s.404.

dikkate alındığında farklı dinlerdeki söz konusu hareketler arasındaki benzerlikler göze çarpar. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında bu benzerliklerin neler olduğunu başlıklar altında inceleyeceğimiz için şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz.

Güney Asya'da fundamentalizm olarak nitelenen Hindu, Sih ve Budist hareketler ise daha farklı niteliklere sahiptirler. Öncelikle inanç bakımından (örneğin, Tanrı tasavvurunda) monoteist dinlerden oldukça farklı bir yapı arz eden bu dinler, benimsedikleri kurtuluş yaklaşımında (öte-dünyacı) da diğerlerinden ayrılırlar.[15] Dolayısıyla, ortaya çıkardıkları hareketler de monoteist dinlerdekinden farklıdır. 'Fundamentalizm-benzeri'[16] olarak da nitelenen bu hareketlerde din tek yönlendirici unsur değildir. Irk, dil ve kültür de yeniden dirilişin ve militanlığın temelini oluşturabilir. Hinduizm'de olduğu gibi etnisite ve dinin birarada olması hiç de az görülür bir durum değildir. Hindu fundamentalizminin dini olduğu kadar etno-milliyetçi olduğu gözlemlenir. Bu iki alanı birbirinden ayırmak çoğu zaman mümkün değildir.

O halde, fundamentalizm kavramının uygun kullanımı açısından sınırlama yaparak, sadece bu yüzyılın başındaki Kuzey Amerika Protestanları ve Amerikan kültürel bağlamı içindeki müteakip gelişmeler kastedilebilir. Eğer kavramın referansı genişletilmek istenirse ortak kökenleri nedeniyle İbrahimî dinler de söz konusu başlık altında incelenebilir. Son olarak, bir adım daha ileri gidilerek heterojenliği dikkate alınmaksızın tüm militan dini-kültürel hareketler fundamentalizm olarak nitelenebilir.[17]

---

[15] Eisenstadt, s.268. Söz konusu "öte dünyacı" dinler, dünya hayatına karşı olumsuz yaklaşım benimserler. Buna göre, dünya düpedüz bir hayal, ilahi hakikati gizleyen aldatıcı bir perde olup şer kuvvetleriyle doludur. Dolayısıyla, insanın yapması gereken şey bir an önce bu yükten kurtulmaktır. Bu da, dünya nimetlerinden uzak durmak ve dünyevi zevklerden yüz çevirmekle olur. Daha fazla bilgi için bk. Ünver Günay, Din Sosyolojisi, İstanbul: İnsan Yayınları, 2001, s. 394.

[16] Almond vd., s.404.

[17] A.g.e, ss.404-405.

Hangi din ve medeniyetler fundamentalist hareketlerin gelişmesi için uygun zemine sahiptir? Bu konuda S. N. Eisenstadt, öncelikle içinde bulunulan dünyayı aşkın olanın kurallarına göre düzenleme eğilimde olan din ve medeniyetlerin söz konusu hareketler için uygun zemine sahip olduğunu söyler. Yani, bu dünyayı reddetmeyen fakat bu dünyayı aşkın bir öte-dünyacı vizyona göre yeniden inşa etmeyi ön gören kurtuluş düşüncesine sahip dinler, söz konusu hareketlere sahne olabilir. Eisenstadt'a göre bu tip dinlerde veya medeniyetlerde ortaya çıkan fundamentalizmlerin siyasi boyutu çok güçlüdür. Diğer taraftan, böylesi bir eğilim, doktrine ve dil merkezli yorumlamaya görece kuvvetli vurgu yapılan din veya medeniyetlerde daha güçlüdür. Yine, benzer eğilimler dini metinlerin yorumlanmasının her hangi bir kurum veya grubun tekelinde olmadığı, dolayısıyla mümkün yorumların pekçok olduğu ve neticede farklı yorumları benimseyen her bir grubun, yalnızca varolan dini otoriteye karşı durmakla kalmayıp, doğru din anlayışının yalnız kendilerince elde edildiğini savunabilecek yapıdaki din veya medeniyetlerde görülebilir. Burada, Protestan ile Katolik mezhepleri arasındaki fark göze çarpar. Zira Protestanlık, Katolik inancındaki gibi Papa'nın veya kilisenin otoritesini benimsemez. Bu nedenle farklı yorum ve değerlendirmelere açıktır. Dolayısıyla, fundamentalist hareketlerin protestan gruplar arasında daha yoğun şekilde görülmesine şaşmamak gerekir. Öte yandan, papa ve kilisenin yorumlama yetkisinin yegane sahipleri olduğu düşünüldüğünde, katolik toplumlardaki fundamentalist hareketlerin azlığı anlaşılır bir durum olarak karşımıza çıkar.[18]

Fundamentalizmin farklı toplum ve gruplar içinde yükselişe geçtiği dönemler incelendiğinde şöyle bir değerlendirme yapmak mümkün hale gelir. "Fundamentalist hareketler, hızlı sosyal ve kültürel değişimin yaşandığı zamanlarda –iç ekonomik ve teknolojik gelişmelerin, dinlerin içeride yayılmasının, diğer medeni-

[18] Eisenstadt, s.271.

yetlerin ve kültürlerin müdahalesinin veya tüm bu faktörlerin farklı şekilde birleşmelerinin bir sonucu olarak- farklılaşmanın büyüdüğü ve farklı hayat tarzlarının çoğaldığı dönemlerde yükselişe geçme eğilimindedirler."[19] Farklılaşmanın artması çoğu zaman, yeni heterojen yapıdaki hayat tiplerinin çoğalması ve geleneğin yaşamın pek çok alanındaki etkisinin zayıflaması anlamına gelir. Diğer taraftan, özellikle teknoloji ve medeniyet alanında dış güçlerin müdahalesi, kimi grupların pek çok gelişmeyi zararlı ve kendi medeniyetlerinin öncüllerine birer tehdit olarak algılamalarına neden olur. Bu tehdidin odağında yalnızca toplumun gelenekten uzaklaşıyor olması değil, daha ziyade dinden üstün görülen 'akıl'a yapılan güçlü vurgunun, dinin temel öncülleri için büyük bir tehlike oluşturduğu endişesi vardır. Sonuçta, aklı dini ilkeler için tehdit olarak algılayan gruplar, bir savunma refleksi olarak fundamentalist hareketlere eğilim gösterebilir. "Fundamentalist hareketlerin saldırdığı en temel konu, toplumun pek çok alanının ve hepsinin üzerinde dini müessesenin geleneksel hayattan saptığı, güç ve servetin yoluna girdiği hususudur."[20] Toplum, durağan geleneksel yaşam tarzından ayrıldığında kimi gruplar, değişken ve kaotik bir dünyada bu gelenekleri hayatı yeniden şekillendirmek için önemli işaretler olarak görür. Geleneğin var olageldiği durumlarda, onun savunusunu yapma ihtiyacı zuhur etmez. Oysa ki, geleneğin devamını sağlayacak sınırların ve iç yapıların ortadan kalktığı yeni durumda onu yeniden hakim kılma çabası ortaya çıkacaktır ki, bu çaba fundamentalizmdir.[21]

Peki, fundamentalist hareketlere katılan insanların genel özellikleri nelerdir? İçinde geliştikleri farklı din ve kültürlere gö-

---

[19] A.g.e, s.272.

[20] Eisenstadt, s.273.

[21] Nancy Ammerman, "Accounting for Christian Fundamentalisms: Social Dynamics and Rhetorical Strategies" **Accounting for Fundamentalisms**, Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1994, s.155.

re farklılık gösterseler de, söz konusu hareketlere katılanlar bir takım nitelikleri paylaşırlar. Bunların başında, hem ekonomik hem de sosyo-politik merkezden uzak olmaları vardır. Ekonomik merkezden uzak olma, önemli olmakla birlikte tek neden değildir. Daha ziyade kültürel ve politik merkezden yoksunluk fundamentalist hareketlere katılımda etkin işlev görür. "Fundamentalist vizyon taşıyıcıları en çok yoksun bırakılan veya böyle hisseden ya da merkeze ulaşımları yasaklanan eski veya yeni entellektüel gruplardan çıkma eğilimindedir."[22] Fundamentalizm, toplumun daha geleneksel gruplarının orta ve alt ekonomik katmanlarındaki bir takım sosyal düşüşleri yaşayan veya yaşam tarzlarının ve mesleklerinin geleneksel duruşunu yitirdiğine inanan insanların daha ziyade rağbet ettikleri bir girişimdir. Ancak, burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, daha önceden geleneksel dini lider ve cemaatler bu tür hareketlerde başı çekerken; modern fundamentalist hareketlerde merkezi yerin, merkezden yoksun olduğunu düşünen modern eğitimden geçmiş kimselerce doldurulmasıdır ki bu kimseler, modern üniversitelerden mezun profesyoneller olabilir.[23] Diğer taraftan, yüksek eğitimin kişinin fundamentalist hedefini zayıflatacağına dair öngörü tartışmaya açıktır. Zira eğitim, fundamentalist harekete yeni kaynakların girmesine yardım ettiği gibi eğitimli liderlerle şekillenen grup modern tekniklerden faydalanır. Böylece, az ya da çok rasyonelleşme gerçekleşmiş olur. Nitekim fundamentalizm, 20.yy. eğitimli kültürüne sadece bir reddiye değil, aynı zamanda ona bir cevap olmuştur.[24]

Charles B. Strozier, New Yorklu fundamentalistlerin psikolojisi üzerine yaptığı çalışmasında, konuştuğu fundamentalistlerin tümünün hayatlarının belli bir döneminde kırılma yaşadıklarını ve bir iç ayrışmaya gittiklerini tespit etmiştir. "İsa'da yeniden

[22] Eisenstadt, s.273.
[23] Eisenstadt, s.274.
[24] Wuthnow ve P. Lawson, s.45.

doğmadan (re-born) önceki hayatlarını tatminsiz, mutsuz ve genellikle şeytanî olarak nitelendirirler. Hikayeleri kesik ve travmayla doludur, iman bunları iyileştirmiştir. Tanrıyla bireysel ilişkiyi buldukları an, söylediklerine göre, hayatlarındaki büyük ayrımı ifade eder."[25] Böylece fundamentalistler, önceki hayatlarında yaşadıkları gerçek veya sembolik travmaları, kabul ettikleri fundamentalist sistemle tolere etmeye çalışırlar.

2.2. Fundamentalizmin Özellikleri

Fundamentalizm, beş ideolojik, dört organizasyonel olmak üzere toplam dokuz özelliği haizdir.[26]

2.2.1. İdeolojik Özellikler

Taşıdığı nitelikler göz önüne alındığında fundamentalizmi bir ideoloji olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Zira, bilindiği üzere ideoloji, inançlar, değerler, davranışlar ve toplumsal ilişkileri düzenleyen diğer sembollerin analitik bir yorumudur. Bu anlamda fundamentalizm de sadece bir doktrinel öğreti değil, aynı zamanda takipçilerinin nasıl yaşayacağını belirleyen bir rehberdir.[27]

Fundamentalizmin ideolojik boyutunda şu nitelikler ön plana çıkmaktadır:

2.2.1.1. Dinin Değersizleşmesine Reaksiyon (Reaction):

Fundamentalizm, sekülerleşme ve modernleşme süreçleri ve sonuçları karşısında savunmacı ve reaksiyonerdir. Protestanlar, Katolikler, Müslümanlar, Yahudiler, Hindular ve Sihler, üyelerini seküler dünyaya ve aynı sonuca yol açan rölativizme kaptırmaktan şikayetçidirler. Zira, tüm dinlerin kültür bağımlı olduğunu; dolayısıyla görece doğru veya yanlış olabileceğini iddia eden rö-

[25] Charles B. Strozier, **Apocalypse**, Boston: Beacon Press, 1994, s.43.
[26] Almond vd., s.405.
[27] Robert Wuthnow ve Matthew P. Lawson, s.23.

lativizm ve sekülerizm aynı sonucu doğurur: erozyon ve doğru dinin yerinden edilmesi. İşte fundamentalizm, bu eğilime karşı çıkan militan bir çabadır.

Söz konusu reaksiyon, sekülerleşme ve rölativizmin diğer sonuçlarına karşı da gösterilebilir. Örneğin etnik veya dini çoğulculuğa karşı ya da çatışan milliyetçi ideolojilere karşı bir takım hareketler ortaya çıkabilir. Fakat gerçek bir fundamentalizmden bahsedebilmek için öncelikle dinin ve dinin toplumdaki yerinin erozyona uğramasının dert edinilmesi gerekir. Kısaca, bir takım dini ilkelerin ya da kimi geleneksel kozmolojik inançların ve normların korunma çabasının olması gerekir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, söz konusu hareketlerin seküler modernleşmeye karşı duruşunda ikinci bir durum daha söz konusudur. Nitekim fundamentalizmler, bir yandan karşı çıkarken, öte yandan seküler modernleşme sürecinin sağladığı fırsatları kullanmaktan çekinmezler. "Yani bu hareketler, sekülerleşmeye birincisi karşı çıkmak ve ikincisi onu kendi amaçları için sömürmek suretiyle iki şekilde reaksiyon gösterirler."[28]

2.2.1.2. Seçicilik (Selectivity):

Fundamentalizm üç şekilde seçicidir. Birincisi, fundamentalizm geleneğin sadece bir savunucusu değildir, daha çok geleneğin belirli yönlerini, özellikle de onu ana görüşten ayıran yönlerini seçer ve yeniden şekillendirir. Örneğin bu amaçla, Birleşik Devletlerdeki Protestan fundamentalistler, Daniel ve Vahiy kitaplarındaki apokaliptik inançları seçmişler; İtalyan Katolik hareketi Comunione e Liberazione Barthian teolojisini seçmiştir. İkinci olarak, fundamentalizmler, modernitenin kimi yönlerini seçerler ve kendi amaçları için kullanırlar.[29] Modern bilimin ve tekniğin çoğunu kabul eder, televizyon, radyo, bilgisayar gibi teknolojileri etkin bir biçimde kullanırlar. Üçüncüsü, fundamentalizmler, mo-

[28] Almond vd., s.405.
[29] Robert Wuthnow ve Matthew P. Lawson, s.41.

dernitenin süreç ve sonuçlarının bazılarını odak karşıtlıklar olarak seçerek, bunlara özel önem atfederler. Birleşik Devletlerde kürtaja karşı takınılan tutum buna bir örnektir. Bahsedilen bu üç husus birbirleriyle ilintilidir ve içerikleri zaman içinde değişebilir.

2.2.1.3. Ahlaki Manişeizm (Moral Manicheanism):

Dualist ve Manişeist[30] dünya görüşü gerçekliğin, asla uzlaşamayacak olan iyi ve kötü, aydınlık (ilahi alem) ile karanlık (şeytanî) arasında bölündüğünü savunur. Fundamentalist hareketlere göre dış dünya kirlenmiş ve günahkar iken iç dünya saftır. Söz konusu hareketler, üyelerine mükemmel saflığı garanti edemeseler de en azından kirlenmeden korunmayı vaad ederler. Kirlenme derecesine göre günahkar dünya derecelenmiş olabilir. Örneğin, Protestan Hristiyan bağımsız Baptistlerine göre şeytanî dünya öncelikle seküler dünya ile uzlaşmış olan ana akımın mezhepsel otoritelerini ihtiva eder. Seküler dünyanın kendisi ise bundan sonra gelir. Şiîler için öncelikle seküler dünya ile uyum sağlamış Şiî müslümanlar günahkar kategorisini oluşturur. Sünni müslümanlar ve diğer gruplar ise bundan sonra gelir.[31]

2.2.1.4. Mutlakçılık (Absolutism) ve Yanılmazlık (Inerrancy):

Yanılmazlık iddiası, kutsal bir yasanın, kanunlar dizisinin veya bir metnin var olduğu dini geleneklerde söz konusudur. Bu durum, metinleri ve yasaları olan İbrahimî dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık, İslam) geçerlidir. Doğu dinlerindeyse gurular, rahipler kutsal metinler üzerinde daha özgür davranabilirler. Örneğin Hinduizm'de metinler mevcuttur fakat normatif karakterleri belirgin olmadığından az bir otoriteye sahiptirler. Fakat, yine de geleneğin temellerinin mutlak geçerliliği konusunda güven vardır.

---

[30] Orhan Hançerlioğlu, Dünya İnançları Sözlüğü, 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993, s.301.

[31] Almond vd., ss.406-407.

Benimsedikleri kutsal metnin ya da yasanın mutlak doğruluğuna ve güvenilirliğine inanan fundamentalistler, dini kaynaklara yaklaşım konusunda benzerlik gösterirler. Öncelikle, seküler filozofların veya eleştirmenlerin geliştirdikleri hermenötik yöntemlere ısrarla karşı çıkarlar. Fakat, bu durum fundamentalist yorumun kendisinin monolitik olduğu anlamına değil, sadece kritik aklın kutsallarına teslim olmadığı anlamına gelir. Filolojik veya tarihi yöntemleri izlemek yerine, fundamentalistler daha farklı olan kendi yorumlama yöntemlerini uygularlar. Bu yöntem, metin veya geleneğin mutlakçı karakterini korumak suretiyle geleneksel yaklaşımların pekiştirilmesini ve güncelleştirilmesini ihtiva eder.[32]

2.2.1.5. Binyılcılık (Millennialism) ve Mesihçilik (Messianism):

Bu inanışa göre iyi, kötüyü; sevap, günahı mağlup edecek ve sonsuz adalet, tarihi değiştirecektir. Son günler, kurtarıcı Mesih veya ortaya çıkan İmam'ın önderliğinde gerçekleşecektir. Binyılcılık ve Mesihçilik, inananlara kurtuluş vadeder. Birincisi, acıların ve bekleyişin bir gün sonlanacağına söz verirken; ikincisi, güçlü bir kurtarıcının geleceğini müjdeler.[33] Özellikle İbrahimî kozmolojiler, her ikisini de ihtiva ederler.

2.2.2. Organizasyonel Özellikler

2.2.2.1. Seçilmiş Üyelik (Elect, Chosen Membership):

Fundamentalist hareketler, "seçilmiş", kutsalla bağdaştırılmış üyelik anlayışına sahiptirler ve bu durumu "mümin" (faithfull), "kalıntı" (remnant), "sözünde duran" (covenant keeper), "Tanrı'yla beraber yürüyen" (walk with the Lord) gibi çeşitli şekillerle ifade ederler. Kimi hareketler ise kendilerini destekleyenleri iki gruba ayırır: İçerideki seçilmiş grup ve çevredeki sempatizanlar.[34]

---

[32] A.g.e., s.407.
[33] A.g.e., s.407.
[34] A.g.e., s.408.

2.2.2.2. Keskin Sınırlar (Sharp Boundaries):

Günahkar ile korunmuş arasındaki ayrıma vurgu, bu tür hareketlerde görülen genel bir durumdur. Ayırıcı bir duvar fikri, günlük hayatı da belirleyen önemli bir yaklaşımdır. Bu duvar kimi zaman ultra-ortodox Haredi Yahudilerdeki gibi somut olabilir. Ya da söz konusu ayrım, görsel araçlar vasıtasıyla (TV, radyo, resim...) veya farklı bir lügat kullanımı suretiyle uygulanabilir.

2.2.2.3. Otoriter Teşkilat Yapısı (Authoritarian Organization):

Fundamentalist hareketlerde üyelik, gönüllülük esasına bağlıdır ve üyelerin eşitliği kabul edilir. Fakat, bu durum karar verme sürecini zorlaştırır. Diğer taraftan, bu tip topluluklarda gücün rasyonel-legal bölüşümü anlamında bürokrasi kendine yer bulamaz; bürokrasinin ortaya çıktığı durumlarda ise mobilizasyon ve militanlıkta azalma görülür. Örneğin, Mısır'daki "Müslüman Kardeşler" hareketi, 1948'de Hasan el-Benna'nın öldürülmesinden sonra bürokratikleşmeye gitmiştir. Neticede, grubun uzlaşma istemeyen yapısı etkisini yitirmiş ve radikal eğilime sahip dalları bile genel politikaya uyum sağlar hale gelmiştir.[35]

Fundamentalist organizasyonlarda karizmatik otorite söz konusudur. Üyeler, "imam", "hakim", "haham", "rahip" kabul ettikleri kişiye bir takım doğa üstü yetenekler atfederler ve metinlerin ancak bu kişiler tarafından tam olarak anlaşıldığına inanırlar. Böylelikle diğerlerinden ayrılan lider, verdiği kararları uygulayan diğerlerine güvenir fakat bunları "memur" şeklinde bir sınıflamaya tabi tutmaz. Karizmatik lider ile takipçileri arasındaki mesafe ise vücut dili ve ritüellerle ortaya konur. Örneğin, takipçiler liderlerinin elini öper veya giysisine dokunmak ister.

2.2.2.4. Davranış Talepleri (Behavioral Requirements):

Üyenin vakti, yeri ve aktivitesi, bireysel tercihlere bırakılmaz, gruba uyum beklenir. Belirlenmiş davranış talepleri, güçlü, hissi ve taklitçi bir boyut yaratır. Diğerlerinden ayırıcı olan müzikler,

[35] A.g.e., s.413.

ilahiler, farklı giyim ve yeme-içme kuralları vardır. Eş seçimi, çocuk eğitimi ve daha pek çok konuda belirlenmiş davranış kuralları mevcuttur.[36]

Yukarıda sıraladığımız bu unsurlar, birbirleriyle sıkı bir etkileşim içerisindedirler. Seküler ve modern dünyaya reaksiyon diğer sekiz unsurun temel dürtüsüdür, hatta reaksiyonerliğin fundamentalizmin özünü oluşturduğunu söylemek hiç de hata olmaz.[37] Temel olarak üç konuda reaksiyon söz konusudur. Öncelikle, uzlaşma yolunu seçen dini kurumlar gerçek dinin varlığı için tehdit kabul edilirler. İkinci olarak, hayatın her alanında dini etkisiz hale getiren devlete karşı reaksiyon gösterilir. Üçüncü sırada, seküler hayatı desteklediklerini düşündükleri sivil topluma (medya, seküler edebiyat, seküler eğitim, siyasi partiler...) karşı reaksiyon vardır.[38]

Mesihçilik ve binyılcılık, zorunlu unsur olmamakla beraber bulunduğu durumlarda harekete moral-motivasyon katar. Mesihçiliğin ve binyılcılığın az bir etkiye sahip olduğu gruplar içinde özellikle kriz dönemlerinde, gerçeğin apokaliptik yorumlarına eğilim artar. Örneğin, 1991 Körfez Savaşı sırasında zayıf binyılcı olan yahudi ve islami gruplar, güçlü binyılcı yaklaşıma sahip Protestanlarla kıyaslanabilecek ölçüde apokaliptik vizyon geliştirmişlerdir.[39]

Fundamentalist Hareketlerin Dünya ile İlişki Modelleri

Kompleks bir olgu olarak karşımıza çıkan fundamentalist hareketler, bazı ortak özelliklere sahip olmanın yanısıra açığa çıkarken de belli bir mantığı paylaşırlar ve dünya ile ilişkilerinde

---

[36]A.g.e., s.408. Ayrıca fundamentalizmi bir "sendrom" olarak nitelendiren Frank J. Lechner, "Fundamentalism and Sociocultural Revitalization: On the Logic of Dedifferentiation" adlı makalesinde farklı davranış katmanlarında fundamentalizmin tezahür şekillerini ortaya koyar.

[37]A.g.e., s.409.

[38]A.g.e., s.411.

[39]A.g.e., s.414.

bir takım modelleri takip ederler. Söz konusu modeller şu şekilde sıralanabilir:

2.3.1. Dünya Fatihi Modeli (World Conqueror):

Fundamentalist hareketin en tehlikeli tipidir. Dini gelenekten elde edilen bol miktardaki teolojik ve entellektüel kaynaklar, sosyal ve ekonomik yetersizlikler, yaratıcı bir lider tarafından fundamentalist bir hareket için kullanılır.[40] İdeolojik olarak dualizm ve reaksiyoner seçicilik ön plandadır. Hareketin disiplini açısından otoriter liderlik önemlidir. Teolojik anlamda kurtuluşun yalnızca eskatolojik zamanda değil tarihsel zaman içinde de gerçekleşeceğine inanılır. Buna göre, Mesih'in gelişi için öncelikle zeminin hazırlanması gereklidir.[41]

Bu tip bir hareket, hegemoniktir ve devrimi ihraç etme arayışındadır. İnancı yenileme, yanlış inançları ortodoksiye yaklaştırma ya da yok etme ve bunların yanısıra inanmayanları ihtida ettirme çabası içindedir. Şeytanın ve karanlığın yurdu olan dünya, eğer düzeltilemeyecekse üstesinden gelinmelidir. Kurumları, yapıları, değerleri doğru inanca sahip kimseler tarafından yönetilmelidir.[42] Görüldüğü üzere dünya-fatihi düşmanı bütünüyle yok etme çabası içindedir. Temel stratejisi, düşmana hayat veren toplum yapılarının kontrolünü ele geçirmektir. Bunu başardıktan sonra dışarıdakileri tanımlama, baskı altında tutma veya yok etme kolaylaşır.

Dünya fatihi modeline örnek olarak öncelikle 1970 sonrası Birleşik Devletlerdeki Protestan hristiyanların faaliyetleri gösterilebilir. Pre-millenarist görüşün hristiyanları seküler dünya karşısında tepkisiz bıraktığını farkeden protestan fundamentalistler,

---

[40] Almond vd., "Examining the Cases" **Fundamentalisms Comprehended,** Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1995, s.447.

[41] Almond vd., "Eplaining fundamentalisms" **Fundamentalisms Comprehended**, Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1995, s.428.

[42] Almond vd., "Examining the Cases", s.448.

daha işlevsel olan post-millenarist görüşü benimsemeye başlamıştır.[43] Buna göre, Kurtarıcı İsa'nın gelişi pasif bir şekilde beklenmemeli, bilakis, yeryüzünü İsa'nın gelişi için hazırlamalıdır. Gelecek nesilleri sekülerizmin zararlarından korumak amacıyla daha aktif bir politikayı benimseyen ABD Protestan fundamentalistleri, ülke siyasetine el atarak gerek ulusal düzeyde gerekse lokal seviyede pek çok politik faaliyete girişmişlerdir.

1960 ve 1970'lerde İran'daki devrimci Şiîlik, Mısır'da "Müslüman Kardeşler" hareketinin Hasan el-Benna sonrası dönemde aldığı tavır, Iạn Paisley'in Ulster Protestanları arasında başlattığı hareket, 1980'lerde Hindistan'daki Sih hareketi ve bir Yahudi fundamentalist hareketi olan "Gush Emunim"in 1970'lerde benimsediği tavır, dünya fatihi modelini yansıtmaktadır.

2.3.2. Dünya Dönüştürücü Model (World Transformer):

Bu tip hareketler, hegemonik davranışlara yeltenmeyip, mevcut şartlarla anlaşmaya mecbur kalır ve dünyanın dönüşümünün zaman içinde gerçekleşeceğine inanır. Amaç, toplumdaki kurumları, yapıları, kanunları ve uygulamaları etkilemek ve yeniden yorumlamaktır. Böylece, fundamentalizme karşı çıkmak zorlaşır ve düşmanı dize getirmek kolaylaşır. Stratejik olarak sınırlarını bazı gri alanlar içerecek şekilde oluşturur. Sivil toplum, savaş meydanından ziyade düşmanla etkileşim içinde olunan bir arena olarak algılanır.[44]

Liderlik dağılmış olup, takipçilerini belirli konularda hareketlendiren birkaç otoriter lider tarafından paylaşılabilir. Kurumsal yapı, seferberlik dönemlerinde kolayca örgütlenebilen ve koor-

---

[43] A.g.e., ss.451-452. İsa Mesih'in yer yüzünde hakim kılacağı bin yıllık süreci ifade eden milllenarist düşüncede; post-millenaristler ile pre-millenaristler arasındaki fark İsa'nın yeryüzüne ne zaman geleceği ile ilgilidir. Pre-millenaristlere göre İsa, dünyanın her geçen gün daha kötüye gittiği ve artık katlanılamaz duruma geldiği noktada yeryüzüne gelecektir. Post-millenaristlere göre ise inananlar tarafından dünya İsa mesihin gelişine hazırlanmalıdır.

[44] Almond vd., "Explaining Fundamentalisms", s.428.

dine olabilen yayılmış bir iletişim ağına sahip olur.[45] Statüsünü pekiştirmek ve nesiller boyu devam ettirmek amacına sahip etnik veya dini azınlıklar böylesi bir hareket içine girebilirler.

Birleşik Devletler Protestan fundamentalizminin ortaya çıktığı 1875-1925 yılları arasında dünya-dönüştürücü model esas alınmıştır. İtalya'daki "Comunione e Liberazione", dünya fatihi devresinden önceki Sih hareketi, Mısır'da "Müslüman Kardeşler" hareketinin ortaya çıktığı dönemler, "Hamas"ın ilk ortaya çıktığı dönem, aynı modelin uygulandığı durumlardır.

2.3.3. Dünya Yaratıcı Model (World Creator):

Burada toplumun tümü değil, yalnızca bir kısmı söz konusudur. Amaç, kirlenmemiş dünyaya dönmek suretiyle dini geleneği korumaktır. Bu tip bir fundamentalizm, dini gelenekteki saf duruşa ve dışarıdakilere karışmaktan ileri gelebilecek kirlenmeden uzak durma ihtiyacına vurgu yapar. Dualizm, önemli olmakla birlikte bu tür bir hareket saldırgan ve aktif değil, savunmacıdır. Dahası, dini gelenekteki milliyetçi ve teokratik unsurları bastırırken; içe dönüşü destekleyen öğretileri seçer ve kullanır. Dünya Yaratıcı modeli takip eden hareketler, kimi zaman, yaşamlarını devam ettirebilmek, elde ettikleri imtiyazları koruyabilmek ve muhaliflerini etkisiz hale getirebilmek için siyasi veya yasal kabul görme arayışında olabilirler.[46]

Dünya Yaratıcı, dış dünya ile direk bir yarış içindedir. Kirlenmiş dünyaya alternatif olması bakımından dışarıdakileri cezbederek kendi dünyasını genişletme arayışındadır. Dolayısıyla, dünya yaratıcı strateji, alternatif kapsayıcı sosyal yapılar ve kurumlar yaratmak ister.[47]

Fakat, unutmamak gerekir ki tüm savunmacılığıyla bir "dünya yaratıcı", bir gün kendini "dünya fatihi" veya "dünya dönüştürücü" olacak kadar güçlü bulabilir, fakat yine de "dünya yaratıcı"

---

[45] Almond vd., "Examining the Cases", s.461.

[46] A.g.e., s.472.

[47] Almond vd., "Explaining Fundamentalisms", s.429.

yönü hiç bir zaman bütünüyle ortadan kalkmaz. Zira, bütün fundamentalizmler dünya yaratıcı niteliklere sahiptir. Bir yahudi hareketi olan Habad (Lubavitcher Hasidim) ve Güney Hindistan hristiyanları söz konusu modele örnek gösterilebilir.

2.3.4. Dünyayı Terk Modeli (World Renouncer):

Bu tip hareketler, anî bir modernleşmeyle karşılaşan köklü geleneklerde ortaya çıkar. Liderlik karizmatik, otoriter ve peygambercedir; kendini ve hareketi, sık sık dini geleneğin bütünlüğünü tehlikeye sokan ılımlı, uzlaşmacı, liberal dini liderliğe karşıt olarak tanımlar. Modelin ideolojisi asimilasyona karşı çıkış (counter-acculturative)'tır. Ancak, dünyayı dönüştürme veya fethetme kaygısı yoktur. Kısaca ayrılıkçıdır.[48] Bireyin içinde bulunduğu dünyanın kötülüğüne inandığı için kurtuluşu dünyadan eletek çekmekte bulur. Böylece, kişi kendi kutsallığını korumuş hatta geliştirmiş olur. Dolayısıyla, kurtuluş ancak kendini insani işlerden soyutlamış kimselerin cemiyetinde bulunur.[49]

Fundamentalistler arasında bu modeli benimseyenler azdır, zira fundamentalizm dış dünya ile dinamik bir bağlantıyı ifade eder. Söz konusu bağ, dış dünyayı reddetme şeklinde bile olsa, fundamentalistler kendi alternatif dünyalarını inşa edebilmek için bu dünyanın kaynaklarına ihtiyaç duyarlar.[50] Fransa'daki Katolik Lefebvristler ve Haredi yahudileri söz konusu modele örnek gösterilebilir.

"Dünya yaratıcı" ve "dünyayı terk" modellerinin her ikisi de dünyayı fethetmek yerine oluşturdukları grubun (kirlenmemiş dünyanın) sınırlarını korumaya, güvenliğini sağlamaya çalışırlar. Her ikisinde de gücün ve adaletin kaynağı Tanrı'dır ve kurtuluş O'nun sayesinde gerçekleşecektir.[51]

---

[48] Almond vd., "Examining the Cases", s.476.

[49] Bryan Wilson, Dini Mezhepler, Ali İhsan Yiğit ve A.Bülent Ünal (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s.53.

[50] Almond vd., a.g.e., s.478.

[51] Almond vd., "Explaining Fundamentalisms", s.429.

Yukarıda sıraladığımız dört model birbirlerinden bağımsız değildir. Fundamentalist bir hareket, yaşamı boyunca bu modellerden iki, üç ve hatta dördünü gösterme olasılığına sahiptir. Bir dönemi uykuda geçirdikten sonra yeniden doğabilir, tekrar inşa edilebilir ve mücadele için kuvvetlendirilebilir. Diğer taraftan, bir hareket eş zamanlı olarak birden fazla modelin özelliklerini gösterebilir. Fundamentalizmlerin karmaşıklığı içinde daha ziyade iki model içiçe bulunur. Örneğin, dünya-yaratıcı model ile dünyayı terk modeli çoğunlukla biraradadır: Buna göre, bir hareket dış dünyayı reddedip içine dönerken eş zamanlı olarak tehditkar ötekine bir alternatif olan kendi dünyasını yaratır. Toplumsal ve siyasi kriz dönemleri, fundamentalist hareketler için fırsat veya tehlike olarak algılanabilir. Kriz bir fırsat olarak görülürse, dünya dönüştürücü program terkedilerek daha saldırgan olan "dünya fatihi" esas alınır; hareketin devamı için bir tehlike olarak görüldüğü durumlardaysa "dünya fatihi" veya "dünya dönüştürücü" model terkedilerek, "dünya yaratıcı" veya "dünyayı terk" modeli benimsenir. Fakat genellikle, hareketin belirli dönemlerinde bir model baskın olur.[52]

Fundamentalistlerin dış dünya karşısında duruşunu belirleyici iki etken vardır: Birincisi, dış dünyayı tasavvur şekilleri ve ikincisi, kendilerinin kutsal planda hangi rolü oynadıklarına dair inançlarıdır. Dış dünya, hareketin evrenidir ve faaliyet alanını gösterir. Bir ülkenin sınırları hareketin sınırları olabileceği gibi tüm dünya faaliyet alanı kabul edilebilir. Hareketin amaç ve statüsü değiştikçe dış dünya algısı da değişir. Örneğin 1978'de Humeyni takipçilerinin evreni İran'la sınırlıyken; devrim sonrasında sınır tüm İslam dünyasını içine alacak kadar genişletilmiştir.

Öte yandan, fundamentalistlerin dış dünyayı tarihsel veya mesiyanik zamana göre değerlendirmeleri, dünya ile kuracakları ilişkinin şeklini etkileyen bir diğer unsurdur. Tarihsel zaman, toplumun yeniden inşasında dönüştürücü ve gelişmeci yaklaşıma

[52] A.g.e., s.426.

sahip ucu açık bir zaman algısıdır. Mesiyanik zaman ise sonun yakın, düşmanların mağlup edilmek ve dünyanın fethedilmek üzere olduğunu iddia eden bir tasavvurdur. Fethin kim tarafından gerçekleştirileceği sorusunun cevabı ise hareketin dünyayı terk (çaba göstermek yersiz, fethi Tanrı gerçekleştirecek), dünya dönüştürücü (Tanrı, inananların kendi yolundan gitmesini ister) ya da dünya fatihi (Tanrı, krallığını müminlerin aracılığıyla kurar) modellerinden hangisini takip edeceğine bağlıdır.[53] Her bir durumda da fundamentalist, aynı zamanda bir dünya yaratıcısıdır (dış dünyanın hali ne olursa olsun, Tanrı müminlerin dünyasında mevcuttur) ve düşmanın şu veya bu şekilde, er ya da geç yok olmasını umar.

2.4. Fundamentalist Hareketi Ortaya Çıkartan Faktörler

Bir fundamentalist hareketin ortaya çıkmasına neden olan faktörleri üç başlık altında inceleyebiliriz: Birincisi, yapısal faktörler; ikincisi, tesadüfî faktörler ve üçüncüsü liderlik faktörü.[54]

2.4.1. Yapısal Faktörler

Dinin teolojisi ve kurumsal yapısı, eğitim, siyasi yapı, toplumsal yapı, etnik yapı, ekonomik durum, teşkilat yapısı, sekülerizasyon süreci, ülke içi ve uluslararası ortam, iletişim, nüfus hareketleri, tüm bunlar bir fundamentalist hareketi ortaya çıkartan yapısal faktörlerdir. Yapısal faktörler, fundamentalist hareket için zorunlu sebeptir fakat yeter-sebep değildir. Örneğin, sekülerizm gibi uzun süreli yapısal bir değişiklik olmadan fundamentalizm ortaya çıkamaz, fakat sekülerizmin liberalizm, romantisizm, radikalizm gibi akımları da ürettiği düşünüldüğünde fundamentalizmin ortaya çıkmasında yeter-sebep olmadığı görülür. Ancak mevcut potansiyelleri gerçeğe dönüştürecek lider ve takipçileri, yeter-sebep olarak mevcut kaynakları gerçek bir hareket için kul-

[53] A.g.e., s.427.
[54] A.g.e., ss.430-431.

lanır. Toplumun görece homojen ve durağan olduğu durumlarda fundamentalist bir hareketin ortaya çıkması beklenmez. Zira bu durumda, farklılaşma ve çatışma için kültürel bir alan bulmak neredeyse mümkün değildir.[55]

Fundamentalizmin ortaya çıktığı dinin yapısı ve organizasyonu en önemli yapısal sebeplerden biridir. Daha evvel belirtildiği gibi fundamentalist hareketlerin çoğu bireysel katkının mümkün olduğu dinlerde ortaya çıkar. Dinin kutsal bir metne sahip olup olmaması, teolojik özellikleri, etnik unsurlarla ilişkileri din ile fundamentalizm arasındaki etkileşimi belirler.

İkinci olarak, seküler aklı temsil eden eğitim sistemi ve bilim, fundamentalizmin yapısal sebeplerinden bir diğeridir.[56] Zira eğitim sistemi, dine benzer şekilde kalpleri ve akılları şekillendiren bir güce sahiptir. Üçüncü yapısal faktör, iletişimdir. Şüphesiz, medyadaki gelişmeler (matbaanın yaygınlaşması, sinema, radyo ve TV'deki gelişmeler...), fikir ve bilgi alışverişinin niteliğini değiştirmiştir. Bu durum, din ve fundamentalizme de etki etmiştir. Bir kere, seküler dünyanın elinde bulunan güçlü medya; bilgiyi, ahlakî standartları, dini inanç ve ugulamaları tehdit eden unsurları yaymıştır. Fakat, fundamentalist liderler söz konusu gücü kendi kullanımlarına almak suretiyle hareketlerine modern bir unsur katmışlardır. Her ne kadar, modern iletişim organlarını kullanmakla eleştirilmiş olsalar da medya, fundamentalistlere (örneğin; televanjelistler) güç katmıştır.

Yapısal faktörlerin dördüncüsü sivil toplumdur. Sivil toplum, devlet ile aile-akrabalık arasındaki sosyal kuruluşları ifade eden bir mefhumdur (ekonomik, etnik, dini, lokal ve başka ilgi ve değerler etrafında oluşan gönüllü kuruluşlardır). Sivil toplumun faal veya pasif oluşu fundamentalizm üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.[57]

---

[55] Ammerman, "Accounting for Christian Fundamentalisms", s.158.
[56] Almond vd., "Explaining Fundamentalisms", s.433.
[57] A.g.e., s.434.

Toplumsal yapı, bir diğer yapısal faktördür. Duraklama ve bunalım dönemleri toplumun farklı kesimlerinde şikayetlerin artmasına ve fundamentalist eğilimlerin fazlalaşmasına yol açabilir. Özelikle sosyal, ekonomik ve siyasi bakımdan dışlanmış kesimlerin söz konusu hareketlere iştiraki mümkün hale gelebilir.

Büyük göçlerin fundamentalizmin gelişmesine önemli etkisi vardır. Örneğin, farklı bölgelere yapılan yoğun göç hareketlerinin ardından geride kalan Yahudilerin durumu, güney İtalyalıların endüstrileşmiş kuzeye göçü, İsrail devletinin kurulmasının ardından Filistinlilerin göçe zorlanması ve daha bir çok olay fundamentalist hareketlere hız veren nedenlerdendir.

Fundamentalizmin doğmasına neden olan bir diğer yapısal faktör etnik-dilsel-bölgesel kompozisyondur. Bir etnik veya bölgesel grubun diğeri üzerindeki baskısı veya hegemonyası ve etnik bazı gerilimler, uzun vadede şikayetlerin oluşmasına neden olabilir. Diğer taraftan kısa vadede şiddetli çatışmalar, bu şikayetleri kollektif aksiyona dönüştürebilir.

Bir toplumdaki ekonomik durum da fundamentalizmin doğmasında ve gelişmesinde etkili bir faktördür. Bu durum gelişmiş toplumlar için de gelişmekte olanlar kadar geçerlidir. Marksist bir indirmeciliğe düşmeden şu söylenebilir: Fundamentalistler çoğunlukla toplumun daha az gelişmiş, daha az modern olan kesimlerinden, kırsal nüfustan, şehirlerin daha yoksul bölgelerinden, daha az eğitimli, toplumun ekonomik ve sosyal gelişmişlik bakımından daha alt seviyede olanlarından destek bulur.[58] Kısaca, düşüşler, krizler, grevler, işsizlik ve yoksulluk nüfusun kimi kesimlerinde kızgınlık yaratabilir, böylece bu grupların fundamentalist söylem ve yaklaşımlara eğilimleri artabilir.

Yapısal faktörlerden bir diğeri siyasi yapıdır. Bir devletin otorite yapısı, kurumlarının ve liderliğinin meşrûiyeti, devletin topluma nüfuzunun derecesi, partizan kutuplaşma seviyesi gibi nitelikler toplumda ortaya çıkan hareketlerin doğasını şekillendirir.

[58] A.g.e., s.437.

Farklı siyasi ve anayasal düzenlemeler, fundamentalist hareketlerin amaç ve taktiklerinde farklılaşmaya yol açar. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri, İtalya gibi seküler demokrasilerde fundamentalist hareketler mevcut siyasi yapı nedeniyle, politikada açıkça faaliyet gösterirler. Diğer taraftan devrim, iç savaş, hükümet değişimi, siyaset değişikliği ve önemli yargı kararları, hareketlerin şekillenmesinde ve sonraki gelişmelerinde etkin işlev görür.[59]

Uluslararası ortam da fundamentalizmi tetikleyen sebepler arasındadır. Huzursuzluk verici uluslararası olaylar söz konusu hareketlerin yükselişini etkiler. Örneğin, 1967 savaşı ve Kudüs'ün İsrail tarafından ele geçirilmesi Yahudiler gibi fundamentalist Baptistler için de sevindirici bir olayken; yeryüzündeki müslümanlar arasında derin bir şok ve harekete geçirici bir etki yaratmıştır.[60]

Bunların dışında, fundamentalist hareketin kendi iç yapı unsurları da büyük öneme sahiptir. Hareketin organizasyonu, ideolojisi, kaynakları ve liderlik tasavvuru birbirleriyle etkileşim içerisindedir. Özellikle organizasyon ve ideoloji sıkı şekilde bağlantılıdır.

Sekülerizm, fundamentalist hareketlerin ayırıcı ve tanımlayıcı yapısal sebebidir. Söz konusu hareketlerin ortaya çıktığı tüm dinler veya medeniyetler, sekülerizmden şu veya bu şekilde etkilenmişlerdir. Din dünyası sekülerleşme karşısında iki tip tavır almıştır: Benimsemek ya da red etmek. Bu konuya yukarıda yeterince değindiğimiz için şimdi bir diğer faktöre geçiyoruz.

2.4.2. Tesadüfi Faktörler

Fundamentalist hareketlerin bulunmadığı normal bir toplumda, bir takım sosyal, ekonomik, etnik, siyasi veya dini problemli alanlar bulunabilir. Atıl durumdaki sorunsal durumların

[59] A.g.e., s.438.
[60] A.g.e., s.439.

aktif hale gelmesi bir takım tetikleyici olaylara ihtiyaç duyar. Bunalım, açlık, kimi grupların ekonomik düşüşü, hızlı nüfus hareketleri, etnik çatışmalar, hükümet politikasındaki anî değişim, devletin eğitime, kültüre ve dine müdahalesi tetikleyici olaylardandır.[61] Bunlar, beklenmedik yöne sahip olduklarından tesadüfî faktörler olarak nitelendirilmişlerdir.

2.4.3. Tercih ve Liderlik

Fundamentalist bir hareketin oluşumu için liderlik hayati öneme sahip bir faktördür. Bir hareket için lider ve takipçilere ihtiyaç vardır. Lider, üyeleri belirli amaç ve program etrafında birleştirir ve harekete geçirir, aynı zamanda dış dünya ile nasıl bir iletişim kurulacağına karar verir. Yetenekleri ve özellikleri bakımından farklı tip liderler mevcuttur. Kimi ideoloji oluşturmada ön plana çıkarken kiminin organizatör ruhu ağır basar. Fakat liderler boşlukta faaliyet göstermezler, mobilize olmuş bir grup takipçiye ihtiyaç duyarlar. Diğer taraftan, fundamentalist hareketlerin liderlik yapıları tek bir hakikat üzerinde ısrar ettikleri için genellikle katı hiyerarşik bir formla kuruludur.[62]

[61] A.g.e., s.442.

[62] Ammerman, "Accounting for Christian Fundamentalisms", s.158.

FARKLI FUNDAMENTALİZM ÖRNEKLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde farklı toplumlardaki dini fundamentalizm eğilimlerine kısaca değinmek istiyoruz.

3.1.Yahudi Fundamentalizmi

Tek bir gruptan ziyade bir kategoriyi ifade eden yahudi fundamentalistleri, modernizm karşısında asimile olmamış ya da olmayı reddeden, Yahudiliğin modern öncesi formlarına dönme arayışındaki yahudileri ifade eder.[63] Günümüz yahudi toplumlarında farklı şekillerde tezahür eden fundamentalizm başlıca üç sınıfa ayrılabilir: Haredi (Haredim) yahudileri, Gush Emunim ve Rabbi Meir Kahane'nin oluşturduğu Kach hareketi.[64]

Haredi (Haredim-ultraortodoks) cemaati, İsrail yahudilerinin en eski fundamentalist grubudur. Sosyal bir olgu olarak Haredim, homojen bir sosyal hareket veya bir tek teoloji okulu değildir; birden fazla ultra-ortodoks geleneğin, Hasidic meclislerin,

---

[63] Jonathan Webber, "Rethinking Fundamentalism: the Readjustment of Jewish Society in the Modern World" **Religious Fundamentalism**, Lionel Caplan (ed.), London: Macmillan Press, 1987, s.102.

[64] Ehud Sprinzak, "Three Models of Religious Violence: The Case of Jewish Fundamentalism in Israil" **Fundamentalisms and the States**, Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1993, s.463.

dini grupların, din adamlarının ve düşünürlerin bir araya gelmesiyle oluşmuş fundamentalist bir gruptur. Yaşam tarzları ve genel inançlarda benzeşmekle birlikte, teolojik yorumlarda, geldikleri ülkeler ve örflerinde farklılık gösterirler. Haredi'lerin en aşırısı olan Eda Haredit (dindar toplum) üyeleri, muhafazakar Musevi din adamlarınca yönlendirilen görece yoksunluk içinde yaşayan orta ve alt-orta sınıf yahudilerdir.

Haredim'in üyelerini bir araya getiren iki önemli sebepten biri yahudi hukukunun buyruklarının katı yorumuna gösterilen bağlılık; ikincisi seküler İsrail'in yönlendirici ideolojisi olan Siyonizme karşı teolojik reddir.[65] Bu iki husus ultra-ortodokslar arasındaki iç ayrımları gölgede bırakan ve haredi cemaatini, toplumun geri kalanından ayıran niteliklerdir. Haredimlerin çoğu yaşam tarzı bakımından diğer İsraillilerden oldukça farklıdır, hatta ayrılıkçı tutumları ayrı şehir ve semtlerde yaşamalarına neden olmuştur.

Haredim'in çoğu yahudilerin halen sürgünde olduğuna, Siyonizmin ve İsrail devletinin çözüm olmadığına, dahası bunun büyük bir günah olduğuna inanır. Buna göre Süleyman tapınağının yıkılması ve sürgün, Tanrı'nın buyruklarına uymadıkları için yahudilere verdiği cezadır. Kurtuluş ve gerçek ulusal bağımsızlık, yahudilerin acılarını giderecek bir Mesihin gelmesi ile mümkün olacaktır. Yahudileri bir dinin takipçileri olarak değil de bir ulus olarak gören Siyonizme duyulan tepkinin temelinde ise modern seküler kültür vardır. Haredim yahudilerine göre yahudilerin yapması gereken ulusal bağımsızlık aramak değil, Tanrının yahudileri kurtuluşa erdirmeye karar vereceği ana kadar beklemektir. Ancak siyonizme karşı gösterilen katı yaklaşım, zamanla yumuşamış ve İsrail siyasi yapısı ultra-ortodoks yahudilerce *de facto* kabul görmüştür. En aşırı gruplardan Eda Haredit gibi Siyonizme

[65] Ehud Sprinzak, s.464. Ayrıca, Haredim'le ilgili daha geniş bilgi için bk. Samuel Heilman, **Defenders of the Faith**, Berkeley: University of California Press, 2000.

karşı savaşı dünyevileşmeye karşı savaşla eş gören gruplar ise var olmaya devam etmektedir.

Haredi yahudi cemaati, savunmacı bir tavır benimsemek suretiyle yaşam tarzına ve iç disiplinine engel olacak her türlü modern-seküler etkiye karşı reaksiyoner olmuştur. Her ne kadar cemaate katılım gönüllülük arz etse de, gizliliği kabul etmeyen bir totalitaryan sistem söz konusudur.[66] Hahamların buyruklarına uymayan kişiye karşı ağır müeyyideler uygulanır.

Haredi epistemolojisi monisttir ve tek hakikati kabul eder. Yanlış yapanlara karşı büyük bir hoşgörüsüzlük vardır. Çoğu zaman şiddetle ifadesini bulan tepkiler, genç yeshiva öğrencileri tarafından uygulanır. Ötekine karşı tepki, yaşam alanlarının kısıtlandığını hissettiklerinde daha da şiddetlenir. Bu anlamda seküler yahudilerin dışında misyoner hristiyanlara karşı kilise yakmaya varan tepkiler gösterilmiştir. Benzer şekilde arkeolojik kazılara, Mormon akademi merkezine, otobüs duraklarında bulunan bikinili reklamlara, cumartesi yasağına uymayanlara karşı protestolar veya taşlamalar yapılmıştır. Söz konusu protestolar, bağrışlara, ağlamalara ve çoğu zaman kan dökülmesine sahne olur.[67]

Yahudi fundamentalist hareketlerin öne çıkan formlarından ikincisi Batı Şeria ve Gaza yerleşimcilerinin oluşturduğu Gush Emunim (İmanlılar Bloğu)'dir. Milli siyasetle yakından ilgilenen grup, İsrail devletindeki en militan hareket olarak algılanmıştır.

Haredim, eski bir cemaat olarak iki yüz elli binin üzerinde ultra-ortodoks az eğitimli orta ve alt orta Aşkenazi yerleşimci tarafından oluşturulurken; Gush Emunim, orta ve üst orta genç Aşkenazi yahudilerin ve yeshiva öğrencilerinin oluşturduğu yirmi bini geçmeyen bir fundamentalist gruptur.[68] Modern bilim ve teknolojiye aşina olan üyelerin çoğu seküler eğitimden geçmiş

[66] Sprinzak, s.465.
[67] A.g.e, s.468.
[68] A.g.e, s.469.

kimselerdir. Yönlendirici hahamlar ise genç ve yenilikçidir. Hareket, resmi olarak 1974'de kurulmuştur.[69]

Gush Emunim'e göre büyük İsrail zaferi, İsraillilerin Tanrısı Yahova'nın en zor anında İsraillileri yalnız bırakmadığının açık bir işaretidir. Hareketin önemli isimlerinden Rav Kook'a göre seküler Siyonist hareket kutsaldır ve başarısı kurtuluşa bir işarettir. Böylece, ortodoks ve seküler siyonistler arasında bir köprü kurulmuştur.[70]

Her ne kadar optimist ve uzlaşmacı görünse de Gush Emunim de diğer fundamentalist hareketler gibi militan bir potansiyel taşır. Nitekim 1973'deki savaşın İsrail devletini kötü etkilemesi karşısında harekete geçen Gush Emunim üyeleri, Batı Şeria'da yasadışı yerleşim girişimlerinde bulunmuştur. Temel amaçları İsrail'in işgal ettiği toprakların İsraillilerce iskan edilmesi ve İsrail devletinin bütünleşmiş birer parçası olmasıydı.[71] Yine 1982'de Kuzey Sinai'den geri çekilişi durdurmak için mücadele etmişlerdi. Dönemin en büyük Yahudi-Arap gerginliklerinden biri ise İbrahim'in, İshak'ın, Yakub'un ve eşlerinin gömülü bulunduğu Halil (Hebron)'de yaşanmıştı. Kutsal Halil'in tümüyle İsrail'in olması gerektiğini düşünen yahudiler müslümanları kışkırtacak pek çok girişimde bulunmuş ve şiddete sahne olan olaylara neden olmuşlardı.[72]

Gush Emunim, fundamentalist militanlığını geliştirdiği bir fikirle meşrulaştırdı. Buna göre, madem ki İsrail hükümeti yerleşimcilerinin güvenliğini sağlayamıyor o halde, kendilerinin ve ailelerinin güvenliğini sağlamak yerleşimcilerin görevidir. Saldırıya karşı verilecek cevap yine saldırıdır. Eğer bir yahudi sivil öldürülmüşse cevap Arap sivilin öldürülmesi; bir yahudinin arabası yakılmışsa yine aynını yapmaktır. Söz konusu yaklaşım, yöne-

---

[69] Charles S. Liebman, "Jewish Fundamentalism and the Israili Polity" **Fundamentalisms and the State**, Chicago: University of Chicago Press, 1993, s.69.

[70] Sprinzak, s.470.

[71] Liebman, s.69.

[72] Sprinzak, s.472.

ticilerden ve siyaset adamlarından da destek görmüştü. Nitekim, 1977'den 1992'ye kadar İsrail'i yöneten sağcı Likud'un ilk lideri Menachem Begin, Gush Emunim için "sevgili çocuklarım" ifadesi kullanmıştı. Ayrıca, Batı Şeria gibi yerlerde Gush Emunim'in politikasına uygun şekilde yerleşimciler bulundukları bölgenin savunmasından sorumlu kılınmış; bu da sivillerin bilfiil silahlanmasına neden olmuştu.

Gush Emunim üyeleri, daha da aşırı giderek müslümanlar için dünyanın en kutsal yerlerinden biri olan Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra'yı bombalamayı düşünmüşlerdir. Söz konusu düşünce hareketle yakın ilişki içindeki Yeshua Ben-Shoashan ve Yehuda Etzion tarafından desteklenmiş ancak hayata geçirilmemiştir.[73] 1987'de İntifada'nın başlamasından sonra ise Gush Emunim aktivistleri daha radikal ve şiddet içeren faaliyetler içine girmişlerdir.

Nüfusun %20'sinin kendini dindar olarak nitelediği[74] İsrail'de öne çıkan üçüncü fundamentalizm formu ise Rabbi Kahane'nın 1968'de New York'ta kurduğu Kach hareketidir.[75] Hareketin teorik temelini ve popüler kaynaklarını ortaya koyan Kahane, üyeleri üzerinde mutlak bir güce sahipti. 1968'de bir grup arkadaşıyla birlikte Yahudi Savunma Birliği (Jewish Defense League)'ni kuran Kahane, başlangıçta Amerika'daki yahudiler için faaliyet gösterirken daha sonra tüm Yahudiler için mücadele etmeye başladı. 1969'dan sonra pek çok şiddet olayının içinde yer alan örgüt üyeleri pek çok kez takibata uğradı ve üyelerinin pek çoğu hapse girdi. 1971'de İsrail'e gelen Kahane, tüm yahudileri güvenli bir yer olarak nitelediği İsrail'e gelmeye çağırdı. 1982-85 Lübnan savaşları sırasında toplumdaki kamplaşmadan faydalanarak 1984 seçimlerinde meclise girdi.

Hareketin ideolojik yönüne bakıldığında öncelikle Haredim ve Gush Emunim gibi seküler devletin günahkar olduğu algısı

---

[73] A.g.e, s.475.
[74] Liebman, s.74.
[75] Sprinzak, s.477.

dikkat çeker. Ancak her ne kadar devleti elinde bulunduranlar günahkar olsa da, İsrail devleti aslen Tanrı tarafından yaratılmıştır ve kutsaldır. Bu anlamda Gush Emunim gibi Siyonist olan Kach hareketi, öteki olarak tanımladığı unsurlara karşı derin bir güvensizlikten beslenmektedir. Yapılması gereken şey ise dünyayı şaşırtacak bir askeri güce sahip olmaktır.[76] Başlangıçtan itibaren hareketin önemli bir unsuru olan şiddet Kahane tarafından meşrulaştırılmaya çalışılmış, "Yahudi menfaati için yahudi şiddeti asla kötü değildir" ifadesinde kendini net şekilde ortaya koymuştur. Araplara karşı terörü meşru ve hatta gerekli gören hareket, 1970'lerde Halil'deki Arap-Yahudi çatışmasında da önemli rol oynamıştır.

3.2. Müslüman Fundamentalizmi

İslam dünyası monolitik olmadığından farklı coğrafyalarda yaşayan müslümanlar arasında birbirinden farklı fundamentalizm örnekleri görülmüştür. Tümündeki temel kaygı, sonradan ortaya çıkan ve yaşam alanlarını tehdit eden yerli-yabancı unsurlara karşı koymak ve temel ilkelere bağlılıklarını teyit etmektir.

Müslümanlar arasında fundamentalist hareketlerin ortaya çıkması bir takım siyasi, sosyal, ekonomik, psikolojik ve ahlakî nedenlere bağlıdır. Seküler ve Marksist ideolojilere karşı duyulan tepkiler, ekonomik açıdan yoksunluk ve mesleki tatminsizlik, modern hayat karşısında psikolojik yabancılaşma, hızlı şehirleşme, ahlakî çöküş ve cinsiyet problemi bu sebepler arasında sayılabilir.[77]

Müslüman fundamentalistlerin ideologları arasında 1930'lar ve 1940'larda ayrı bir İslami ideoloji kuran Mevdudî ve 1960'-

---

[76] A.g.e, s.481.

[77] Valeria J. Hoffman, "Muslim Fundamentalists: Psychosocial Profiles" **Fundamentalisms Comprehended**, Martin E. Marty, R. Scott Appleby (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1995, s.207.

larda yankı bulan Seyyid Kutup önemli iki isimdir.[78] Mevdudî'nin devrim öngören İslami ideolojisi emperyalizm ve kolonyalizmin çöküşünün ardından tüm İslam dünyasına yayılmış ve etkili olmuştur. Öncelikle Mısır'da ve sonra diğer İslam ülkelerinde etkili olan Seyyid Kutup ise, ayrılıkçı bir ideoloji benimseyerek gerçek müslümanların bozulmuş toplumdan uzaklaşarak hicret veya cihat çabası içine girmeleri gerektiğini savunmuştur.

Dikkat çeken fundamentalist hareketler arasında Ebul Âla el-Mevdudî tarafından Hindistan/Pakistan'da 1941'de kurulan "Cemaat-i İslamî", Hasan el-Benna tarafından 1928'de Mısır'da kurulan "Müslüman Kardeşler", Mısır ve Arap dünyasında etkili olan "Cihad", Şükri Mustafa tarafından 1970'lerde Mısır'da kurulan "Tekfir ve'l-Hicre", Cezayir'deki Front Islamique du Salut (FIS), Filistin'deki Hamas yer alır.[79] Ancak, İran devrimi ve Ayetullah Humeynî, müslüman fundamentalizmi tarihi içinde özel bir yere sahiptir.

İran'da devrim öncesinde büyük şehirlere göç eden kitlelerin karşılaştıkları sorunlar, din adamlarına bağlı toplumu kolayca hareketlendirebilecek potansiyele sahipti. Modernleşme bir yandan modern-orta işçi sınıfını ortaya çıkartırken; diğer taraftan Şah'ın uyguladığı diktatoryal rejim söz konusu insanları siyasi katılımın uzağında tutuyordu.[80] Bu katı askeri-bürokratik yapı karşısında öfkelenen kitleler, Şah'ı Batı çıkarlarının kuklası olarak ilan ederken; yürüttüğü sistemden faydalananları da Batı'nın sömürgeci emellerinin destekleyicileri olarak görüyorlardı. Bu durumda öfkeli kitlelerin destek bulduğu merci ulema idi.

Eğitimli İslamcı öğenciler ile din adamları arasındaki ittifakın sonucu hayata geçirilen İran Devrimi, yukarıdan yeniden-İslam-

---

[78] Said Amir Arjomand, "Unity and Diversity in İslamic Fundamentalism" **Fundamentalisms Comprehended**, Martin E. Marty, R. Scott Appleby (ed.) Chicago: University of Chicago Press, 1995, s.183.

[79] Hoffman, s.199.

[80] Peter Beyer, **Religion and Globalization**, London: Sage Publication, 1997, s.167.

laşma'nın başarıldığı yegane durumdur.[81] Sünnî dünyada ise yukarıdan yeniden İslamlaştırma çabaları sonuçsuz kalmıştır. Nitekim, 1979 yılında Kabe'de yapılan saldırı, Ocak 1981'de el-Jihad'ın Enver Sedat'a suikasti istenen sonucu vermemişti. El-Jihad'ın arkasındaki teorisyen Şükri Mustafa, diktatörün öldürülmesinin Mısır müslümanlarını harekete geçireceğine ve onları cahiliyeye karşı mücadeleye teşvik edeceğine inanıyordu. Mısırlı askerlerin, Tahran'daki Şah'ın ordusu gibi, kalabalığa ateş açmayı reddedeceklerini zannediyordu. Ancak beklediği gerçekleşmedi ve Sedat'ı öldürenler derhal ele geçirilip yok edildi. Benzer şekilde, 1982'de Müslüman Kardeşlerin yerel üyelerinin Suriye'de devrim için teşvikleri de hükümet tarafından şiddetle bastırıldı.

Diğer taraftan, 1927'de Hindistan'da kurulan Cemaat el-Tebliğ gibi hareketler aşağıdan yeniden İslamlaşma girişiminde başarılı olmuş gruplardı.[82] İslam Peygamberini en büyük örnek ve önder kabul eden, Peygamberin sözlerinin yer aldığı "*Riyazü's-Salihin*" adlı eseri baş ucu kitabı olarak gören hareket, 1980'lerde en geniş ulus-üstü İslami hareket haline geldi. Peygamberin hayatında karşılığı bulunmayan her şeyi modern hayatın sapkınlığı olarak niteleyen hareket, hızlı modernleşme sürecinden olumsuz etkilenen, toplumsal yoksunluk içindeki taşra insanı için sığınak oldu. 1980'lerin ortasına kadar takipçilerin çoğunluğu toplumun daha az eğitimli, işsiz, yoksun kesimlerinden geliyordu. Devrimci İslamcı hareketlerin aksine Tebliğ üyeleri, devlet yöneticileri tarafından hoş görülüyordu.

1980'lerin sonlarına gelindiğinde aşağıdan yukarı yeniden İslamlaşma çabalarıyla elde edilen güçlü ilişki bağları siyasete uygulanmaya başlanmış ve söz konusu hareketler, politikaya yönelmişlerdi.

---

[81] Gilles Kepel, **The Revenge of God**, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1994, s.32.

[82] Kepel, s.34.

11 Eylül 2001'de New York'daki ikiz kulelere yapılan saldırının ardından öne çıkan son yılların müslüman fundamentalist hareketleri ise Taliban ve el-Kaide olmuştur. Vahhabi etkisi altındaki Pakistan'ın dini okullarında eğitim almış olan Taliban, uygulamalarıyla militan bir fundamentalizm örneği sergilemiştir. Örneğin, Buda heykellerini yok etmeye yönelik niyeti her ne kadar, Kum ve el-Ezher gibi kadîm dini çevrelerce İslam'ın hoşgörü dini olduğu gerekçesiyle kabul edilmemişse de dünyayı karşısına almak pahasına hayata geçirilmiştir.[83] Öte yandan el-Kaide adlı örgüt, henüz üzerindeki esrarengiz perde kalkmamış olmakla birlikte dünyanın dört bir tarafında müslüman-müslüman olmayan ayırdına gitmeksizin terörist faaliyet yürütmektedir.

3.3. Hristiyan Fundamentalizmi

Modernleşme ve sekülerizm, hristiyan dünyada köklü pek çok toplumsal değişime neden olurken; söz konusu değişimi varoluşuna tehdit sayan hristiyanlar tepkilerini göstermekten geri kalmamış; bu amaçla Kuzey Amerika'da, Latin Amerika'da, İtalya'da, İrlanda'da, Protestan veya Katolik daha pek çok ülkede çeşitli fundamentalist hareketler başlatmışlardır. Çalışmamız Kuzey Amerika'daki hristiyan evanjelik fundamentalizmini tetkik ettiğinden bu bölümde diğer histiyan grup ve toplumlardaki bazı fundamentalizm örneklerinden kısaca bahsetmekle yetineceğiz.

Ian Paisley liderliğinde Ulster Protestanları, Katoliklere karşı organize olmuş fundamentalist bir oluşumdur. Paisley, iki modern araçla yüzyıllara dayanan anlaşmazlıkları yeniden işlemek suretiyle önemli bir hareket başlatmıştır. Araçlarından biri, 1951'de kurduğu Bağımsız Presbiteryen Kilisesi iken; diğeri 1972'de kurulan Demokratik Birlik Partisi (Democratic Unionist

[83] Tarık Ali, **The Clash of Fundamentalisms**, New York: Verso Publishing, 2002, s.297.

Party)'dir. Seküler yükselişe rağmen Paisley, dini toplumun önemli bir unsuru saymıştır.[84]

Guatemala'da neo-Pentekostalların ortaya çıkmasında Kuzey Amerikalı Bill Bright ve Pat Robertson gibi liderlerin ve Roman Katolik kilisesinin nüfûzunun azalmasının etkisi olmuştur. Katolik kilisesinin etkisini yitirmesi üzerine pentekostallara yönelen halk, 1980'lerde Rios Montt'u önder kabul etmiştir.[85] Görüldüğü üzere, Guetamala'daki fundamentalizm diğerlerinden daha farklıdır. Zira diğer fundamentalist hareketlerde eski dini geleneği ihya etme amacı varken Guatemala'da Katolik kilisesinin ihyası değil dışarıdan alınan bir dinin ihyası söz konusudur.

İtalya'da Comunione e Liberazione, din-devlet ayrımına karşı çıkan ve İtalyan toplumunda kilisenin konumunu güçlendirmek isteyen fundamentalist bir harekettir. Milan'da hızlı toplumsal değişme ve siyasi farklılaşmanın olduğu dönemde ortaya çıkan söz konusu hareket, Luigi Giussani tarafından yönetilmiş; 1960 ve 1970'lerde özellikle üniversite öğrencileri arasında yaygınlaşmıştır.[86] Tüm gücüyle modernizmi reddeden hareket, boşanmayı, kürtajı ve siyasi kargaşayı modern toplumun kötülükleri arasında sayarken, insanın herşeyin ölçüsü olduğu iddiasına da karşı çıkmıştır.[87]

Hristiyan fundamentalist hareketler de diğerleri gibi şiddetten uzak kalamamış, kimi zaman ürkütücü olayların failleri olmuşlardır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan bazı yeni dini grupların eylemleri şiddetin boyutlarını ortaya koymaktadır. Örneğin, Rahip Jim Jones liderliğindeki "Halk Tapınağı" kilisesi bağlılarının 18 Kasım 1978'deki toplu intiharları sonucu ölen 913 kişiden bazılarının silahla vuruldukları ve pek çoğunun da üzüm suyu aromalı potasyum siyanid içtikleri tespit edilmiştir. Kendisinin İsa'nın reenkarnasyonu olduğuna inanan

[84] Almond vd., "Examining the Cases", s.450.
[85] A.g.e., s.464.
[86] Almond vd., "Fundamentalism: Genus and Species", s.416.
[87] Ammerman, "Accounting for Christian Fundamentalisms", s.155.

rahip Jones, cemaatine Armageddon'un çok yakında nükleer bir katliamla vuku bulacağını ve sadece California'daki Ukiah ile Brezilya'daki Horizonte bölgelerinin kurtulacağını anlatmıştır. Cemaat içinde kadın ve çocuklara yapılan kötü muamelelerle ilgili haberler basına yansıdığında San Francisco'dan kongre üyesi Leo Ryan, insan hakları ihlallerini yerinde incelemek üzere gazetecilerle beraber Guyana'ya gittiğinde cemaat üyeleri tarafından öldürülmüşlerdir.[88]

Yine, 19 Nisan 1995'de patlayıcı yüklü bir aracın infilakiyle Oklahoma şehri federal binası kan gölüne dönmüş ve 168 kişi ölmüştür. Olayın faili, dünyanın sonunun an meselesi olduğuna inanan Davidianlar akımı yanlısı yazar Ron Cole'un hayranı olan ve paramiliter bir yapıda örgütlenen aşırı sağ bir hristiyan akımla ilişki içindeki dindar bir hristiyan olan Timothy McVeigh'dir.[89]

3.4. Hindu ve Sih Fundamentalizmleri

Hindu fundamentalizminin ilk örneği, 1907'de Punjab'da açılan Hindu toplumunun çıkarlarını gözetme iddiasındaki Hindu Sabha kuruluşudur. 1915'de varlık bulan Hindu Mahasabha, özellikle müslüman birliğine karşı şekillenmiş ve Cihad hareketi karşısında daha militan bir hal almıştır. Gandi'nin ortaya koyduğu yöntem, Hindu dayanışmasını zayıflatmak ve köle mantığını doğurmakla suçlanmış, Müslümanlar ile Hindu nüfus arasında yaşanan çatışmalar teşvik edilmiştir.

Hinduların fundamentalist militanlığı üzerindeki en etkili isim Vinayak Damodar Savarkar olmuştur. 1923/1924'de kaleme aldığı *Hindutva* adlı eseri Hindu fundamentalizminin temel ilkelerini içermiştir.[90]

---

[88] Şinasi Gündüz, **Küresel Sorunlar ve Din**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005, ss.35-36.

[89] A.g.e., s.37.

[90] Robert Eric Frykenberg, "Hindu Fundamentalism and the Structural Stability of India" **Fundamentalisms and the State**, Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1993, s.240.

Hindu fundamentalizminin bir diğer örneği Kesnav Baliram Hedgewar'ın kurduğu Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS)'dır. Hindistan'ı İngiliz ve Müslüman etkisine açık bırakan ulusal dayanışmanın yokluğundan rahatsız olan Hedgewar, Gandi'nin şiddet içermeyen yöntemine de karşı çıkmıştır. 1925'de resmileşen hareket, zamanla büyük ilgi görmüş ve büyümüştür. Hedgewar'ın ölümünden sonra, harekete sistematik bir ideoloji kazandıran Madhav Sadashiv Golwalkar tarafından yönetilen RSS, benimsediği ideolojiyle Hindu olmayanlara karşı derin bir hoşnutsuzluk beslemiştir. İndra Gandi yönetimine karşı duran hareket 1989'a gelindiğinde iki milyona yakın destekçiyi arkasına almıştır.

Gandhi suikastına karıştıkları gerekçesiyle hapse giren RSS üyeleri, serbest kaldıktan sonra aldıkları destekle politika yapmak üzere Bharatiya Jana Sangh (BJS)'i kurmuşlardır. Partinin başına Dr. Mookerjee geçmiştir. BJS'nin ardından gelen bir diğer hareket 1980'de kurulan Bharatiya Janata Party (BJP) olmuştur.[91]

İndra Gandi yönetiminin Hindu desteğini almak için izlediği politikalar ülke genelinde Sih ve Hindu fundamentalizmlerinin aşırı kollarının güçlenmesine neden olmuştur. Nitekim, bunun bir sonucu olarak 1984'de Amritsar'da Başbakan iki Sih tarafından öldürülmüştür.

Yine RSS ailesinden çıkmış olan ve 1964'de Golwalkar tarafından kurulan Vishwa Hindu Parishad, Hindu dinini Hindistan üzerinde hakim kılma çabası içinde olmuştur.[92] Hindu olmayanlara karşı ayrılıkçı bir yaklaşım benimseyen VHP'nin amacı, Hindu olmayanların (Müslüman, Hristiyan, Budist ve diğer) etkisini durdurmak ve yok etmekti. Nitekim Meenakshipuram'daki 1500 Hindu'nun İslam'a geçmesi, 1983'de VHP'nin ülke genelinde muhtemel din değiştirmeleri engellemek ve dayanışmayı sağlamak için büyük bir kampanya düzenlemesine neden olmuştur.

---

[91] Frykenberg, s.244.

[92] A.g.e., s.245.

Dini kaygılar kadar etnik endişelerle de hareket eden Sih fundamentalizmine gelindiğindeyse öne çıkan en mühim hareket Damdami Taksal'dır.[93] Sunder Singh (1883-1930), hareketin başında bulunduğu sürece Sih doktrin, ritüel ve uygulamalarındaki farklılıkları gidermeye ve bütünleşmiş bir dini cemaat oluşturmaya çalışmıştır.

Sih fundamentalistleri de diğerleri gibi sekülerizm karşıtıdır. Hindularla birlikte anılmaktan hiç hoşlanmayan bu grup, hinduizmle Sihliğin hiç bir ortak noktasının olmadığını dolayısıyla Hindu olarak anılamayacaklarını savunmuştur.[94] Punjab merkezli hareket eden Sih fundamentalistleri, Hint hükümetinin politikalarına şiddetle karşı çıkmışlardır. Seslerini duyurmak için siyasete giren fundamentalistler, ekonomiden yerel ilişkilere kadar pek çok alanda boy göstermişlerdir.

Jarnail Singh Bhindranwale tarafından 1980'lerin başında kurulan Khalsa Dal adlı Sih fundamentalist örgüt, bir takım suikast ve tutuklama olaylarına karışmıştır. Bhindranwale'ye göre Sihlerin üç düşmanından ilki sekülerizm, ikincisi şehir hayatının ahlakî bozukluğu ve üçüncüsü Hindu dini milliyetçiliği tehdididir. 1983'de Amritsar'daki Altın Tapınak'ta yaşanan kanlı olaylar, Hint ordusunun olaya el koymasına ve sonuçta Bhindranwale'nin ölümüne neden olmuştur.[95]

---

[93] Harjot Oberoi, "Sikh Fundamentalism: Translating History into Theory" **Fundamentalisms and the State**, Martin E. Marty, R. Scott Appleby (ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1993, s.266.

[94] Oberoi, s.270.

[95] Almond vd., "Examining The Cases", s.454.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE HRİSTİYAN FUNDAMENTALİZMİ

4.1. Hristiyan Fundamentalizminin Nitelikleri

19.yy.'ın sonlarına doğru geleneksel düşüncenin yeterliliği ve geçerliliği üzerinde ısrar eden bir grup Kuzey Amerikalı Protestan, bir taraftan modernizmin öncüllerine diğer taraftan dini öğretileri moderniteyle uzlaştırmaya çalışan protestanlara karşı fundamentalizm hareketini başlattılar. Hareketin teorik temelini oluşturan kişiler, 1910-1915 yılları arasında yazıp "*The Fundamentals*" (*Temel İlkeler*) adıyla kitapçıklar halinde dağıttıkları ilmi makalelerle dikkatleri üzerlerine çektiler. "Kutsal savaşı gerçekleştiren kişiler"[96] olarak tanımlanan fundamentalistler, kiliselerde, okullarda ve yer bulabildikleri her ortamda evrime ve modernizme karşı durarak; fırsat buldukları her zaman ve zeminde modernizm karşıtlıklarını ortaya koyarken, zamanla geliştirdikleri toplumsal projeler için Amerikan halkından destek talep ettiler.

Toplumsal kompozisyondaki yerlerine bakıldığında, fundamentalizmin öncelikle beyaz Anglo-Sakson Protestanlarının (WASPs)

[96] Ammerman, "North American Protestant Fundamentalism", s.2.

bir hareketi olduğu dikkat çeker. Bunun bir kaç sebebi olmakla birlikte en önemlisi, Kuzey'deki Presbiteryen ve Baptistlerin çoğunluğunu beyaz Amerikalı Anglo-Saksonların oluşturuyor olmasıdır.[97] Fundamentalistlerin toplumsal sınıflamada nerede bulundukları sorusuna gelindiğindeyse karşımıza tek bir sınıf çıkmamakla birlikte toplumun orta ve alt sınıflarının hareketin çoğunluğunu oluşturduğunu söylemek hata olmaz.[98]

R. Laurence Moore'a göre "fundamentalist" kavramını kullanmaksızın günümüz Amerikan hristiyanlığı hakkında tartışmak mümkün değildir.[99] Nitekim, Amerikan toplumunun göz ardı edilemeyecek bir bölümü, yaklaşık dörtte biri fundamentalist öncülleri benimsemektedir. "...anket sonuçları Amerikan toplumunun %40'ının *Kutsal Kitap*'ın 'Tanrı'nın gerçek sözü ve kelime kelime literal olarak değerlendirilmesi gereken bir metin' olduğuna inanır ki bu 100 milyon insanı ifade eder. Amerikalıların yaklaşık %84'ü İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna inanır... yaklaşık üçte biri yükseliş (Rapture)'e inanır."[100] Yine 1992'de yapılan bir anketin sonuçları fundamentalist inanç esaslarının toplumda ne derece kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. "Örneğin yetişkinlerin %44'ü ölümden sonra yaşamın ancak İsa Mesih aracılığıyla kazanılacağına inanır, %30'u kendini yeniden doğmuş (born-again) olarak tanımlar; %28'i Kitab-ı Mukaddesin literal olarak, kelime kelime okunması gerektiğine inanırken %27'si Kutsal Kitap'ta tarihsel veya bilimsel hataların olamayacağına inanır."[101] Ancak burada şunu ifade etmemiz gerekir ki, Amerikan toplumunda önemli bir yekûn tutan söz konusu muhafazakarların tümü fundamentalist değildir. Fundamentalistler, çoğunlukla

---

[97] Martin Riesébrodt, **Pious Passion**, Don Reneau (çev.), California: University of California Press, 1993, s.85.

[98] Daha çok bilgi için bk. James Davison Hunter, **American Evangelicalism**, 2. Basım, New Jersey: Rutgers University Press, 1984.

[99] Wuthnow ve Matthew P. Lawson, s.20.

[100] Strozier, s.5.

[101] Wuthnow ve Matthew P. Lawson, s.20.

kendilerini "evanjelik" (evangelical) olarak niteleyen muhafazakar protestanlar arasından çıkar. Her ne kadar tüm fundamentalistler evanjelik ve muhafazakar olsalar da; her evanjelik ve muhafazakar fundamentalist değildir.[102] Ancak söz konusu ayrım, 1950'den sonra hissedilen zaruret üzerine ortaya çıkmıştır, bu tarihten önce ise evanjelik ve fundamentalist kavramları aynı anlamı ifade etmek için kullanılmıştır. Konuyu daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için kavramlara yakından bakalım:

Evanjelizm bir şemsiye kavram olarak içinde tümü fundamentalist olmayan inançları, kiliseleri ve organizasyonları barındırır. Avrupa'nın çoğunda ve Orta Doğu'da "evanjelik" kavramı Reformasyonun tarihi kiliselerine, dolayısıyla da ana akım Protestanlığa işaret eder. Amerika'da ise "evanjelik" kavramının oldukça farklı anlamları vardır ve kavram yeniden doğmakla, Kutsal Kitap'ın literal okunuşuyla, evanjelizmle ve eskatolojik kabullerle alakalıdır.[103] Evanjelikler, İsa'yı takipte bireysel kararın kurtuluşu sağlayacağına inanırlar. Sadece kendi kaderleri için değil, etraflarındaki diğerlerinin kaderleri için de endişe duyarlar. İsa için ruhları kazanma arayışındaki evanjelikler, hristiyan olmak için hayatlarını değiştirmek gerektiğine inanırlar. Sık sık "yeniden doğuş" tecrübesinden bahsederler. Bu, İsa ile şahsî birleşme tecrübesidir ve hayatlarını inançlı bir yolda şekillendirmelerini sağlar[104]

Diğer taraftan, fundamentalist kavramı, muhafazakarın eş anlamı olmamakla beraber bu bütünün bir parçasıdır. İsa'nın bakire Meryem'den doğumu, mucizelerin gerçekliği ve İsa'nın yer-

---

[102] David O. Beale, **In Pursuit Of Purity**, South Carolina: Unusual Publications, 1986, s.9. Ayrıca, fundamentalist evangelikler ile fundamentalist olmayan evangelikler arasındaki farklar için bk. Corwin Smidt, "Evangelicals within Contemporary American Politics: Differentiating between Fundamentalist and Non-Fundamentalist Evangelicals", **The Western Political Quarterly**, Vol. 41, No.3: 601-620, September 1988.

[103] Strozier, s.6.

[104] Ammerman, "North American Protestant Fundamentalism", s.3.

yüzüne tekrar döneceği gibi konularda fundamentalistler muhafazakarlarla aynı düşünceleri benimserler. Hakikat üzerindeki ısrarları sonucu ortaya çıkan ayrılıkçı tutumlarıyla farklılık kazanan fundamentalistler, pre-millenarist tarih yorumu ve metne literalist yaklaşımlarıyla dikkat çekerler.

Analitik anlamda fundamentalist bir girişimin barındıracağı nitelikler şöyle özetlenebilir: Öncelikle, üzerinde ısrar edilen ve hayata geçirilmesi için mücadele verilen mutlak hakikat kabul edilen öncüller bulunmalıdır. Bu anlamda yanılmazlık ve sözlerin sembolik anlamlarının değil; söylendiği şekliyle görünürdeki anlamlarının kabul edildiği literalizm protestan fundamentalizminin üzerinde ısrar ettiği ilkelerdir. İkinci olarak, seküler kültür bireyci olmakla birlikte daha kapsayıcı bir toplum modeli öngörürken, fundamentalistler buna karşılık daha dışlayıcı, "organik" bir alternatif öngörürler. Üçüncüsü, fundamentalistler çeşitli biçimlerde farklılaşmaya karşıdırlar. Kognitif kültürün otonomluğuna karşın aklın ve vahyin bütünlüğünü; ahlakî kültürün otonomluğuna karşın dinin ve ahlakın bütünlüğünü savunurlar. Toplumsal düzeyde kilise-devlet ayrımının "duvar" olarak yorumlanmasına karşıdırlar. Eğitimin sekülerleşmesi, ailenin değişmesi ve bireyin ahlakî amaçlarını kaybetmesinden şikayet ederler.[105]

Son olarak, Charles Strozier'ın dikkat çektiği fundamentalizm ikilemelerine değinmekte fayda görüyoruz. "Fundamentalist teoride tüm önemli şeyler iki kere olur. Tanrı'dan uzakta kötülük içinde doğulur. Krallığa girebilmek için kendini yeniden yaratım dramatik davranışı içinde "yeniden doğmak" (re-born) gerekir. Nihai kurtuluş sözünü yerine getirmek için dünyanın sonunda İsa dünyaya geri döner. Bu İsa'nın ikinci gelişi olacaktır. Ölmüş hakiki hristiyanlar, yükseliş vaktinde yeniden dirilecekler ve sonra millenyum dönemi boyunca dünyada, sonra da cennette son-

[105] Lechner, "Fundamentalism and Sociocultural Revitalization in America: A Sociological Interpretation", s.251.

suza dek yaşayacaklardır. İnanmayanlar için ise ikili zulüm söz konusudur. Tribulasyon (kargaşa) döneminde günahkar bedenler acı içinde yok olacak ve İsa'nın yeryüzündeki bin yıllık inanç yönetimi süresince bekleyeceklerdir. Sonra Tanrı'nın yargılaması için yeniden diriltilecekler ve sonsuza kadar ateşe atılacaklardır."[106] Strozier'e göre söz konusu ikileme, fundamentalizmi anaakım Hristiyanlıktan ayıran dikkat çekici bir özelliktir.

Araştırma konumuzu oluşturan Kuzey Amerika'daki Protestan Fundamentalizminin özelliklerine göz atacak olursak şu unsurlar karşımıza çıkar:

4.1.1. Yanılmazlık (Inerrancy):

Fundamentalistler, Kitab-ı Mukaddes'in yanılmazlığına vurgu yapmak suretiyle kurtuluşun, ancak her ifadesi hakikat olan Kutsal Kitap'a tam bağlılıkla mümkün olabileceğine inanırlar. Kitab-ı Mukaddes'in pasajları arasında ayrım yapmaksızın tümünün gerçekliğine inanan fundamentalistler, kutsal metinde geçen bilim ve tarihle ilgili ifadelerin doğruluğunda da ısrar ederler. Metnin bilimle çelişen bölümleri karşısında metin yanında tavır alırlar. Ancak, sorgulanamaz kimi bilimsel doğrular söz konusu olduğunda, bilim ve metin arasında dengeleme yapmak durumunda kalırlar. Örneğin, "solar sistemle ilgili modern görüşe işaret ettiği düşünülen ifadelerin altı çizilirken; eski bir görüşü temsil eden bölümler poetik ve bilimsel olma niyetinde olmayan ifadeler olarak değerlendirilir. Benzer şekilde, köleliğe ve poligamiye göz yuman ifadeler, etkisiz hale getirilmelidir. Böylesi öğretiler, hep geçerli olarak görülemeyeceği gibi eski yazarların bir hatası olarak da görülemez. Yerine kültürel geleneğin kabul edip etmemesine bağlı olarak kurtuluşun dışında kabul edilirler."[107] Kutsal Kitap'ın kurallarına bağlılıklarını ifade eden fundamentalistler,

[106] Strozier, ss.87-88.
[107] Ammerman, a.g.e.,s. 5.

metne dair soruların dua, çalışma ve din bilginine yapılacak bir ziyaretle sonuç bulacağına inanırlar.

Yanılmazlık doktrini, 19.yy. boyunca *Princeton Teoloji Okulu* (*Princeton Theological Seminary*)'nda geliştirilmiştir. Yüzyılın başında Archibald Alexander, ortodoks Kalvinizm'ini savunurken Kitab-ı Mukaddes'in otoritesinin önemine vurgu yapmış ve Kutsal Kitap'da yazan herşeyin bilimsel doğruluğunda ısrar etmiştir. Alexander'dan sonra öğrencisi Charles Hodge, Bacon'ın bilimsel sistemini ve İskoç sağduyu realizmini (Scottish Common Sense Realism) kutsal metin çalışmalarına uygulamıştır. Buna göre kutsal metindeki sözlerin arkasındaki anlamların araştırılması doğru bulunmazken, kelimelerin hakikati açıkladığı ve anlamların değişmez olduğu savunulmuştur.[108] Hodge'nin yazdığı *Sistematik Teoloji* (*Systematic Teology*) adlı üç ciltlik eser, 1870'lerin başında yanılmazlık öğretisine somut şeklini vermiştir.[109]

Hodge'nin ardından 1878'de yerine geçen oğlu Archibald Alexander Hodge, yardımcısı Benjamin B. Warfield ile çalışmalara devam etmiştir. Metnin kritik okunumuna karşı ortodoksiyi savunan Hodge, İncil'in yanılmazlığını ispat için yine İncil'e yönelmiş, "Eğer İncil vahyedildiğini söylüyorsa bunu kabul etmek gerekir, çünkü vahyedilmiştir" öncülüyle hareket etmiştir. Daha sonra bayrağı eline alan J. Gresham Machen, Kitab-ı Mukaddes'in yanılmazlığını savunan çalışmalar yapmış ve nihayet Philadelphia'da fundamentalist bir okul olan *Westminster Teoloji Okulu* (*Westminster Theological Seminary*)'nu kurmak üzere eski grubundan ayrılmıştır.[110]

4.1.2. Pre-millenarizm (Pre-millenarianism):

Fundamentalistler, Kitab-ı Mukaddes'e bir yandan hakikatle ilgili bilgi edinmek için başvururken; diğer taraftan dünyanın ge-

[108] A.g.e., s.15.
[109] Strozier, s.185.
[110] Ammerman, a.g.e., s.16.

leceği ve son zamanlar (end times)'da neler olacağını öğrenmek için başvururlar. Bu anlamda, fundamentalist hareket, başından itibaren İncil kehanetlerine ilgi duymuştur.

Fundamentalistlerin çoğunluğu "kargaşa öncesi dispensasyonal pre-millenarist" (pre-tribulation dispensational pre-millennialist)'tir.[111] Buna göre, yakın bir gelecekte gerçek inanç sahiplerinin göğe yükseleceğine (Revelation) inanılır. Sonrasında ise Daniel'in apokaliptik kitabında belirtildiği üzere Tanrı'nın nihaî başarısından önce inanmayanlara acı verecek korkunç günler dünyayı beklemektedir. Daha sonra, Şeytanî güçler karşısında İsa'nın zafer kazanmasıyla bin yıl sürecek olan barış krallığı dünya üzerinde kurulacaktır. Buradan yola çıkarak, fundamentalistler İsa'nın bin yıllık hükümranlıktan önce geleceğine inandıkları için pre-millenarist, inananların göğe yükselişinin karışıklıktan (Tribulation) önce vuku bulacağına inandıkları için pre-tribulasyonistlerdir. Öte yandan, Kutsal Kitap'ta öngörüldüğünü iddia ederek tarihi net şekilde dönemlere ayırmaları nedeniyle de dispensasyonalist niteliğe sahiplerdir. Bu anlamda 1909'da yayınlanan ve kutsal metni pre-millenarist tarzda okuyan *Scofield Referans İncili* fundamentalistlerin temel başvuru kaynakları arasındadır.[112] Dünyanın sonunda vuku bulacak olaylar (eskatoloji) üzerinde önemle duran söz konusu metin, yayımlandığı tarihten itibaren Baptist, Pentekostal, muhafazakar Presbiteryen ya da karizmatik tüm hristiyan fundamentalist yorumlar için İncil yanılmazlığının merkezî otoritesini tesis eden bir kaynak olmuştur.[113]

Tarihi Kutsal Kitap ışığında açıklama iddiasındaki 19.yy. doktrini dispensasyonalizmde insanlık tarihi 7 döneme ayrılmış, tarihsel değişim neredeyse tümüyle kutsal müdahaleye bağlı gö-

---

[111] A.g.e., s.6.

[112] Karen Armstrong, **The Battle For God**, New York: Ballatine Books, 2001, s.140.

[113] Steve Brouwer, Paul Gifford ve Susan D. Rose, **Exporting the American Gospel**, New York: Routledge, 1996, s.34.

rülmüştür. Her bir dönem (dispensation), Tanrı'nın insanoğluyla ilgili yöntemindeki bazı değişiklikleri ifade eder. Buna göre, Tanrı her bir süreci yargılayıp kapattıktan sonra yeni bir süreci başlatır.[114]

Dispensasyonalistlere göre her bir dönem bir felaketle sonuçlanmış ve diğer sürece girilmiştir: Masumiyet (Innocence) dönemi, Düşüş (Fall)'le sonuçlanmış; Bilinç (Consciense) dönemi, Sel (Flood)'le sonuçlanmış; İnsanlık Hükümeti (Human Government), Babil (Babel)'le sonlandırılmış; Ahit (Promise) dönemi, Mısır'da esaretle son bulmuş; Yasa (Law) dönemi, İsa'nın reddedilişiyle sona ermiş; hâlâ içinde bulunulan Lütuf (Grace) dönemi karışıklıkla (Tribulation)'la son bulacaktır ve bin yıllık barış dönemi (Milenyum) de şeytanla sona erecektir.[115]

Amerika'da dispensasyonalizm öğretisi İngiliz John Nelson Darby (1800-1882) tarafından anlatılmıştır. Her ne kadar İngiltere'de küçük bir denominasyon (tarikat) kurmuş olsa da Darby'nin asıl etkisi 1862 ve 1877 yılları arasında pek çok kez vaaz etmek üzere geldiği Kuzey Amerika'da olmuştur. Eş zamanlı olarak pek çok yorumcu, kendi dönemsel kronolojilerini ortaya koyarken Darby, tarihin yedi döneme ayrıldığını ve insanlığın halen altıncı dönemi (Kilise dönemi) yaşamakta olduğunu savunmuştur. Ona göre, bu tür bir okuyuşun temelinde insanlığın altı dönem boyunca Tanrı'nın yasalarını ve İsa'nın öğretisini reddedişi vardır.[116] Öte yandan, dünya her geçen gün kötüye gitmektedir ve dolayısıyla Tanrı'nın müdahalesi kaçınılmazdır. İsa'nın yeryüzüne ikinci dönüşü ve kuracağı bin yıllık krallık çok yakın bir zamanda vuku bulacaktır. Mesih'in dönüşü yeni bir dönemin habercisi olacak, Kudüs yakınlarındaki Armageddon'da şeytan ordusunun mağlup edileceği bir savaş vuku bulacak ve nihayet tarihin sonlanmasından önce İsa Mesih'in hükümranlığındaki bin

[114] George M. Marsden, **Fundamentalism And American Culture**, Oxford: Oxford University Press, 1980, s.63.

[115] Marsden, ss.65-66.

[116] Brouwer **vd.**, s.35.

yıllık 7. dönem (dispensation) başlayacaktır. Tüm bu dönüşüm sırasında yaşanan olumsuzluklardan etkilenmeyecek tek grup ise yeniden-doğmuş olarak tanımlanan ve tribulasyondan önce göğe yükselecek olan hristiyanlardır. Görülen o ki, pre-millenarizm doktrininde göğe yükseliş olgusu literal şekilde ele alınmış, vakit geldiğinde gündelik işleriyle uğraşan gerçek hristiyanların işlerini bırakıp arabalarından, evlerinden ve bulundukları ortamlardan çıkarak göğe yükseleceklerine inanılmıştır.[117]

Tribulasyon döneminde yaşanacak acılardan inanan hristiyanların uzak kalacağını taahhüt eden öğretiye her ne kadar Kutsal Kitap'ta sadece bir yerde, Thessalonian bölümünde işaret edilse de fundamentalistler bu detaya büyük önem atfetmişlerdir. Ana akım protestanların ve seküleristlerin alaycı redlerine karşılık söz konusu öğreti, fundamentalistler tarafından sadece soyut bir düşünce olarak ele alınmamış; Tanrı'nın dünya üzerinde yaşanacak karışıklıklardan inananları koruyacağı düşüncesi mahiyeti belli bir olay olarak değerlendirilmiştir.[118]

Konuyla ilgili önemli bir husus daha vardır ki o da Amerika'da iç savaş öncesi ve sonrasında millenarizm düşüncesinde görülen değişimdir. Nitekim, savaştan evvel Amerikalıların çoğunluğu post-millenarist olarak bilinen daha iyimser bir görüşü benimsemekteydiler.[119] Bu inanca göre Amerika, Mesih'in dönüşüyle son bulacak bin yıllık huzur döneminin zirvesinde bulunuyordu. Ancak iç savaş sonrasında gün yüzüne çıkan olumsuzluklar, örneğin endüstrileşmenin ortaya çıkardığı sıkıntılar premillenarizm gibi daha kötümser bir yaklaşıma yönelik eğilimin artmasına neden oldu. Artık dünya her geçen gün daha kötüye giden ve ilahî müdahaleye muhtaç bir konumda tasavvur ediliyor ve inananların ruhları kazanma çabasının öneminden bahsediliyordu.

---

[117] Armstrong, s.139.
[118] Strozier, s.121.
[119] Brouwer vd., s.36.

Fundamentalizm ve Amerikan Kültürü (Fundamentalism and American Culture) adlı kitabın yazarı George M. Marsden, 19.yy.'ın bir ürünü olarak değerlendirdiği dispensasyonalizm ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan Marksizm arasında kimi benzerlikler olduğuna şu şekilde dikkat çeker: "Tarih, her biri hakim bir prensip veya özelliğin baskın olduğu farklı dönemlere ayrılmıştır. Her bir dönem başarısızlık, çatışma, yöneticinin yargılamasıyla son bulur ve bütünüyle yeni bir döneme geçilir. Böylece, tarih nihaî bir huzur dönemine doğru dramatik adımlarla ilerler."[120] Her iki öğretideki dönemlemeye bu şekilde işaret eden Marsden'a göre iki öğreti arasındaki temel ayrım ise, Marksizm'de değişim yasalarının insan davranışlarına bağlı olmasıyken; dispensasyonalizmde tarihsel değişimi belirleyenin doğaüstü yasalar olmasıdır.

4.1.3. Evanjelizm (Evangelism)

Bu ilke, 20.yy. Amerika'sındaki evanjelik mesajlarda önemli bir yer işgal eder. İnançlarının kurtuluşa götürdüğünden emin olan fundamentalistler, diğer insanları da aynı yola çağırmak suretiyle sayılarını çoğaltmak isterler.[121] Bu amaçla televizyon ve internet gibi modern teknolojinin ürünlerinden büyük oranda faydalanırlar.

İsa'nın "yeryüzüne dağılın ve İsa Mesih'in müjdesini yayın" emrini esas alarak yola çıkan fundamentalistler, oldukça sistematik bir misyonerlik çabası ortaya koymuşlar, tıpkı bir malın piyasa koşulları içinde pazarlanması gibi İncil'in diğer insanlara arzı için muhtelif rasyonel metotlar öngörmüşlerdir.[122]

---

[120] Marsden, s.64.

[121] Ammerman, "North American Protestant Fundamentalism", s.5.

[122] Hunter, s.81. Ayrıca, misyoner yöntemleri anlatan ve misyonerlere yol gösteren kitaplara bir örnek için bk.. Lon Allison, Mark Anderson, **Going Public with the Gospel**, ABD: InterVarsity Press, 2003.

4.1.4. Ayrılıkçılık (Separatism)

Şimdiye dek sıraladığımız üç unsur fundamentalizmin özellikleri olmakla beraber söz konusu kavram için ayırıcı birer nitelik değildirler. Zira, evanjelizm hatta yanılmazlık ve premilenyalizm, daha az dogmatik ve daha az etkin şekilde de olsa fundamentalist olmayan kimi muhafazakarlar tarafından da benimsenir.

Fundamentalistleri diğer evanjeliklerden ayıran nihaî özellik, ayrılıkçı ısrarlarıdır. Zira, kendi içlerinde bir inanç birliğinde ısrar ederken; farklı düşünen ve inanan insanlarla aralarına net şekilde ayrım koyarlar. Gerçek inanca sahip olduklarını düşünen bu kişiler, hayatlarını katı kurallar çerçevesinde idame ettirir ve hakikat yolundan ayırdığını düşündükleri her şeyden uzak durmaya çalışırlar.[123] Onlara göre, kurtuluş ve lanetlenme arasındaki ayrım oldukça nettir ve İncil lütfunun dışında kalan insanlar ve toplumlar kaosa mahkumdur.[124]

Yukarıda ele aldığımız niteliklerin yanısıra, Protestan fundamentalizminin Amerikan versiyonunun bir önemli özelliği de milliyetçiliktir. Amerika'nın hristiyanlık tarihinde hep güçlü ve dinamik olmakla birlikte fundamentalizmin dini bir mahiyetle yoğurduğu milliyetçilik, Amerika'nın ve Amerikalıların diğer ülkelerden ve insanlardan üstün olduğu, dolayısıyla dünyanın geri kalan kısmının Amerika'nın önderliğine ve aydınlatmasına ihtiyacı olduğu, bu anlamda milyarlarca insanın İncil'in doğruluğu ve Amerika'nın önderliğinde kurtarılması gerektiği öncüllerine dayanır. Steve Brouwer, Paul Gifford ve Susan D. Rose'un birlikte yazdıkları *Amerikan İncilinin İhracı* (*Exporting The American*

---

[123] Ammerman, s.8. Ayrıca, Charles B. Strozier, New York'lu fundamentalistlerle yaptığı mülakatların yer aldığı *Apocalypse* adlı eserinde 45 yaşındaki fundamentalist bir kadın olan Deborah'dan bahseder. Bu kişi, on beş yıldır New York'da yaşadığı halde sadece iki sinema görmüştür. Bunlardan biri "Son İmparator" filmidir ve Deborah filmde sansür uygulanması gerektiğini düşünmektedir. Charles B. Strozier, **Apocalypse**, ss.145-146.

[124] Ammerman, "Accounting for Christian Fundamentalisms", s.150.

Gospel) adlı eserde, söz konusu milliyetçilik *"Fundamentalist Amerikanizm"* olarak tanımlanır.[125] Ulusalcı söylemin dinsel söylemle iç içeliği Amerikan tarihi kadar eskidir; ancak özellikle 1940 ve 1950'li yıllarda fundamentalistler Amerikanizm'in ateşli savunucuları haline gelmişlerdir. Billy Graham'ın dönemin fundamentalistlerini yönlendirici bir lider olarak sahnede olduğu bu dönemde Amerikan milliyetçiliğindeki canlanışı farkeden Graham, şeytana karşı iyilik savaşından bahsederken "iyi"yi antikomünist Amerika; şeytanı ise komünizm olarak nitelemiştir.[126] Komünizm tehdidinin ortadan kalkmasından sonra ise müslümanlar "şeytan" olarak tasvir edilmiştir.

Tarihi Arkaplan

4.2.1. Amerika'da Fundamentalizmi Ortaya Çıkaran Şartlar

Hristiyan dünyasında ortaçağı müteakip gelişmeler, Batılı insanın Tanrı, alem ve kendi tasavvurlarında köklü değişimlere yol açtı. Coğrafi keşifler, teknolojik ve bilimsel gelişmeler geleneksel bir dünyada yaşayan insanlara sınırların ötesine geçme dürtüsü sağladı. Bu dönemdeki buluşlar silsilesi, geleneksel anlayışın tabiata ve insan hayatına yüklediği mitsel boyutu her geçen gün azaltıyor ve insanları çevrelerinde olan biteni rasyonel şekilde açıklamaya zorluyordu. Değişim yalnız bilimi etkilemiyor; toplum, din, siyaset ve ekonomi de değişime zorlanıyordu.

Dinamik bir döneme adım atılan bu süreçte geleneksel din anlayışı ve dindarlık ihtiyaçları karşılayamaz hale geldi. Nitekim, Martin Luther, John Calvin ve Huldrych Zwingli gibi reformcular, hristiyan geleneğinin esaslarına yönelmek suretiyle değişim

[125] Brouwer vd., s.13.
[126] A.g.e., s.17.

sürecindeki toplumlarının problemlerine çözüm bulmaya çalıştılar.[127]

Avrupa'da şiddetin ve savaşların ardından gelen yeni oluşumlar laiklik temelinde teşekkül ediyor, döneme damgasını vuran düşünür ve bilim adamları değişen dünyanın koşulları karşısında geleneğin ne derece yetersiz kaldığını her seferinde göstermek suretiyle Batılı insanın o ana dek güvenle sarıldığı kimliğini elinden alıyordu. Öte yandan, keşfedilen yeni dünyada iki yüzyıl boyunca iktidar savaşları yaşanıyordu. Nihayet 1775-1783 arasında vuku bulan Bağımsızlık savaşı sonunda modern dünyanın ilk seküler cumhuriyeti yaratıldı.[128] Ancak bu süreçte din önemli bir işlev gördü. Pek çok kilise, George Washington, John ve Samuel Adams, Thomas Jefferson ve Benjamin Franklin gibi kurucu öncülerin söylemlerine dinsel unsurlar katarak toplumun desteğini sağladı. Özgürlük, dini özgürlük olarak yorumlanırken, Papa "Deccal" olarak tanımlandı ve Amerika'nın bağımsızlık savaşı Tanrı'nın Deccal'i yok etme planına dönüştürüldü.

Modern seküler Amerika'nın kuruluşunda din önemli bir görev üstlenmişti fakat devrimden sonra Birleşik Devletler, anayasalarını oluştururken dinden bağımsız bir yol takip ettiler. "1786'da Thomas Jefferson, Virginia'da Anglikan kilisesini lağvetti; bildirisinde, dinde zorlamanın günah ve tiranca olduğunu, insanların kendi düşüncelerine bırakılmaları halinde doğrunun hakim olacağını ve din-siyaset arasında bir ayrım duvarının olması gerektiğini belirtti. Bu bildiri, İngiltere kilisesinin ayrıcalıklı pozisyonuna kızan Virginia Presbiteryenleri, Metodistler ve Baptistler tarafından desteklendi."[129] Virginia'dan sonra diğer devletler de kendi kiliselerini lağvetti. Federal Anayasa, Philadelphia Kongresinde hazırlandı ve din resmi olarak devletten ayrılarak özel alana has kılındı. Zira, Birleşik Devletlerdeki mezhep çeşitli-

[127] Armstrong, s.64.
[128] A.g.e., s.76.
[129] A.g.e., s.85.

liği bunu zorunlu kılıyordu. "Kurucu babalar, daha ziyade pragmatik endişelerle hareket ediyorlardı. Onlar, Federal anayasanın devletlerin birlikteliği için zarurî olduğunu biliyorlardı, diğer taraftan federal hükümetin Protestan mezheplerinden herhangi birini Birleşik Devletlerin resmi inancı haline getirdiğinde anayasanın kabul görmeyeceğinin de farkındaydılar. Örneğin, kongregasyonalist (congregatinalist) Massachusetts, Anglikan kilisesini kuran bir anayasaya asla onay vermezdi."[130] Böylece devrim sonrasında din ve siyaset ayrımının ilan edilmesi, inançlı hristiyanların siyaset alanından çekilmelerine neden oldu. Toplumun hristiyanlaştırılması gereğine hâlâ inanmakla birlikte sivil toplum içinde teşkilatlanmayı tercih eden bu kimseler, kiliselerde okullarda ve daha pek çok organizasyonda yer almaya başladılar.

19.yy. boyunca Amerika'da vuku bulan değişimlere bakıldığında bir kaç olgunun ön plana çıktığı farkedilir. Birincisi, Batı dünyasını temelden sarsan bilim ve felsefenin; özellikle Darwin'in evrim teorisinin ve Kant felsefesinin inancı temelden sarsıcı etkisi olduğu gerçeğidir. İkinci olarak; Kitab-ı Mukaddes'in otoritesini sarsıcı nitelikteki Yüksek Eleştiri'nin özellikle Alman bilim adamlarınca çalışılıyor olması ve Kutsal metnin tüm diğer metinler gibi incelenip değerlendirilmeye tabi tutulmasıdır ki bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar Kutsal Kitap'ın güvenilirliğine darbe anlamına gelir. Zira, bilimsel metodolojinin uygulanması sonucunda Kutsal Metin'de Musa'ya dayandırılan bölümlerin aslında çok sonra ve farklı kişilerce yazıldığı; Kral Davud'un Mezmurlar'ı yazmadığı; Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan pek çok olayın tarihi gerçek olmadığı gibi Kutsal Kitap'ın güvenilirliğine darbe vuran sonuçlara varılmıştır.

Dönemin karakteristiğini yansıtan değişimler bir yandan bilim, felsefe ve teoloji alanında vuku bulurken, diğer taraftan toplumsal alanda kendini göstermiştir. 1890-1920 yılları arasında 17,6 milyon göçmeni kabul eden Amerika, ilk kez bu derece yo-

[130] A.g.e., s.85.

ğun bir şekilde farklı mezheplerden insanlarla yüzyüze gelmiştir.[131] Zira, göçmenlerin çoğu protestan olmayan ülkelerden gelmiş ve gelirken beraberlerinde inançlarını, kültürlerini ve dillerini de getirmişlerdir. Protestanlık her ne kadar o zamana dek resmî olmayan devlet dini gibi algılanmışsa da yeni gelişen durum protestanlara yalnız olmadıkları ve bundan böyle çoğulcu bir din anlayışının hakim olması gerektiği mesajını vermiştir.

İşte tüm bu gelişmeler muhafazakar protestanları endişelendirmiş ve seslerini yükseltmeleri için itici güç olmuştur. 19.yy.'daki bilimsel gelişmeler ve yeni teoriler karşısında suskun kalmayan muhafazakar protestanlar, kutsal metin için kendi literal okuyuş tarzlarını geliştirmişler, geleceğe dair millenarist yorumları benimsemişler ve Francis Bacon'ın bilimsel yaklaşımını temel alarak Tanrı'nın tabii olaylarda devre dışı bırakılmasını engellemeye çalışmışlardır. Evrim teorisine ve Yüksek Eleştiriye savaş açmışlar, gerek hukuk alanında gerek toplum vicdanında yer edinmek için çeşitli oluşumlar içinde mücadele vermişlerdir.

Modern Dünyada Kamusal Dinler (Public Religions in The Modern World) adlı kitabın yazarı Jose Casanova, Birleşik Devletlerde Protestan fundamentalizminin ortaya çıkmasını, Amerikan sekülerleşme serüveninde yaşanan üç kopma sürecine bağlar. Bunların ilki, anayasal kopma sürecidir. Protestan kiliselerle Amerikan devleti arasında ayrım duvarı (wall of seperation) kurulmak suretiyle bir yandan devlet kutsal kurumlardan diğer yandan siyasi toplum dini toplumdan kopartılmıştır.[132]

İkinci kopma süreci, Amerikan yüksek eğitim sisteminin sekülerleşmesi ve Protestan kültürel hegemonyanın kamu hayatından el çektirilmesiyle yaşanmıştır. Ancak söz konusu süreçte iç savaşın da önemli rolü olmuştur. Zira iç savaş ve yeniden yapılanma, Amerikan toplumunu geri dönülmez şekilde değiştirecek

---

[131] Ammerman, "North American Protestant Fundamentalism", ss.11-12.

[132] Jose Casanova, **Public Religions in the Modern World**, Chicago: The University of Chicago Press, 1994, s.135.

olan şehirleşmenin ve kapitalist endüstrileşmenin yapısal şartlarını yaratmıştır. Neticede, yeni ortaya çıkan endüstriyel toplum yüksek öğrenim için yeni kurumlara alan açmış ve böylece dini dogmalara tümüyle ters gelen doğa bilimleri, Darwinizm gibi teoriler eğitim dünyasında etkin hale gelmiştir. Bu durum karşısında endişeye kapılan evanjelikler ise, geri çekilerek mevcut ortamdan ruhları kazanmak için çaba sarfetmeye yönelmişlerdir.

Üçüncü kopma süreci, hayatın sekülerleşmesi, Protestan etiğinin dışlanması ve Amerikan sivil toplumuna çoğulculuk anlayışının yerleştirilmesiyle gerçekleşmiştir. Geleneksel yaşam tarzlarının ellerinden alındığını gören ve şehirli liberal protestanlar arasında kuşatma içinde yaşıyor hissine kapılan fundamentalistler, buna karşılık kendi enstitülerini, İncil kolejlerini, basım yayım kuruluşlarını kurmak suretiyle kültürel bir hayat alanı oluşturmuşlardır. Zamanla televanjelizm[133] güçlerinin farkına varan ve teknolojiyi etkin şekilde kullanan fundamentalistler, kısa sürede kendine yeten ve üreten bir niteliğe bürünmüşlerdir.

Fundamentalist hareketin Amerika'nın hangi bölgelerinde varlık bulduğuna gelince öncelikle Boston, Toronto, New York, Chicago gibi Kanada'nın ve Birleşik Devletlerin endüstrileşmiş şehir merkezleri karşımıza çıkar.[134] Kırsal kesimde yaşayan insanlar değişimlerden korunabilseler de şehirdekilerin böyle bir imkanları mevcut olmamış, şehir hayatı Protestan kabulleri büyük oranda etkisiz hale getirmişti. Buna karşılık fundamentalist bir hareket için gerekli insan gücü ve organizasyonel yapı yine şehirlerde oluşma zemini bulmuştu.

Amerika'da dini canlanma açısından önemli olan I. ve II. Uyanış hareketleri duyguların ön planda olduğu dindarlığı artırmada önemli rol oynamıştır. I. Uyanış, New England'ın ve Orta

---

[133] Televanjelizm, kitle iletişim araçlarının öneminin artmasıyla birlikte dini mesajların radyo, televizyon ve internet aracılığıyla kitlelere ulaştırılması anlamına gelir.

[134] Ammerman, a.g.e., s.17.

Anlantik'in küçük kasabalarında varlık bulurken, II. Uyanış hareketi, güneye ve batıya kaymıştır. 19.yy.'ın ortalarına gelindiğinde Uyanış (Awakening), İhya (Revival) formunda kurumsallaşarak hızlı bir şekilde şehirlerde yayılmış ve böylece İhya 19.yy. dini hayatının merkezî kavramı haline gelmiştir.[135]

4.2.1.1. Birinci Büyük Uyanış (I. Great Awakening):

1734'de Northampton Connecticut'da vuku bulan I. Büyük Uyanış hareketi, 18.yy.'da Amerika'daki dini yoğunluğu gözler önüne serer. Kalvinist rahip Jonathan Edwards (1703-1758) bölge insanlarının 1734'de iki gencin ölümünden büyük oranda etkilenerek dine yöneldiklerini gözlemlemişti. Diğer yandan İngiliz Metodist vaiz George Whitefield (1714-70)'in kolonilere yaptığı ziyaretle ikinci bir dalga oluştu. Whitefield'in vaazları dinleyicilerin ağlamaları, yakarışları ve duygusal dışa vurumlarıyla bezenmişti ve dinleyiciler arasında oldukça eğitimli kimseler yer alıyordu.[136] Dini uyanış şeklinde tezahür eden 18.yy. Amerika'sının bu en önemli reform çabası evanjelik bir nitelik taşıyordu ve en büyük önemi bireysel dönüşüme ve şahsî dindarlığa veriyordu. Bu anlamda toplumu ahlakî bakımdan canlandırmaya hizmet etti.[137]

Edwards, I. Büyük Uyanış'ın Amerika'da yeni bir dönemi başlattığına ve bu yolla hristiyanların yeryüzünde Tanrı'nın krallığını kurabileceklerine inandı. Edwards ve Whitefield, politik anlamda bir radikalizm gözetmiyorlardı. Fakat, bu hareket insanlara tarihi değiştirebilecek nitelikteki olaylara katılma cesareti veren Amerika'nın ilk büyük hareketi oldu.[138] Diğer yandan, uyanış hareketi kolonilerdeki Kalvinist mezhepleri ikiye böldü. "Eski Işıklar" (Old Lights) olarak bilinen ve aralarında Jonathan May-

[135] Hunter, s.24.

[136] Armstrong, s.79.

[137] Lechner, "Fundamentalism and Sociocultural Revitalization in America: A Sociological Interpretation", s.247.

[138] Armstrong, s.80.

hew (1720-66) ve Charles Chauncy (1705-87)'nin de bulunduğu grup, hristiyanlığın rasyonel olması gerektiğini savunuyor ve uyanışın akılcı olmayan yönüne güvenilemeyeceğini iddia ediyorlardı. Toplumun refah düzeyi yüksek kısmına hitap eden "Eski Işıklar"ın karşısında alt sınıfları cezbeden nispeten daha duygusal bir dindarlık anlayışını benimseyen, toplumsal olayları apokaliptik bir vizyonla açıklayan "Yeni Işıklar" (New Lights) bulunuyordu. Amerika'nın Yedi Yıl savaşları boyunca şeytanî güçlerle mücadele ettiğine inanan Yeni Işıklar, bulundukları mezheplerden ayrılarak kendi kiliselerini kurma yoluna gitti ve ileriki dönemde fundamentalizmin ortaya çıkışında önemli bir rol oynadı. [139]

4.2.1.2. İkinci Büyük Uyanış (II. Great Awakening):

Amerika'da devrim sonrasında insanlar benimseyecekleri değerler ve ülküler konusunda bir arayış içine girdiler. Toplumu yukarıdan yönetmeyi yegâne yönetim biçimi sayan siyasi elite karşı, dışlanan toplum kesimleri sıradan halkın haklarını savunan kimselere kulak verdiler. Bu durum, II. Uyanış dalgası olarak bilinen ve bir grup vaizin politik olarak daha radikal bir üslupla yönettiği canlanma (ihya) hareketini başlattı. Bu sefer amaç sadece ruhları kurtarmak değil, toplumu ve dini şekillendirmekti.[140] Bir kez daha toplumsal-ahlakî reform bir dini uyanış formuyla tezahür ediyordu. Fakat bu kez, önceki uyanışlardan daha köktenci bir yaklaşım söz konusuydu: Ahlakı yeniden hristiyanlaştırmak, hristiyan millenyumu (binyıl) için çalışmak, genel-iyi için kişisel menfaatlerden vazgeçmek, kültür ve toplum arasındaki organik bütünlüğü yeniden tesis etmek ve inancı, toplumu ve bireyi saflaştırmak.[141]

---

[139] A.g.e., s.80.

[140] A.g.e., s.87.

[141] Frank J. Lechner, "Fundamentalism and Sociocultural Revitalization in America: A Sociological Interpretation", s.248.

II. Uyanış hareketine katılanlar, birincisindeki gibi eğitimli kimseler değillerdi. Vaizler çok kültürlü olmamakla beraber vaazlar son derece heyecanlı bir atmosferde yapılıyor, inançların rasyonelleştirilmesinden kaçınılıyordu. Rüyalara, işaretlere çok önem verilirken akademik bilgiye, eğitimli ruhbana, aristokrasiye ve kurumlara karşı çıkılıyordu.[142]

Yeni Amerikan ulusunun değer arayışı içine girdiği devrim sonrası dönemde Lorenzo Dow, Joseph Smith gibi isimler, halkı etkiledi. Her ne kadar elitler tarafından barbar ve ilkel olarak adlandırılsalar da bu isimler, eşitlik, özgürlük gibi kavramları eğitimli olmayan insanlara aşina oldukları mitsel yapı içinde sunarak mevcut karmaşık durumdan yara almadan çıkmalarına yardımcı oldu. Popüler müziği ve yeni iletişim araçlarını kullanarak kitleleri mobilize ediyor ve sadece bireysel değil, daha çok toplumsal dönüşüm için uğraşıyorlardı. Nitekim, Elias Smith, James O'Kelly, Alexander Campbell ve Barton Stone tarafından kurulan mezhepler (sect) birleşerek *"İsa'nın Havarileri"* (*Disciples of Christ*) ne dönüştü ve 1860'a gelindiğinde Amerika'nın beşinci en büyük Protestan mezhebi olarak 200,000 üyeye ulaştı.[143]

İkinci Büyük Uyanış hareketi, Aydınlanmacı rasyonalizme karşı çıkarak Amerika'nın manevi yapısında hala süregelen bir karakteri ortaya koymuştur. "Amerikan maneviyatında akıl çağının katı amaçlarından ziyade popülizme ve 19.yy. elçilerinin anti-entellektüelizmine yakın bir damar vardır. II. Büyük Uyanış'daki göz alıcı ve gürültülü dini canlanma, Birleşik Devletlerin siyaset tarzında önemli bir etki yapmıştır. Nitekim, büyük buluşmalara eşlik eden fütursuzca duygusallık ve karizma gösterileri Avrupalıların çoğuna garip gelir."[144]

Uyanış'ın şehirlere yayılıp ihya hareketlerine (revivalism) dönüşmesiyle birlikte öne çıkan isim Charles G. Finney oldu.

---

[142] Armstrong, s.88.
[143] A.g.e., s.89.
[144] A.g.e., s.90.

Finney'e göre ihya (revival), ruhları kazanmak anlamına geliyordu. Ruhları kazanmanın yöntemini oluşturan ve izleyicilerine anlatan Finney'i Dwight Moody ve Billy Sunday takip etti.[145] Bu iki isim, modernizm hastalığının en yoğun görüldüğü Amerikan şehirlerini gezerek kurtuluş düşüncesini yaymaya çalıştılar. Önemli başarılar kazanan ihyacıların (revivalist) toplantılarında hemen her denominasyondan katılımcılar bulunuyordu. İhyacılar, dinin yalnızca ruhban sınıfının konusu olmadığını, her sıradan insanın dinle ilgilenmesi gerektiğini savunuyorlardı. Öte yandan ihya hareketi, eskatolojiyle ilgilenenler için de önemli bir kaynak oldu. Evanjelistlerin ve millenaristlerin içinde olduğu bu hareket, tüm 19.yy. Protestanlığına nüfuz eden bir dindarlık yarattı.

19.yy. ortalarına gelindiğinde evanjelikler, seslerini duyurmuşlardı. Amerikan toplumunun hıristiyanlaştırılması üzerine ısrar eden evanjeliklerin Amerikan kültürü üzerinde göz ardı edilemez bir etkisi olmuştu. 1780 ve 1860 yılları arasında Amerika'daki hristiyan mezheplerin (congretation) sayısında büyük artış görüldü. 1780'de 2500 kongregasyon varken, 1820'de 11,000 ve 1860'da 52,000 kongregasyon bulunuyordu. Nüfus ise 1780'de 4 milyon, 1820'de 10 milyon ve 1860'da 31 milyona ulaşmıştı.[146]

19.yy.'da Avrupa'da ise devletler dini kurumlara yatırım yapmaktansa dini kontrol altında tutarak seküler oluşumlara yönelmişler, sanayileşme alanında devamlı çaba göstermişlerdi. Buna karşılık Amerika'da devlet, dini alanı vatandaşlara bırakmış, bunun sonucunda güçlü bir dini temel oluşmuştu.[147]

19.yy. Amerikan toplumu her ne kadar kilise-devlet ayrımı prensibini resmî olarak benimsemiş olsa da hristiyan bir Amerika isteği, toplumda büyük oranda kök salmıştı. Nitekim yöneticiler, gerek yerel ve gerek federal her seviyede inancı üstün kılmak için çalışıyorlardı. Sonuç, iş ve gündelik hayatta –protestan ol-

[145] Ammerman, "North American Protestant Fundamentalism", s.19.
[146] Armstrong, s.93.
[147] Wuthnow ve Mathew P. Lawson, s.29.

mayanlarda dahî- Protestan tarzın yerleşmesiydi.[148] Diğer taraftan, inancı yerleştirmek Amerika sınırlarının da ötesine geçerek tüm dünyayı hristiyanlaştırmak ülküsünü taşıyordu.

Avrupa'da insanların hayatın anlamını kaybedip dini sığınacak bir liman olarak görmekten vazgeçtikleri bir dönemde Amerika'da savaşlar apokaliptik tanımlarla açıklanıyor, vaizler iyi ile kötü arasında vuku bulacak Armageddon savaşının yakın olduğundan bahsediyorlardı. 19.yy.'da eskatolojiye (dünyanın sonu ve ahiretle ilgili bilgiler) merak salan Amerikan Protestanları arasında yüzyılın sonunda yukarıda açıkladığımız pre-millenarizm olarak tanımlanan yeni apokaliptik vizyon etkili olmaya başladı. Muhafazakarlar, kendi içlerinde örgütleniyorlar, İncil öğretilerini keşfetmek ve hakikatini ortaya çıkarmak için İncil konferansları düzenliyorlardı. Bu konferansların en ünlüsü 1875'de başladı, sekiz yıl sonra Ontario'da Niagara on-the Lake'de *Niagara Bible Conference* ismini aldı. Bir veya iki haftalık İncil öğretmenleri ve vaizlerin önderlik ettiği bu eğitim çalışmalarına Baptistler, Presbiteryenler, J. H. Brookes, William Eerdman, C. I. Scofield, A. T. Pierson ve A. J. Frost gibi isimler katıldı. Söz konusu konferanslar, modernizm karşıtlığının ortaya konduğu ve muhafazakarların birbirlerine güç verdiği platformlara dönüştü ve ülke içinde benzer konferanslar birbirini takip etti. Bunların en meşhuru olan Dwight L. Moody'nin çalışması 1880'de Massachusetts, Northfield'de başladı.[149] Bağlantılı olarak, İncil kehanetleriyle ilgili çalışmalar da yoğunluk kazandı. Niagara'nın pek çok lideri, 1878'de New York şehrindeki Kutsal Teslis Episkopal Kilisesinde yapılan *Uluslararası Kehanet Konferansı* (*International Prophecy Conference*) için çağrıda bulundu. Ardından 1886'da Chicago'da, 1895'de Pennsylvannia'da, 1901'de Boston'da, 1914'de Chicago'da ve 1918'de Philadelphia ve New York'da benzer konferanslar düzenlendi. Tüm bu toplantı-

[148] Hunter, s.25.

[149] Ammerman, a.g.e., s.20.

larda, gündeme getirilen konular, dünyanın aldığı kötü gidişat, eskatolojik mülâhazalar ve İsa'nın dönüşünden önceki ve sonraki safhalarda neler olacağıyla ilgili İncil yorumlarıydı. Fundamentalistler üzerinde hayati etkiye sahip bu çalışmalar, bir kimlik duygusunun gelişmesine ve fundamentalistlerin kendilerine olan güvenlerinin artmasına neden oldu. Karşılaştıkları ikilemlerle mücadele etmenin yöntemlerini öğrenen fundamentalistler, böylece belli bir liderlik fikrine de sahip oldular.[150]

Aynı dönemde, fundamentalist organizasyonların ilklerinden olan İncil Enstitüleri, din adamı sınıfından olmayanları eğitmek üzere kurulmaya başlandı. 1870'lerde Chautauqua hareketi, geniş dinleyiciye hitap edilen dersler şeklini alırken; Amerika'daki fundamentalizm tarihinin önemli bir ismi olan Dwight L. Moody'nin kurduğu enstitüler fundamentalist hareketin liderlerinin, rahiplerinin ve takipçilerinin eğitiminde önemli rol oynadı. Nitekim, Moody'nin amacı Yunanca ve İbranice eğitimin verildiği bu enstitülerden evanjeliklerin yetişmesi ve premilenyal dönüşüm için çalışmalarıydı.[151] 1908'de petrol milyonerleri Lyman ve Milton Stewart'ın finansal yardımıyla Los Angeles'da kurulan İncil Enstitüsü, pre-millenarist düşüncenin öncü merkezi haline geldi.[152]

4.2.2. Temel İlkeler'in (Fundamentals) Oluşturulması ve Liberallerle Mücadele (1900-1925)

20.yy.'a gelindiğinde şehirleşme ve endüstrileşmenin hızla gelişmesinden ötürü ortaya çıkan sosyal problemler Amerika'daki hıristiyanların gündemine çoktan girmişti. Sanayileşme, şehirlerin hızla büyümesi, Avrupa'dan gelen Protestan olmayan göç dalgası, İncil eleştirisi ve Darwin teorisi gibi yeni teoriler, Amerika'daki Protestan nüfusun yaklaşımını derinden etkiledi.

---

[150] A.g.e., s.21.
[151] Strozier, s.188.
[152] Ammerman, a.g.e., s.21.

Neticede, fundamentalizm gibi pek çok dini çatışma alanı ortaya çıktı.[153]

Ortaya çıkan sosyal problemlere çözüm arama amacıyla bir araya gelen hristiyanlar, *Toplumsal İncil* (*Social Gospel*) hareketini geliştirdiler. 20.yy.'ın başlarına gelindiğinde bir hareket olarak varlık kazanan bu girişim, kutsal metne yönelirken toplumsal sorunları merkezine aldı.[154] Geleneksel evanjelik yaklaşımı reddetmemekle birlikte, evanjelizm başta olmak üzere kimi konuları Amerikan evanjelikalizmini fazla öte-dünyacı yaptıkları gerekçesiyle ikinci plana attı. Böylece liberal teolojiye yakınlaşan hareket, fundamentalistler tarafından hoş karşılanmadı. Zira, pragmatik bir yaklaşımla teolojiden ziyade pratiğe önem veren *Toplumsal İncil* hareketi ahlakî ve toplumsal bir harekete dönüşmeyen inancın veya dogmanın gereksiz olduğunu düşünürken; bunun tam zıddına inancın ve davranışın birbirlerinden ayrılamayacağına inanan muhafazakar evanjelikler hakikatin pragmatik bir test sonucu değil direkt elde edilebileceğini iddia ediyorlardı.[155]

1909 yılında Harward Üniversitesinden Charles Eliot, muhafazakarları dehşete düşüren *The Future of Religion (Dinin Geleceği)* adlı kitabını yayınladı. Eliot'a göre din; kilise, metin ya da ibadet içermeyebilir ve yalnızca bir buyruktan ibarettir: Başkalarına yardım etmekle ifadesini bulan Tanrı sevgisi. Diğer taraftan, hristiyanlar hakikat üzerinde tekel sahibi değillerdir; diğer inanç ve felsefeler de din kadar geçerli olabilir. Bu düşünceler karşısında öfkelenen muhafazakarlar, liberal tehlikeyi durdurma ihtiyacı hissettiler.[156] "1910'da Kutsal Metnin yanılmazlığı doktrinini formüle eden Princeton Presbiteryenleri, zorunlu gördükleri beş

---

[153] Riesébrodt, s.37.

[154] George M. Marsden, **Understanding Fundamentalism and Evangelicalism**, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991, s.29.

[155] Marsden, **Fundamentalism and American Culture**, s.92.

[156] Liberal dini yaklaşım için bk. Hunter, **American Evangelicalism**, New Jersey: Rutgers, 1984.

dogmayı sıraladılar: 1. Kutsal Kitap'ın Yanılmazlığı, 2. İsa'nın bakire Meryem'den doğumu, 3. İsa'nın günahlarımıza kefaret olarak çarmıha gerilmesi, 4. Onun bedenî dirilişi, 5. Mucizelerinin objektif gerçekliği. Bu son doktrin daha sonra pre-millenarizm ile değiştirilecekti."[157] Müteakiben, *Los Angeles İncil Koleji*'ni kuran Lyman ve Milton Stewart, inanç esaslarını öğretmeyi amaçlayan bir projeyi finanse ettiler. 1910-1915 yılları arasında "*The Fundamentals*" başlığıyla yayınlanan kitapçıklar *Scofield Reference İncil*'inden sonra Protestan fundamentalizminin ikinci önemli belgesi oluyordu. Her birinden üç milyon adet basılıp ücretsiz olarak rahiplere, teoloji öğrencilerine dağıtılan söz konusu kitapçıklarda *Yüksek Eleştiri* reddediliyor, teslis doktrini açıklanıyor ve İncil hakikatini yaymanın öneminden bahsediliyordu. Fundamentalizmin ilkelerini açıklaması bakımından söz konusu beş doktrin, Amerika'daki Protestan fundamentalizmi için sembolik bir öneme sahipti. Her ne kadar akademi ve bilim camiası tarafından görmezden gelinse de, kilise liderleri arasında geniş kabul gören "*Temel İlkeler*", denominasyonlardaki muhafazakar gücün düşüş trendini durdurması bakımından da önemli bir işlev gördü.[158]

Görülen o ki, 1915 yılına gelindiğinde fundamentalizm, kendi kimliğiyle görünür hale geldi ve 19.yy. sonunda olup bitenler hareketin potansiyel takipçilerini bir araya getirdi.[159] Ayrıca, 1914-1918 yılları arasında vuku bulan Birinci Dünya Savaşı, fundamentalizme yönelen muhafazakarların apokaliptik yorumlara olan inançlarını iyiden iyiye canlandırdı. Korkunç savaş sahneleri ancak sonun habercisi olabilirdi ki *Book of Revelation*'da anlatılanlara çok uyuyordu. 1914-1918 yılları arasında üç büyük kehanet toplantısı (Prophecy Conference) düzenlendi. Bu toplantılarda İsrail Devleti'nin kurulması, Armageddon savaşından

[157] Armstrong, s.171.
[158] Hunter, s.32.
[159] Ammerman, a.g.e., ss.22-23.

önce İsrail'e saldıracak kişilerin Ruslar olacağı, dünyanın sonunda yaşanacağı ön görülen karışıklığı engelleme çabası olarak görülen Milletler Meclisi (League of Nations)'nin durumu pre-millenarist yorumlarla açıklandı. Böylece dünyadaki gelişmelerle daha yakından ilgilenir duruma gelen millenarist hristiyanlar, siyasi alanda da daha bilinçlenmeye başladılar.[160]

Öte taraftan liberaller, muhafazakarların pre-millenarist görüşlerinden, demokrasi karşıtlıklarından ve Milletler Meclisiyle ilgili olumsuz yaklaşımlarından rahatsızlık duyuyorlardı. 1917'-de liberal hristiyanlığın merkezi olan *Chicago Üniversitesi İlahiyat Okulu,* fundamentalist *Moody İncil Enstitüsü*'ne karşı saldırıya geçerek pre-millenaristleri vatana ihanet etmekle suçladı. Muhafazakarların karşı atağa geçmesiyle tartışma iyice ateşlendi. 1917 yılının ağustos ayında William Bell Riley, *The Fundamentals*'ın editörlerinden A.C. Dixon (1854-1925) ve dini uyanışı teşvik eden (revivalist) Reuben Torrey (1856-1928) kutsal metnin literal yorumunu yapmak ve pre-millenarizmin bilimsel doktrinini oluşturmak üzere bir dernek kurmak için bir araya geldiler. 1919'da Torrey, Philadelphia'da tüm denominasyonlardan 6000'den fazla muhafazakar hristiyanın bir araya geldiği bir toplantı düzenledi ve buluşmanın sonucunda *Dünya Hristiyan İlkeleri Birliği* (WCFA- *World's Christian Fundamentals Association*) ortaya çıktı. Ancak bu şemsiye organizasyon istenen başarıyı gösteremedi.[161]

1919 yılına gelindiğinde Amerikan Protestanlığı içerisindeki ayrım iyice gün yüzüne çıktı. Bir tarafta *"Temel İlkeler" (The Fundamentals)*'in yayınlanmasıyla fundamentalist olarak tanımlanan Protestan ortodoksisinin savunucuları yer alırken; karşı tarafta Protestan inanç üzerinde yenilikler yapmak suretiyle zamanın ilerlemeci ruhuna ayak uydurmanın gerekliliği üzerinde ısrar eden modernistler bulunuyordu. Ayrıca, 1919 tarihi yalnızca bu

[160] Armstrong, s.171.
[161] Ammerman, a.g.e., s.24.

ayrımın gün yüzüne çıkmasını sağlamadı; aynı zamanda iki taraftaki denge değişiminin de ifadesi oldu. Zira, muhafazakarlar 19.yy.'dan beri aldıkları desteği 1919'dan sonra liberaller lehine kaybediyor, liberaller güç kazanmaya devam ediyorlardı.[162]

Denominasyonlardaki durum ise oldukça karışıktı. Fundamentalistler, çoğunlukla İncil konferanslarına ve kehanet çalışmalarına en fazla adam sağlayan Baptist ya da Presbiteryen mezheplerinde bulundukları için en yoğun mücadeleler buralarda vuku buluyordu. Kongregasyonalistler gibi diğer gruplar ise modernistlerce tutulmuştu, dolayısıyla mücadele mümkün değildi.[163] Kuzeyli Baptistler arasında mücadele 1913 yılında başladı. *Chicago Üniversitesi İlahiyat Okulu (University of Chicago Divinity School)*'ndaki durumdan hoşnut olmayan muhafazakarlar, daha ortodoks bir alternatif olarak *Kuzey Baptist Teoloji Okulu (Northern Baptist Theological Seminary)*'nu kurdular. Ancak, 1926'ya gelindiğinde Baptist fundamentalistler savaşı kaybetmiş gözüküyorlardı.[164]

Presbiteryen denominasyonundaki fundamentalistler ise bir alanda başarı kazansalar; diğerinde kaybediyorlardı. Henry Emerson Fosdick'in modernistleri fundamentalistlere karşı birleştirmeye teşvik eden "Fundamentalistler Kazanacak mı?" başlıklı konuşması presbiteryen denominasyonundaki mücadeleyi şekillendirmesi açısından önemli bir adımdı. Zira mücadelenin sonunda presbiteryen denominasyonu ikiye ayrıldı.[165] Benzer şekilde Metodist (Methodist), Episkopal (Episcopal) ve İsa'nın Havarileri (Disciples of Christ) gibi denominasyonlardaki daha kısmî mücadeleler ise hep liberal zaferlerle sonuçlandı.[166]

Aynı dönemde, Güney devletlerinde durum biraz daha farklı seyrediyordu. Burada muhafazakarlık hakimdi ve denominas-

---

[162] Hunter, ss.32-33.
[163] Ammerman, a.g.e., s.24.
[164] A.g.e., s.26.
[165] Hunter, ss.35-36.
[166] Ammerman, a.g.e., s.25.

yonlarda az sayıda liberal bulunuyordu, dolayısıyla fundamentalist bir kampanyaya gerek görülmüyordu. Ancak, fundamentalistlerin denominasyonlar dışında ikinci mücadele platformu olarak gördükleri okullarda öğretilen evrim teorisi Güneylileri rahatsız ediyordu; sonuçta Florida, Mississippi, Lousiana ve Arkansas'ta evrim teorisinin öğretimini yasaklayıcı yasa tasarıları hazırlandı. Ancak, anti-evrimci yasaların son derece katı olduğu Tennessee'de yaşanan bir mahkeme süreci durumu tersine çevirerek liberallere zafer kazandırdı.

Küçük bir kasaba olan Dayton'daki öğretmen John Scopes, okuldaki bir biyoloji dersinde yasayı ihlal ederek evrimi anlattığını ifade etti. Temmuz 1925'de mahkemeye gönderilen Scopes, *Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği* (*American Civil Liberties Union* -ACLU)'nin tayin ettiği Clarence Darrow başkanlığında bir grup avukat tarafından müdafaa edildi. Karşı tarafta ise, Riley ve diğer fundamentalistlerin isteğiyle William Jennings Bryan bulunuyordu.

Scopes Mahkemesi (*The Scopes Trial*) olarak şöhret bulan yargı sürecinde Darrow, ifade özgürlüğünü savunurken; Bryan daha üstün olduğuna inandığı Amerikan değerlerini savunmaya çalıştı. Ancak Darrow'un iyi hazırlanmış tezlerine karşılık zihin karışıklığını sergileyen kusurlu argümanlarıyla öne çıkan Bryan, fundamentalistleri hezimete uğratan sonucu kendi elleriyle hazırlamış oldu. Neticede, Scopes mahkemesi, modern bilimin zaferinin bir ifadesine dönüşürken, fundamentalistler tekrar cephe gerisine çekilmek zorunda kaldılar. Ancak bu, düşüncelerini değiştirdikleri veya meydanı terkedip gittikleri anlamına gelmiyordu. Bilakis, mahkemeden sonra düşünceleri daha radikal bir şekle bürünürken öfke ve uyuşmazlık hisleri çoğaldı. Zira, mahkemedeki başarısızlığın küçümsenme ve dışlanmayı artırdığını düşünüyorlardı.

Mahkemeden sonra İncil literalizmini, fundamentalist argümanların merkezine yerleştiren fundamentalistler, daha radikal ve marjinal bir tavır içine girdiler. Bu dönemde *Bryan İncil Mecli-*

si (*The Bryan Bible League*), *Yüce Krallık* (*Supreme Kingdom*) ve *İncil Savaşçıları* (*Bible Crusaders*) gibi örgütler kuruldu. Baptist ve Presbiteryen Fundamentalistler, denominasyonlardaki mücadeleleri kaybedince kendi hizipçi gruplarını kurmaya yöneldiler.[167] Ancak, 1925'den sonra fundamentalizm toplum nezdinde gözden düşen bir fenomen haline geldi.[168]

4.2.3. Dönüşüm ve Karşı-Kültür Oluşturma Süreci (1925-1960)

1925'de yaşanan mahkeme sürecinden sonra gözden düşen fundamentalistler, bir yandan toplumsal etkinliklerini yitirirken; diğer yandan Baptist ve Presbiteryen denominasyonlarından da dışlanarak yeni oluşumların arayışına girmeye zorlandılar. Böylece 1925 sonrası dönem, fundamentalistler için dönüşümün ve yeniden örgütlenmenin hikayesi oldu.[169]

Sahip olmak için mücadele ettikleri alanların aslen kendilerinin olduğuna ancak yabancılarca işgal edildiğine inanan fundamentalistler, yalnız seküler dünyanın değil ana akım denominasyonların da büyük hata içinde olduklarına inanıyorlardı. Söz konusu olumsuzluklar karşısında takip edilmesi gereken strateji ise 1925 sonrası dönemin teması haline gelen "evanjelizme çağrı" (call to evangelism), yani bireysel ruhları korumak için çaba sarfetmekti. Madem ki kültür ve denominasyonlar için bir şey yapılamıyor, o halde hedef bireylere yönlendirilmeliydi. Böylece, fundamentalizm bu dönemde her ne kadar kamusal yüzünü kaybetse de ülke nüfusunun büyük bölümünde etkisini sürdürdü. Ortodoksi, kültürel bir güç olarak hoş görülmese de bireysel dönüşümün ve dindarlığın sebebi olarak İncil mesajı insanların günlük hayatlarında etkili olmaya devam etti.

---

[167] Ammerman, a.g.e., s.27.

[168] 1920'lerde fundamentalizmin toplumun gözünden düşmesine neden olan diğer etkenler için bk. James D. Hunter, a.g.e., ss.37-38.

[169] Ammerman, a.g.e., s.27.

4.2.3.1. Yeni Dini Oluşumlar ve Bağımsız Kiliselerin Kurulması

Denominasyonlardan dışlanan fundamentalistler yol ayrımına geldiklerini anladıklarında kimileri, bulundukları denominasyonların kenarına itilmeyi göze alarak liberal kiliselerde kalmayı tercih ederken; diğerleri muhafazakar denominasyonlar kurmak üzere ayrıldılar.[170] Fundamentalist kilise gruplarının oluşturduğu yeni denominasyonlar çoğunlukla Baptist ve Presbiteryen'di.

1920'lerdeki mücadeleleri sürdürmek üzere Kuzeyli Baptistlerle birlikte kalanların bazısı nihayet 1932'de *Hakiki Baptistler Genel Birliği* (*General Association of Regular Baptists*)'nu oluşturmak üzere geri çekildi. Bu grup, *Baptist İncil Birliği* (*Baptist Bible Union*)'ın halefiydi ancak üyelik bağlamında tümüyle Kuzeyli'ydi. 1947 yılına gelindiğinde daha geniş bir grup, Muhafazakar Baptist Birliği olarak denominasyondan ayrılmaya hazırdı.

Presbiteryenlerdeyse ayrılıkçı hareket, Machen ve öğrencisi Carl McIntire tarafından yönetildi. 1937 yılında McIntire, *İncil Presbiteryen Kilisesi* (*Bible Presbyterian Church*)'ni kurmak üzere ayrıldı.[171]

Bazı kiliseler, 1930 yılında kurulan *Amerika'nın Bağımsız Temel Kiliseleri* (*Independent Fundamental Churhes of America*-IFCA)'nde veya *Baptist İncil Cemiyeti* (*Baptist Bible Fellowship*-BBF)'nde biraraya gelip ortaklık kurma yoluna gittiler. IFCA, yukarı orta-batı'da daha etkili olurken, BBF daha çok güneyde etkili oldu. Diğer taraftan 1941 yılında McIntire'in *Amerikan Hristiyan Kilise Konseyi* (*American Council of Christian Churches*) kuruldu.

Bu dönemde lokal fundamentalist kiliseler, şehir kenarlarından büyük metropollere kadar kendilerine yer edindiler. Herkes yanlış yoldayken hakikate sahip olmanın güveni içinde sistem tarafından dışlanan muhafazakarlara sıcak bir yuva olan kiliseler,

---

[170] A.g.e., s.29.
[171] A.g.e., s.30.

yalnızca Kitab-ı Mukaddes'in doğru öğrenimi ve yaşama yansıtılması konularında değil aynı zamanda dostluk, eş seçimi ve hatta meslek sahibi olmak için uygun birer merkezdi.

Dönemin dikkat çeken bir diğer özelliği misyonerliğe yapılan katkılar oldu. Billy Sunday ve seleflerinin geleneğini sürdüren Bob Jones ve John R. Rice gibi vaizler, ruhları kazanmak için çaba sarfederken, Billy Graham dönemin en önemli ismi haline geldi.

Gençlere, özellikle de kolej öğrencilerine büyük önem verildi. *İsa İçin Gençlik* (*Youth for Christ*) ve *Üniversiteler Arası Hristiyan Kulübü* (*Inter-Varsity Christian Fellowship*), bu dönemde gençler arasında başarıyı yakalan fundamentalist çabalardı. 1951'de Bill Bright, *İsa İçin Kampüs Mücadelesi* (*Campus Crusade for Christ*)'ni başlattı ve bu hareket on yıl içinde 15 devletteki 40 kampüste etkili hale geldi.[172] Öte yandan, İkinci dünya savaşının ardından gözle görülür bir canlanma yaşandı. James D. Hunter'ın verdiği rakamlara göre, 1920 yılında kilise üye oranı %43 iken, 1930'da bu rakam %47'ye; 1940'da %49'a; 1950'de %57'ye; 1956'da %62'ye; 1960'larda ise %63'e yükseldi.[173]

4.2.3.2. İncil Kolejleri ve Enstitülerin Kurulması

1880'lere kadar Amerika'da yüksek eğitim Protestan denominasyonlarının kontrolü altındaydı. Dolayısıyla yüksek eğitim kurumları evanjelik gücün kaleleri durumundaydı. Ancak bu tarihten sonra yüksek eğitimde hızlı bir sekülerleşme süreci yaşanmaya başladı.[174] Buna karşılık muhafazakar evanjelikler, kendi yaşam alanlarını oluşturmak üzere kolejler, üniversiteler, basımyayım kuruluşlarını kurmaya yöneldiler. "1930'a gelindiğinde, Birleşik Devletlerde en az 50 fundamentalist İncil koleji vardı. Büyük Buhran (depression) yılları boyunca diğer 26'sı kuruldu

[172] A.g.e., s.32.
[173] Hunter, s.42.
[174] A.g.e., s.31.

ve İllinois'deki fundamentalist *Wheaton Koleji*, Birleşik Devletlerdeki en hızlı büyüyen liberal sanatlar kolejiydi."[175] Güneydeki *Dallas Teoloji Okulu* (*Dallas Theological Seminary*), dispensasyonalist düşüncenin merkezi haline geldi. Dönemin önemli kurumları arasında Chicago'daki *Moody İncil Enstitüsü*, Minneapolis'deki *Kuzeybatı İncil Eğitimi Okulu, Los Angeles İncil Enstitüsü, Toronto İncil Eğitimi Okulu, Philadelphia İncil Enstitüsü* sayılabilir.[176]

İncil kolejleri öğrencilere geniş öğretim yelpazesi sundu. Tarihten matematiğe tüm bilimler Kutsal Kitap rehberliğinde öğretiliyordu. İncil enstitülerindeyse evanjelik teknikler ve İncil-öğretimi yetenekleri ders programının bel kemiğini oluşturdu. Hafta sonu çalışmaları, dışarıdan getirilen vaizlerle zenginleştirildi.[177] Bu okullar için gerekli finansal destek bağımsız kiliseler, kuruluşlar ve fundamentalist iletişim ağlarından geldi.

Ulus içindeki fundamentalistler arasında bağ kurmayı başaran bu tür bir iletişim ağı dışlandığını hisseden insanlar için sığınak oldu. Zira bu insanlar, kurdukları okullar vesilesiyle kutsalı yaşatmak ve kendilerini güvende hissettikleri yerler edinmek istiyorlardı. 1927'de Florida'da kurulan, ardından Tennessee'ye taşınan ve son olarak Güney Caroline'de Greenvill'e taşınan *Bob Jones Üniversitesi* bu kaygıları net bir şekilde ortaya koydu.[178] Amerikan akademisinde az bir etkiye sahip olsa da söz konusu üniversitenin asıl gayesi, gençleri sekülerizmin ve ateizmin tehlikelerinden korumak ve inanca hak ettiği mevkiyi vermekti. Nitekim, inanca karşı olan tüm felsefe ve düşüncelere militanca saldıran üniversite mensupları Kutsal Kitap'ın otorite ve yanılmazlığı için mücadele verdi.

---

[175] Armstrong, s.214.
[176] Hunter, s.31.
[177] Ammerman, a.g.e., s. 33.
[178] Armstrong, s.215.

4.2.3.3. Basım -Yayım Organlarının Kurulması

Bu dönemde fundamentalist düşünceyi yayacak basım yayım ağı oluştu. Bir yandan kitap ve gazeteler çıkarılırken diğer yandan basım evleri kuruldu. Bu anlamda Moody'nin Colportage Association adlı kuruluşu büyük hizmetler yaptı. John R. Rice'nin *Tanrı'nın Kılıcı (The Sword of The Lord)* ve *Pazar Okulu Zamanları (The Sunday School Times)* adlı gazetelerin yanısıra fundamentalist düşüncenin anlatılması bakımından büyük öneme sahip *Moody Monthly* adlı süreli yayın dönemin önemli yayımlarıydı.[179]

Teknolojinin imkanlarından yararlanmayı iyi bilen fundamentalistler, radyo ve televizyonu da amaçları doğrultusunda kullandılar. Dönemin en meşhur radyo programı, Charles Fuller'in "Eski Moda İhya Saati" (Old-Fashioned Revival Hour) idi. 1934'de "Radyo İhya Saati" olarak başlayan Fuller'in büyük ilgi gören programında hem müzik hem de İncil vaazı mevcuttu.

1950'li yıllarda televizyon insanların hayatına girmeye başladığında Billy Graham, Rex Humbard, Oral Roberts gibi isimler kendilerini televizyon ekranı için hazırladılar. Bu isimler arasında özellikle Billy Graham'ın dönemin Protestan dirilişinde büyük katkısı oldu. Nitekim, 1949-1957 yılları arasında Los Angeles, Portland, Boston, Columbia, Güney Caroline ve New York'daki faaliyetleri sadece 'ruhları kazanmak'la kalmayıp ana-akım Amerikan kültüründe pre-millenarist evanjelik dünya görüşünü yeniden güçlendirmede büyük başarı kazandı.[180]

1960'larda, televizyonun toplum hayatındaki öneminin iyice anlaşılmasıyla İncil Enstitüleri ve İhyacıların yerini televizyon vaizliği almaya başladı.[181] Nitekim, Billy Graham, Jimmy Swaggarts, Jerry Falwell ve Pat Robertson gibi televanjelistler kendi-

[179] Ammerman, a.g.e., ss.33-34.
[180] Hunter, s.44.
[181] Ammerman, a.g.e., s.34.

lerinden önceki ihyacıların görevini üstlenerek toplumdaki dini uyanışı sağlamak üzere yeni stratejiler uygulamaya yöneldiler.[182]

4.2.3.4. Siyasete Yaklaşım Çabaları

19.yy.'da ortodoksiyi korumak için mücadele eden muhafazakar evanjelikler, 20.yy.'da da modernizme karşı dini ve kültürel bir savaş içine girmişlerdi. Bazısı, ana denominasyonların dışında kendi hakimiyetlerini kurmaya yönelirken, bozulduğunu düşündükleri bir ortamdan ruhları kazanmak için mücadele etti. Kimileriyse evanjelik mücadelenin uyum ve işbirliği gerektirdiğine inandı ve zamanla fundamentalist ismini kullanmaktan kaçınır hale geldi. Bir üçüncü kısım ise hakikatin savunusu için en meşru yolun ayrılıkçılık olduğuna inandı.[183]

Fundamentalistlerin toplumdan dışlanması, politik ve kültürel radikalizmin kapısını açtı. Bu dönemde yükselen fundamentalist sesler içinde Gerald Winrod, Carl McIntyre ve Billy James gibi isimler dikkat çekti. McIntyre, "Yirminci Yüzyıl Hristiyan Saati" (Twentieth Century Christian Hour) adlı radyo programıyla binlerce insana ulaşarak liberallere karşı kendi öfke teolojisini anlattı.[184] Gerald Winrod ve Gerald L. K. Smith tüm ülkeyi gezip, evrim karşıtı fundamentalist hareketi yaymaya çalıştılar. 1920'lerde aktif bir hareketin içinde olan Gerald Winrod, hristiyanlığı tehdit eden tüm düşünce ve hareketlere karşı mücadele etmek üzere Kansas, Wichita'da *Hristiyan İnancının Savunucuları* (*Defenders of the Christian Faith*) adlı grubu oluşturdu. 1930'lu yılların politik ve ekonomik krizleri dinsel içerikle yorumlanıp son günlerin habercisi olarak görüldü.[185]

---

[182] Jeffrey K. Hadden, Anson Shupe, "Televangelism in America", **Social Compass**, Vol. 34, No. 1 (1987), s.61. Ayrıca, Televanjelizm ve siyaset arasındaki ilişki için bk. Jeffrey K. Hadden, "The Rise and The Fall of American Televangelism", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**,Vol. 524 (May 1993).

[183] Ammerman, a.g.e., s.37.

[184] Armstrong, s.216.

[185] Ammerman, a.g.e., s.35.

Diğer taraftan fundamentalistler, dünya siyasetine bigâne kalmıyor, pre-millenarist görüşleri ışığında olup bitenlere yorum getiriyorlardı. Onlar için Birleşmiş Milletler, aynı Milletler cemiyeti gibi olumsuz bir gelişmeye işaret ediyordu. Dünya barışı mümkün değildi; zira Kutsal Kitap bunu söylüyordu. 20.yy.'daki felaketler aslında İsa'nın dönüşünün habercileriydi ve bunlardan etkilenecek olanlar inkarcılardı.[186]

1950'lerde bir grup fundamentalist lider, milliyetçi söylemle yoğrulmuş radikal antikomünizmin bayraktarlığını yaptı. ACCC'nin kurucusu Carl McIntire, bu konuya önem verdi ve soğuk savaş döneminde endişeleri daha çok duyulur hale geldi. Kimi kilise liderlerine karşı yaptığı suçlamalar, Senatör Joseph McCarty'nin yardımcıları arasına katılmasını sağladı. Ruhban sınıfından komünizmi desteklediğini iddia ettiği kişilerin listesini çıkardı. ACCC'den McIntire, *Amerika Kilise Birliği* (*Church League of America*)'nden Edgar Bundy ve *Hristiyan Mücadele* (*Christian Crusade*)'den Billy James Hargis, 1950'lerin en tanınmış antikomünist savaşçılarıydı.[187] Hargis ve McIntire antikomünist mesajlarını radyo aracılığıyla duyuruyorlardı.

4.2.4. 1970 Sonrasında Fundamentalizmin Görünürlük Kazanması

1960'lar tüm dünyada ayaklanmaların, isyanların ve kitle hareketlerinin olduğu yıllardı. Bu dönemde siyahlar, kadınlar ve homoseksüeller için seslendirilen eşitlik talepleri Amerika'da yankılanıyor ve toplumu temelden sarsıyordu. Söz konusu taleplere şiddetle karşı duran fundamentalistler, önceden siyasi bir duruş almaksızın kilise ve enstitülerde örgütlenmeyi tercih ederken; 1970'lerin sonuna doğru sosyal bir güç olduklarının farkına vardıklarında toplumsal görünürlüklerini yeniden kazanmak için

[186] Armstrong, s.217.
[187] Hunter, s.43.

harekete geçtiler.[188] 1979 yılında George Gallup'un ulusal anketi dikkat çekici sonuçlar vermişti. Buna göre soru sorulan her üç Amerikan yetişkininden biri, dinî bir yeniden-doğuş (born-again) dönüşümü tecrübe etmiş, yaklaşık %50'si Kitab-ı Mukaddes'in yanılmazlığına inanırken %80'den fazlası İsa'yı kutsal bir figür olarak görüyordu. "Ayrıca anket, 130 milyon dinleyicisi olan ve 500 milyon dolardan milyar dolarlara ulaşan kârlarıyla 1300 kadar evanjelik hristiyan radyo ve televizyon istasyonlarının etkin konumunu ortaya koyuyordu."[189] Ayrıca 1960'dan beri ana akım denominasyonlardaki liberal üyelerin sayısı azalırken, evanjelik kiliselerin üye sayısı her geçen gün artıyordu.[190]

1960 ve 1970'ler boyunca gözlenen bu gelişmeye katkısı olan faktörlerden biri, güney devletlerinin gelişmesini takip eden olgulardı. 1960'lar boyunca hızla sanayileşmeye ve modernleşmeye başlayan Güney devletleri, Kuzeyden büyük göçler alıyor; böylece liberal, modern düşünce ve yapılanmalara kapılarını açıyordu. Şehirleşmenin hızla arttığı bu dönemde, kırsaldan kente gelen ve çocuklarını buradaki okullara gönderen aileler, inançsızlığın aşılandığı eğitimden dehşete düştüler. Tehlike karşısında fundamentalist kiliselere yöneldiler ve yeni televanjelistler, bu dönem boyunca kendi hakimiyetlerini kurdular. Pat Robertson, Virginia sahilinde *Hristiyan Yayım Ağı* (*Christian Broadcasting Network*)'nı ve "*700 klüp*" (*700 Club*)'ü kurdu. Ardından Jerry Falwell, 1956'da televizyon vaizliğine başladı. Kuzey Caroline'de ise Jim ve Tammy Faye Bakker'ın fundamentalist faaliyetleri söz konusuydu.[191]

1970'lerde fundamentalist gelişmeye katkısı olan bir diğer faktör, devletin İkinci Dünya Savaşı sonrasında dini taleplere

---

[188] Phillip E. Hammond, "The Curious Path of Conservative Protestanism", **Annals of the American Academy of Political and Social Science,** Vol. 480, Religion in America Today: 53-62, July 1985.

[189] Armstrong, ss.266-267.

[190] A.g.e., s.275.

[191] A.g.e., ss.267-268.

karşı tutumu oldu. Nitekim, okullarda bir ibadet programının devlet tarafından desteklenmesi anayasaya aykırı görülmüş, din ve siyaset ayrımının ihlali olarak telakki edilmişti. Böylece 1963 yılında Yüksek Mahkeme (Supreme Court) devlet okullarında İncil eğitimini yasaklamıştı. Her ne kadar mahkeme dine karşı olunmadığını ve dinin özel alanda kalması gerektiğini söylese de fundamentalistler ve evanjelik hristiyanlar kendilerini dışlanmış ve baskı altında hissetmişlerdi.

Devletin kişilerin hayatına müdahalesi bu kadarla sınırlı kalmadı. Aileye de müdahale edilerek kadının statüsünde yasal değişikliklere gidiliyor, çocuklarla ilgili fiziksel cezalara sınırlar getiriliyordu. Homoseksüellere verilen haklar ve kürtajın serbest bırakılması diğer meselelerdi. Oysa ki tüm bunlar Kutsal Kitap'ı önemsememek anlamına geliyordu. Tüm bu değişimleri endişeyle seyredenler, direnmeye karar verdiler. 1970'ler boyunca hiç olmadığı kadar aile, çocuklarını devlet okullarından alıp; hristiyan değerlerinin tanıtıldığı, hristiyan rol modellerinin verildiği ve tüm öğretimin İncilî bağlamda yapıldığı hristiyan kuruluşlarına verdi. 1965-1983 yılları arasında evanjelik okullarına kayıt altı kat arttı ve okulların sayısı on bine ulaştı. Buna ek olarak, yüz bin kadar fundamentalist çocuk evde eğitim gördü.[192] Diğer taraftan, 1970'ler boyunca fundamentalist okullar kendi içlerinde örgütlenme yolunu seçtiler. 1990'a gelindiğinde *Amerikan Hristiyan Okulları Birliği* (*American Association of Christian Schools*)'nin 1360 üye okulu varken; *Uluslararası Hristiyan Okullar Birliği* (*Association of Christian Schools International*)'nin 1930 üye okulu vardı. Amaç hristiyan ruhuyla yoğrulmuş bir eğitim sistemi oluşturmak suretiyle seküler modernizme karşı militan hristiyanlar yetiştirmekti.[193]

Ülke içinde siyah-beyaz ayrımının yasal açıdan ortadan kaldırılması da muhafazakar beyazları öfkelendiriyordu. Diğer taraf-

[192] A.g.e., s.269.
[193] A.g.e., s.270.

tan Vietnam savaşı ülke içinde ciddi çalkantılara neden olmuş, neredeyse her şehirde savaş karşıtı gösteriler yapılmaktaydı.

1960 ve 70'lerdeki bu kaos ortamı, evanjelist çalışma için acele edilmesini teşvik ediyor ve söz konusu olaylar 'yükseliş'in yakın olduğunu ifade eden birer işaret olarak algılanıyordu.[194] Bu durum karşısında toplumsal bir güç olarak yeni kurumlar ve organizasyonlar oluşturan fundamentalistler, hristiyanların sessiz kalmaya devam etmeleri durumunda Amerika'nın çöküşünün kaçınılmaz olduğunu düşünüyorlardı.

Elde etmeyi istedikleri organizasyonel güç için çaba sarfeden fundamentalistler, bu dönemde hastahaneler, üniversiteler, medya kuruluşları, basım evleri ve hatta eğlence merkezleri kurdular. Bunlar arasında *CBN Üniversitesi*, *Liberty Üniversitesi*, Oral Roberts'ın *Şehir İnanç Hastanesi* (*City of Faith Hospital*) ve eğlence merkezlerinin en meşhuru *Heritage USA* de bulunuyordu.[195] Öyle görünüyor ki, fundamentalistler seküler yapıları kutsal bir içerikle doldurup topluma sunuyorlar, bu dünyada fakat onun olmuyorlardı.[196]

Ancak tüm bu çabalar hakim kültür tarafından görmezden gelinmeye devam ediyordu. Ekonomik ve kurumsal gücünü artıran fundamentalistler ise söz konusu dışlanmışlığa karşı çıkmak üzere toplumsal değişim hareketini başlatma konusunda sabırsızlanıyorlardı.

4.2.4.1. Ahlaklı Çoğunluk (Moral Majority) Hareketi

Başkan Jimmy Carter, devlet ve din ayrımına bağlı bir Baptistti ve kimi konularda fundamenatlistlerle benzer düşüncelere sahipti. Başlangıçta dinin Beyaz Saraya nihayet girdiği konusunda heyecanlanan fundamenatlistler daha sonra aradıkları kişinin Carter olmadığının ve endişelerini taşıyacak siyasi hareketin he-

[194] Ammerman, a.g.e., s.39.
[195] A.g.e., s.41.
[196] Ammerman, "Accounting for Christian Fundamentalisms", s.163.

nüz oluşmadığının farkına vardılar.[197] Ancak aranan hareket, 1979'da ortaya çıktı. Bu, fundamentalizmin sembolü haline gelen Jerry Falwell liderliğinde oluşturulan *"Ahlaklı Çoğunluk"* (*Moral Majority*) adlı dini-siyasi lobi hareketiydi.[198] Grubun ilhamı, üç profesyonel sağ-kanat organizatöründen geldi. Richard Vigneria, Howard Phillips ve Paul Weyrich, Cumhuriyetçi Partiyle bozuşup, Ronald Reagan'la yollarını ayırdıktan sonra ahlaki ve sosyal liberalizme karşı çıkan yeni bir muhafazakar çoğunluk oluşturmak istemişlerdi. Tam bu sırada modern kapitalist toplumun dinamiklerini çok iyi tanımış ve dolayısıyla onunla eşit bir mücadeleye girişebilecek bir isim olarak ön plana çıkan Jerry Falwell'in tecrübesi ve çalışmaları istenen amaçla denk düşmüş ve Ahlaklı Çoğunluk böyle bir ittifak sonucu ortaya çıkarılmıştı.[199] Zira Falwell, 1980'lerde seküler gücü kıracak kimse için etrafa bakınıldığında görülen en etkili isimdi. Vaizliğe ilk olarak 1956'da atıl durumdaki bir soda fabrikasında başlayan Falwell'in Virginia Lynchburg'da kurduğu istasyonu 1960 ve 70'lerde Amerika'daki her on evden dördünde dinleniyordu.[200] Ve programları, 392 TV ve 600 radyo istasyonundan yayınlanıyordu. Lyberty Baptist Kolejini kuran Falwell, bunların dışında alkolikler için bir klinik ve hemşire kliniği de açtı.

Diğer üyeler arasında Florida'dan Presbiteryen James Kennedy, Indianapolis'den bağımsız Baptist Greg Dixon, California'dan muhafazakar ideolog Tim LaHaye, Atlanta'dan Güneyli Baptist Charles Stanley gibi isimler bulunuyordu.[201] *Ahlaklı Çoğunluk* dışında *Hristiyan Sesi* (*Christian Voice*), *Dindar Yuvarlakmasa* (*Religious Rountable*) ve *Geleneksel Değerler için Amerikan Koalis-*

---

[197] Ammerman, "North American Protestant Fundamentalism", s.43.

[198] Mark A. Shibley, "Contemporary Evangelicals: Born-Again and World Affirming", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 558, Americans and Religions in the Twenty-First Century (July 1998), s.78.

[199] Armstrong, ss.309-310.

[200] A.g.e., s.275.

[201] Ammerman,a.g.e.,s.43.

yonu (*The American Coalition for Traditional Values*) gibi başka muhafazakar dini politik gruplar da oluşturuldu ancak sembolleşen ve politik anlamda en çok umut veren hareket fundamentalist vaiz Jerry Falwell'in yönettiği söz konusu hareketti.[202]

Ahlaklı Çoğunluk, evanjelik destek üzerine inşa edilmişti ve ülke düzeyinde liderlerinin neredeyse tümü bağımsız Baptist din adamlarından oluşuyordu. Başarısı benzerleriyle kıyas edilemeyecek düzeydeydi, çünkü önceden var olan iletişim ağlarına hakimdi ve yerel düzeyde din adamlarının yüksek organizasyonel yeteneklerinden yararlanıyordu.[203]

Ahlaklı Çoğunluk'un mesajı açıktı: Değerleri ayaklar altına alınan Amerika'yı İncil çizgisine getirerek güzel günlere kavuşmak. Kendisini fundamentalist olarak tanımlamaktan çekinmeyen ve günahkar dünyadan uzak durma gayretindeki bir ayrılıkçı olduğunu söyleyen Falwell'e göre[204], ülkeyi seküler bir elit olan 'ahlaklı olmayan bir azınlık' (an immoral minority) yönetiyordu ve buna karşı çıkan muhafazakarlar 'ahlaklı çoğunluğu' ifade ediyordu.[205]

1980'lerde politikaya aktif olarak katılan ve sağda (NCR-New Christian Right) yer alan fundamentalistler, kendi birimlerini ve kampanyalarını oluşturdular. Birbirleriyle bağlantılı iki amaçlarından biri, muhafazakar düşünceyi harekete geçirmek; ikincisi ise bu düşünceyi siyasi platforma taşımaktı.[206] Böylece üyelerini oy kullanma konusunda bilinçlendirdiler, daha katılımcı olmak için yüreklendirdiler, lobi faaliyetlerine teşvik ettiler. Kongre'de

---

[202] Robert Wuthnow, "Religious Movements and Counter-Movements in North America", **New Religious Movements and Rapid Social Change**, James A. Beckford (ed.), California: Sage, 1986, s.17.

[203] A.g.e., s.18.

[204] Corwin Smidt, "Evangelicals within Contemporary American Politics: Differentiating between Fundamenatlist and Non-Fundamentalist Evangelicals", **The Western Political Quarterly**, Vol. 41, No. 3 (September 1988), s.604.

[205] Armstrong, ss.310-311.

[206] Steve Bruce, **Religion in the Modern World**, Oxford: Oxford University Press, 1996, s.155.

görüşmeler yapıyorlar, muhafazakarları görev almaya teşvik ediyorlardı. Katılım açısından hiç bir çaba küçük görülmüyordu. Kongreye mektuplar yazıyor, geçmesini istedikleri yasalarla ilgili lobi çalışması yapıyorlardı.[207] Bir diğer amaçları medyayı etkilemekti. Böylece kurumlar etki altına alınırken, her geçen gün kurallarını biraz daha iyi öğrendikleri ve uyum sağladıkları siyaset sahnesinde fundamentalistler, daha da görünür hale geliyorlardı. Nitekim 1988'da Pat Robertson, başkan olmak için bir girişimde bile bulundu. 1988 seçimlerinde George Bush, beyaz evanjelik veya fundamentalist oyun %81'ini aldı. İleriki dönemde de fundamentalist desteği almaya devam eden Cumhuriyetçi Parti 1994'de kendini "yeniden doğmuş hristiyan" olarak tanımlayan beyaz evanjeliklerin %78'inin oyunu aldı.[208]

Ahlaklı Çoğunluk şemsiyesi altında fundamentalistlerin ilgilendikleri konular, uyuşturucudan pornografiye, evrimden okullarda dua meselesine hatta silah kontrolüne kadar oldukça geniş bir yelpaze oluşturuyordu. Seküler hümanizm, bir din olarak nitelendiriliyor ve her alanda mücadele ediliyordu. Merkeze aldıkları konu ise toplumun yapıtaşı olan aileydi. Buna bağlı olarak, eşcinsel haklarına, pornografiye, Eşit Haklar bildirisine, kadın ve çocukların istismarını önleyecek yasalara karşı çıkan fundamentalistler, güçlü bir ulus için erkeğin güçlü olduğu ve çocuk disiplininin önemsendiği aile yapısını öngörüyorlardı. Kürtaj, aileyi tehdit eden fiillerin başında değerlendiriliyor ve sadece şahıslar değil, doktorlar, hükümet yetkilileri ve hatta kürtajı yasal kabul eden mahkemeler suçlanıyordu.[209] Nitekim, kürtaj fundamentalist aktivizmin sınırlarını test eden önemli bir konuydu. 1988'de

---

[207] Ammerman, a.g.e., s.44.

[208] Ronald E. Hopson, Donald R. Smith, "Changing Fortunes: An Analysis of Christian Right Ascendence within American Political Discourse", **Journal for the Scientific Study of Religion**, Vol. 38, No. 1 (March 1999), ss.5-6.

[209] Evanjelik din adamlarının kürtaja yaklaşımları ve cemaatleri üzerinde etkileri için bk. Ted G. Jelen, "The Clergy and Abortion", **Review of Religious Research**, Vol. 34, No. 2. (December 1992), ss.132-151.

Operation Rescue adlı bir grup, kürtaja karşı bir hareket başlattı. Kürtaj kliniklerinin önünde toplanan ve kadınların içeri girmesini engelleyen grup, her ne kadar görevlilerce engellense de vaz geçmedi ve üyelerin çoğu hapse girdi. Jerry Falwell, kendini grubun amigosu (cheerleader) olarak niteledi.[210]

Ahlaklı Çoğunluk hareketi, kendini sadece fundamentalistlere hapsetmedi, zira önemli değişimler yapabilmek için farklı inanç ve düşüncelere sahip gruplarla ittifak yapmaya ihtiyaç vardı. Zaten, nüfusun ancak %15-20'i evanjelik protestandı. Bu amaçla çeşitli konularda Mormonlar, Roman Katolikler, Pentekostallar, Yahudiler ve hatta seküleristlerle bir araya gelinmeliydi.[211] Katoliklerle kürtaja karşı mücadelede, Feministlerle pornografiye karşı mücadelede, Yahudilerle İsrail konusunda işbirliğine gidildi.[212] Falwell, işbirliğinin gerekliliğini savunuyor, *Ahlaklı Çoğunluk*'un çoğulcu bir hareket olduğunu söylüyordu. Görülen o ki Amerika'da Protestan fundamentalizm, tarihinde ilk defa ayrılıkçı düşüncelerini bir kenara bırakarak modern hayatın kurallarına uyup çoğulculuk ilkesini kabul ediyordu. Ancak söz konusu çoğulculuk kimi fundamentalistleri öfkelendiriyordu. Zira her ne kadar Falwell ve Robertson gibi fundamentalistler pratik sebeplerden ötürü bu ittifakı kabul etseler de sonuçta şeytan ve şeytani güç kabul edilen kimselerle iş birliği söz konusuydu ki bu son derece tehlikeliydi. Nitekim Bob Jones, Falwell'i inanmayanlarla işbirliği yaptığı için "Amerika'nın en tehlikeli adamı" olara nitelendiriyordu. Şüphesiz bu anlaşılır bir tepkiydi zira, o güne dek fundamentalistler ayrılıkçı bir yapı içinde organize olmuşlar ve hayatlarını idame ettirmişlerdi. İçkiyi, dansı, kumarı veya sigarayı reddetmişlerdi.[213] Hatta Lüteryen (Lutherans) ve Episkopalyan

---

[210] Ammerman, a.g.e., s.45.

[211] Armstrong, s.310.

[212] Ammerman, a.g.e., ss.45-46.

[213] Fundamentalistlerin özellikle maddi zanginleşmeyle yaşadıkları değişim için bk. Steve Bruce, **Religion in the Modern World**, Oxford: Oxford Universty Press, 1996.

(Episcopalian)'larla işbirliği yaptığı için Billy Graham'ı suçlamışlardı. Oysa ki şimdi Katoliklerle, Mormonlarla birlikte hareket etme gündemdeydi. Yükselişe katılmanın temel koşulu doğru inanç, evanjelizm ve doğru yaşam iken şimdi nereye gittikleri belli değildi. Bu durumda Falwell'in yapması gereken şey, yeni edinilen yöntem konusunda fundamentalistleri ikna etmekti. Bu anlamda negatif düşüncelerin bir kenara bırakılarak İncilin müjdesinin herkese ulaştırılması gerektiğine vurgu yapan Falwell, yalnızca ruhların kazanılması değil, bütün Amerikan ulusunun kurtarılması gerektiğini ve seçilmiş bir millet olması bakımından Amerika'nın İncil mesajının iletilmesinde baş aktör olduğunu savundu. Ancak Falwell'in tüm çabalarına rağmen inançlar-arası ilişkiye aşina olmayan güneyli beyaz fundamentalistlerin ağırlıkta olduğu hareket ayrılıkçı olmayı sürdürdü.

Falwell'in *Ahlaklı Çoğunluk* hareketi ve benzeri çabalar 1980'lerin başında evanjeliklerin sivil toplumla ilgili kendi potansiyellerinin farkına varmaları hususunda iki noktada etkili oldu. Birincisi, söz konusu hareket hristiyanların hristiyan olarak kamusal hayata katılabileceklerine olan inancı güçlendirdi ve bu anlamda Protestan fundamentalistlerin apolitik duruşlarını değiştirdi. *Ahlaklı Çoğunluk*'un başardığı ikinci nokta ise muhafazakar hristiyanların marjinal olmadığını göstermesi oldu. Nitekim, Ronald Reagan gibi muhafazakar siyasetçiler hristiyan liderleri dinliyor, bu da ülkeyi siyasi faaliyetle etkileyebileceklerini gösteriyordu.[214]

Siyasi platforma bakıldığında ise 1970'lerde Falwell'in başlattığı politikaya katılım hareketinin fundamentalistler arasında kabul gördüğü ve çoğunlukla Cumhuriyetçi Parti içinde etkili olan muhafazakar hristiyanların oluşturduğu *Yeni Hristiyan Sağ* (*New Christian Right*) liderleri içinde Pat Robertson, Gary Bauer, Beverly La Haye, James Dobson gibi isimlerin yer aldığı farkedilir. Öte yandan, katı muhafazakar söylemin başarı getirmediğini far-

[214] Shibley, s.79.

keden muhafazakar Protestanlar bu dönemde daha uzlaşmacı bir söylem kullanmaya yönelmişlerdir.[215]

1980'lerde bazı fundamentalistler pre-millenarist kötümserlikten post-millenarist iyimserliğe doğru kaydılar. Henüz pre-millenarist görüşleri bırakmaya hazır olmamakla beraber eskatolojik düşüncelerin siyasi tavır alışlarında önemli olmadığını söyleme eğilimdeydiler. Yine de dünya kötü durumdaydı ancak hristiyanlar, dünyayı evanjelize etmekle ve olabildiğince fazla insana ulaşmakla sorumluydular. 1980 yılında Falwell, 'Old Time Gospel' adlı programında "Ülkemiz için umut var mı?" sorusuna şöyle cevap vermişti: "İnanıyorum ki eğer Tanrı'ya güvenir ve dua edersek, kürtajı yasaklamak için mücadele eder, pornografiye karşı savaşır, uyuşturucu ticaretine karşı durur, geleneksel Amerikan ailesinin bozulmasına direnir, homoseksüel evliliklerini engellersek bu ülke ayakta kalır ve çocuklarımız Amerika'yı bizim bildiğimiz gibi bilirler. İnanıyorum ki Tanrı'nın Amerika'yı bir kez daha kutsamasında ümit vardır."[216]

4.2.4.2. Dini Çevrede Mücadeleler

1980'lerde Kutsal Kitap'ın yanılmazlığı gibi dini savunular aynıydı fakat stratejiler bu kez oldukça farklıydı. Bu dönemde Lutheran Kilisesinde, Missouri Kilise meclisinde (Synod) ve Güneyli Baptist Kongresi (South Baptist Covention)'nde fundamentalist zaferler elde edildi. Güneyli Baptist Kongresi, 1970'lerden itibaren organize olmaya başladı. Güçlü dispensasyonel pre-millenarizmin yanısıra Kitab-ı Mukaddes yanılmazlığına vurgu yapıyorlardı. Yarım yüzyıl önceki Kuzeyli benzerleri gibi yanılmaz olan Kutsal Kitap'ın tüm diğer inançların temelini oluşturduğuna inanıyorlardı.

Güney, Kuzey'den daha sonra, ancak hızlı bir şekilde şehirleşmeye, geleneği yitirmeye, Kuzey'den gelen yeniliklerden etki-

[215] Hopson ve Donald R. Smith, s.10.
[216] Armıstrong, s.311.

lenmeye başladı. Böylece fundamentalist bir hareketin ortaya çıkmasına neden olacak şartlar yerine gelmiş oluyordu. Geleneklerini korumak için çaba içinde olan Güneyliler, gelir düzeyinin yükselmesi ve şehirleşme nedeniyle harekete geçecek maddi imkanlara da sahip oldular.

Güneyli Baptistlerin organizasyon bilincine sahip olmasında Texas'lı yargıç Paul Pressler'in büyük katkısı oldu. Pressler, onlara siyaset dersi verdi. Din adamlarını ve sıradan insanları bir araya toplayıp, aralarından muhafazakar bir başkan seçmeye ikna etti. Böylece, 1979'da Houston'da Adrian Rogers seçildi. Nihayet fundamentalistler, ulusun en geniş Protestan denominasyonunu ele geçirdi.[217]

4.2.5. Skandallar ve Yeni Fundamentalist Aktörler (1979-1999)

1984'de yapılan bir kamuoyu araştırması Amerikalıların dine yaklaşımı konusunda ilgi çekici veriler ortaya koydu. Buna göre, toplumun %43'ü kendini liberal olarak nitelerken, %41'i muhafazakar olduğunu söylemektedir ve çoğunluk öteki hakkında olumsuz düşünceler beslemektedir. Diğer taraftan her ne kadar anketler, Amerikalıların sadece %9'unun kendilerini fundamentalist olarak nitelediğini gösterse de Protestan fundamentalizminin önemli inanç esasları daha geniş bir kitle tarafından benimsenmektedir. Örneğin; nüfusun %44'ü kurtuluşun sadece İsa Mesih tarafından geleceğine inanırken %30 kendini 'yeniden doğmuş' kabul eder. Yine %28 Kitab-ı Mukaddes'in her kelimesinin literal okunması gerektiğine inanırken, %27 Kutsal Kitap'ın bilimsel ve tarihi yanlışlıklar ihtiva ettiğine inanmaz.[218]

1980'lerin fundamentalizminin simgesi olan Falwell, *Ahlaklı Çoğunluk*'tan sonra 1986 yılında *"Özgürlük Federasyonu"* (*The*

[217] Ammermam, a.g.e., s.49.
[218] Armstrong, ss.354-355.

Liberty Federation)'nu kurdu.[219] Ancak 80'li yılların ikinci yarısında yaşanan olumsuz hadiseler diğer televanjelistlerle beraber Falwell'in de kariyerinde düşüşe neden oldu. Zira fundamentalist önderlerin bu dönemde yaşadıkları skandallar toplumun gözünde inandırıcılıklarının yok olmasına neden oluyordu. Örneğin, Jim ve Tammy Faye Baker'ın inananlara israf etmemeyi ve paralarını ihtiyaç sahiplerine vermelerini öğütlerken kendilerinin şaşaalı bir hayat sürmeleri eleştiriliyordu. Dahası 1987'de ortaya çıkan skandal Bakker'ların itibarı üzerine büyük darbe indirdi. *Charlotte Observer* adlı yayının iddiasına göre Jim Bakker, Long Island'dan bir kilise sekreteri olan Jessica Hahn'a tecavüz etmiş, ardından sessiz kalması için 250 bin dolar vermişti. Diğer yandan Tammy Faye, şarkıcı Gary Paxton'a aşık olunca evliliğini sonlandırmıştı. Tüm bunların sonucunda Kuzey Caroline'deki PTL (Praise The Lord and People That Love) ağından ayrılmak zorunda kalan Jim Bakker, geçici olarak Falwell'in kendi yerine geçmesini talep etti. Ardından Bakker skandalını ortaya çıkaran bir diğer televanjelist Jimmy Swaggart'a yöneldi ve Swaggart'ı PTL'i ele geçirmek için komplo kurmakla suçladı.

Ancak diğer taraftan Swaggart da Luisiana Baton Rouge'da bir kadını zaman zaman ziyaret ediyordu. Görülen o ki, bu dönemde fundamentalistler bir yandan insanlara ısrarla anlattıkları inanç esaslarına aykırı davranışlarda bulunurken; diğer yandan birbirlerine kinle saldırmaya devam ediyorlardı. Nitekim bu duruma bir diğer örnek Falwell ile ona PTL'i emanet eden Bakker arasında yaşandı. Bakker, Falwell'i kuruluşunu ele geçirmeye çalışmakla suçladığında Falwell, bir toplantı düzenleyerek Bakker'la seksüel ilişkisi olduğunu iddia eden adamların yeminli beyanlarını açığa çıkardı.[220]

---

[219] Joseph Tamney, Stephen Johnson, "Explaining Support for the Moral Majority", Sociological Forum, Vol. 3, No.2 (Spring 1988), s.234.

[220] Armstrong, s.359.

Tüm bu yıkıcı olayların ardından Falwell, *Ahlaklı Çoğunluk* hareketinden geri çekildi ve özel İncil derslerine döndü. Aynı dönemde 'Eski Zaman İncil Saati' (Old Time Gospel Hour) adlı radyo programının gelirleri de önemli ölçüde düştü.[221]

4.2.5.1. Yeni Patron: Pat Robertson

Falwell'in ardından *700 klüp*'ün (*700 Club*) ve *Hristiyan Yayım Ağı*'nın patronu Pat Robertson Hristiyan Sağ'ın yeni kahramanı oldu. Her ne kadar kendini bir "karizmatik" olarak tanımlasa da fundamentalistlerin sözcüsü olarak öne çıkan Robertson,[222] oldukça geniş ve başarılı bir televizyon ağını (*Christian Broadcasting Network*) oluşturmuş, televizyon programlarında düzenli olarak yer almış, *Regent University* adlı fundamentalist üniversiteyi kurmuş ve dünya üzerindeki evanjeliklerle iletişimi artırmak için faaliyetlerde bulunmuştu. Bunların dışında siyasetle de yakından ilgilenen Robertson, Başkanlık için Cumhuriyetçilerin adayı olma girişiminde bulunmuş ancak istediği sonucu alamamıştı.

Ahlaklı Çoğunluk'ta yer almayan ancak muhafazakar bir evanjelik olarak faaliyetlerde bulunan Robertson'un amacı Hristiyan Sağ'ı ayrılıkçı olmayan bir hareket haline dönüştürmekti. 1981'de *Özgürlük Konseyi* (*Freedom Council*)'ni kurduğunda amacının "inananların hakları için savaşmak ve özellikle evanjelik hristiyanlara ve ayrıca Ortodoks Yahudilere ve Roman Katoliklere siyasi süreçte nasıl etkili olunabileceğini öğretmek" olduğunu söylemişti.[223] Robertson'un yönettiği hareket dindar muhafazakarları harekete geçirmede oldukça başarılı oldu. Falwell'in *Ahlaklı Çoğunluk*'u, Amerikan evanjelikalizminin fundamentalist kısmını hareketlendirmeyi başarmışken, Robertson apolitik Pentekostal-

[221] A.g.e., s.360.
[222] Brouwer vd., ss.29-30.
[223] Shibley, s.80.

ları ve Karizmatik hristiyanları yüreklendirdi ve bu anlamda kendi adaylığı da faydalı oldu.[224]

Halen Amerikan Fundamentalizminin önemli bir aktörü olan Robertson, yeni Hristiyan Fundamentalizmini oluşturan çeşitli görünümleri kendi içinde barındıran bir şahsiyettir. Eğitimli, orta sınıftan güneyli bir Baptist olan Robertson, politik ve sosyal açıdan muhafazakardır, karizmatik (veya neo-Pentekostal)'tir, yeniden doğuş tecrübesi yaşamıştır, İncili literalisttir, premillenarist dispensasyonalisttir.[225]

Robertson, hristiyanların İncil normlarına uygun bir toplum inşa edecek gücü kazanmaları gerektiğine inanır. Virginia Beach'deki üniversitenin ismini *Vekil Üniversitesi* (*Regent University*) olarak değiştirmiştir. Zira vekil, egemen olmadığında yöneten kişidir ve üniversitenin asıl amacı öğrencilerini İsa'nın krallığı vakti geldiğinde yönetime hazırlamaktır.[226]

1989 yılında Robertson, *Hristiyan Koalisyonu*'nu kurarak hareketin idaresini Ralph Reed'e bıraktı. Reed, 1989-1997 arasında *Hristiyan Koalisyonu* bünyesindeki faaliyetleriyle Hristiyan sağın taleplerini günün söylemine daha uygun bir şekilde ortaya koydu. Aileler üzerindeki vergi yükünün azaltılması, pornografiye karşı sıkı kontrollerin uygulanması, dinin serbestçe ifade edilmesi ve kamusal alanda ibadet özgürlüğü gibi hususlarda talepler dile getirilmeye devam edildi.[227] Bu dönemde muhafazakar protestanların Cumhuriyetçi Partiye yönelimleri daha da netlik

---

[224] Corwin Smidt ve Paul Kellstedt, "Evangelicals in the Post-Reagan Era: An Analysis of Evangelical Voters in the 1988 Presidential Election", **Journal for the Scientific Study of Religion**, Vol. 31, No. 3 (1992), s.331. Ayrıca, Pat Robertson'ın adaylığına destek veren muhafazakar hristiyanların toplumsal profili için bk. Corwin E. Smidt, James M. Penning, "Religious Self-Identifications and Support for Robertson: An Analysis of Delegates to the 1988 Michigan Republican State Convention", **Review of Religious Research**, Vol. 32, No.4 (June 1991), ss.321-336.

[225] Brouwer vd., s.30.

[226] Armstrong, s.362.

[227] Shibley, s.82.

kazandı. 1980 sonrası seçimlere katılım oranları gözlendiğinde özellikle 1988 seçimleri muhafazakarların Cumhuriyetçi Parti'ye rağbetini göz önüne serdi.[228]

Diğer taraftan fundamentalizm farklı şekillerde tezahür etmeye devam etti. Kasım 1987'de 'yeniden doğuşçu' hristiyan olan Randall Terry, New Jersey'deki Cherry Hill'de bulunan bir kürtaj kliniğini 300 kurtarıcıyla beraber boykot etti. Yaklaşık 11 saat boyunca dua edip, ilahiler söyleyerek ve kliniğe kadınların girişini engelleyerek gösteri yapan gruptan günün sonunda 211 kişi tutuklandı fakat Terry başarısını "hiç bebek ölmedi" diyerek ilan etti. Bundan sonra 1988'de Atlanta'da Demokratik Kongre sırasında yine Terry'nin önderliğinde başlatılan gösteride 1300'den fazla eylemci şehrin kürtaj kliniklerini kapattıkları için tutuklandı. Sonrasında, Kanada ve Amerika'da benzer pek çok eylem düzenlendi.[229]

4.2.5.2. Fundamentalistlerin Başka Bir Çeşidi: Yeniden Yapılanmacılar (Reconstructionalists)

Yeniden Yapılanmacılar (*reconstructionists*), Protestan fundamentalizminin radikal bir kanadıdır. Din, hukuk, ahlak ve siyasi cemaat-dini cemaat arasındaki ayrımı reddeden grup, İbranî Musa hukuku üzerine dayanan sosyal bir düzen; bir hristiyan yönetimi kurma amacına sahiptir.[230] Hareket, Machen'nin Westminster İlahiyat okulunda ve onun Mississippi Jackson'daki Güney karşılığında Ortodoks Presbiteryen görüşleri içinde büyüdü. Hareketin ana teolojisini-ideolojisini oluşturan Gary North Texas, Tyler'da *Hristiyan Ekonomi Enstitüsü* (*Institute for Christian Economics*)'in başında bulunuyordu. North'un amacı modern-seküler düzene karşı bir hristiyan biliminden hristiyan ekonomisine; hristiyan devletinden hristiyan hukukuna, hristiyan bir alternatifin doktrinal ve entellektüel temellerini oluşturmaktı. Ona göre

[228] Smidt ve Paul Kellstedt, s.332.
[229] Armstrong, s.360.
[230] Casanova, s.158.

her türlü pluralizm dinî, ahlakî, kültürel veya politik politeizmle dolayısıyla putperestlikle eş anlamlıydı.

Hareketin entellektüel ve teolojik temeli Kalvinisttir. Altınçağ olarak niteledikleri dönem, 19.yy. değil, 17.yy.'dır. Kahramanlarıysa sivil hukuku İncil prensiplerine dayandırmak isteyen Massachusetts Püritenleri ve Calvin'in Cenova'sıdır. J. Gresham Machen ve Cornelius Van Til, sekülerizme karşı hayranlıkla karşılanan savaşçılar olarak görülür. Tanrı'nın kurallarına boyun eğme anlamında Teonomi (Theonomy) düşüncesini geliştiren Van Til, seçilmişlerin Tanrı'nın kanunu altında hayatı anlama yetisine sahipken; otonominin karanlığında yaşayanların hiç bir zaman hakikate ulaşamayacağını savunur. Bu argüman, *Yeniden Yapılanmacılar*'ın seküler kontrol altındaki okullardan çekilmelerinin ve Tanrı'nın kanunlarına uygun okulların açılmasının gerekliliği için kullanılmıştır.[231]

Yeniden Yapılanmacılar'a göre tüm olumsuzlukların müsebbibi yasal sınırlarının ötesine geçmiş, kendini Tanrı'nın yerine koymuş olan modern devlettir ve bundan dolayı alaşağı edilmelidir. Ancak, değişimin Tanrı tarafından getirileceğine inandıklarından *Operation Rescue* gibi grupların yaptıkları yasal olmayan hareketleri uygun görmezler. Fakat bu, durumdan memnun oldukları anlamına da gelmez. Tersine, din ve devlet arasındaki ayrımı kabul etmeyen *Yeniden Yapılanmacılar*, Tanrı'nın hakimiyeti dışında hiç bir alan öngörmezler. Okulların, devletin, toplumun ve hatta kiliselerin sekülerizmin baskısı altında olduğunu düşünürler. Bugünkü dünyanın kaotik yapısından bahsederler, komünizmi tehdit olarak görürler.[232] Ancak, fundamentalistlerin farklı olarak pre-millenaristlerin kötümserliğine ve dispensasyonalistlerin kaçışına katılmayan grup, güç ve zor kullanılmadan zafere ulaşılacağına inanır.

---

[231] Ammerman, a.g.e., s.51.
[232] A.g.e., s.52.

Kutsal hukukun hayatın her alanına tatbik edilmesi gerektiğine inanan yeniden yapılanmacılar, sivil hükümetin Tanrı'nın hizmetçisi olduğunu ve Tanrı'nın kurallarını uygulamakla yükümlü olduğunu savunur. Pre-millenaristler gibi tarihte dramatik bir değişim beklentisi içinde olan grup sadece beklemekle yetinmez, Tanrı'nın hukukuna engel olan bariyerleri kaldırmak için aşağıdan yukarıya bir çaba içerisine girer. Ayrıca, vergileri düşüren, hükümet bürokrasisinin etkisini azaltan ve hristiyan ahlakını yasalaştıran her türlü çalışmaya destek verir.

Yeniden yapılanmacılar, ortodoks Presbiteryenlerden, aktivist Baptist ve Karizmatiklerden destek görmüştür. Her ne kadar Falwell bu hareketi onaylamasa da kimi *Ahlaklı Çoğunluk* hareketi liderleri Yeniden Yapılanmacılar arasında aktiftir. Pat Robertson da bu hareketten etkilenmiştir.[233]

4. 3. Fundamentalizmin Ortaya Çıkardığı Başlıca Dini Gruplar

Amerika'da "fundamentalist" olarak nitelendirilmeye layık kategori, 19. ve 20.yy.'da gelişip fundamentalist geleneği devralan Güneyli beyaz Amerikalılardır. Her ne kadar çoğunlukla Baptistler arasında görünürlük kazansa da diğer Protestan denominasyonlardan da rağbet görmüştür.[234] Pentekostalların çoğu, neo-Pentekostal (eski pentekostalizmin yeni yayılmacı varyasyonu) kiliseleri, Güney Baptist Birliğinin önemli bir bölümü, Bağımsız Baptist Kiliselerinin büyük kısmı (Falwell'in Liberty Baptist hareketi gibi), karizmatik kiliselerinin çoğu (Robertson gibi bağımsız neo-pentekostallar kendilerini genellikle karizmatik olarak tanımlar) ve bazı muhafazakar ayrılıkçı gruplar (Reformed Presbiteryenler gibi) bu kategorinin içinde yer alır.[235]

---

[233] A.g.e., s.54.
[234] Strozier, s.8.
[235] Brouwer vd., s.265.

Çalışmamızın bu bölümünde fundamentalizmin gelişmesi açısından ön plana çıkan ilgili denominasyonları mercek altına alırken, teolojik ve tarihi serüvenleri üzerinde değil fundamentalistlerle ilişkileri üzerinde durmayı hedefliyoruz. Söz konusu grupları incelemeye geçmeden evvel James D. Hunter'ın değindiği, Amerikan evanjelikanizminde yer bulan dört büyük dini ve teolojik geleneğe göz atmakta fayda görüyoruz: 1. Baptist gelenek, 2. Kutsal-Pentekostal gelenek, 3. Anabaptist gelenek, 4. Reformasyonal- İtirafçı gelenek.[236]

Baptist gelenek, kurtuluşla ilgili bireysel yaklaşımıyla dikkat çeker. Kollektif kurtuluş anlayışını ve kilise kurtuluşunu benimser, kurtuluş sürecinde kişisel iradenin önemine vurgu yapar. Kilise yapısı, kilise yönetiminde demokratik bir formu ifade eden kongregasyonel tipe yatkındır. Baptist gelenek, Amerikan evanjelikalizminde diğerlerinden daha baskındır.

Kutsal-Pentekostal gelenek, teolojik akide ve kilise hiyerarşisi konularında Baptist gelenekle benzeşmekle birlikte; bu gelenekten ayrıldığı temel konu dindarlığa yaptığı güçlü vurgudur. Bireysel saflaşma ve kutsallaşmada Kutsal Ruh'un rolü diğer gelenekten çok daha baskın olarak ön plandadır.

Kendi içinde farklılaşan Anabaptist gelenek, her ne kadar kurtuluşla ilgili olarak bireyselci bir yaklaşım gösterse de inancın ifadesi hususunda daha objektif ve rasyonel bir yol takip eder. Kilise yapısı Baptist ve Pentekostal gelenekteki kongregasyonalizme benzese de Anabaptistler, kilise cemaatinin dayanışma, karşılıklı bağımlılık ve entegrasyonuna diğer geleneklerden daha fazla vurgu yapar.

Reformasyonal-Konfesyonal gelenek, inanç ve kurtuluş sürecini rasyonel olarak açıklar. Manevî üstünlük ve asketizm, diğer evanjelik geleneklerden daha çok vurgulanır ve kilise yapısı di-

[236] Hunter, s.7.

ğer geleneklerden farklı olarak daha oligarşik bir yapı arz eder.[237]

Presbiteryenizm

Fundamentalist hareketin başladığı ilk günlerden itibaren Presbiteryenlerin harekete önemli katkıları olmuştur.[238] Denominasyonunun kökeni, 1534 ve 1560 yılları arasında Fransa ve İsviçre'deki reformasyona dayanır.[239] Oliver Cromwell'in ölümünün ardından İngiltere'den Amerika'ya göç eden Presbiteryenlerin yeni kıtaya taşıdığı anlayışın buradaki ilk temsilcisi, 1706'da Philadelphia'da ilk kiliseler birliğini kuran Francis Makemie (1658-1708)'dir.

1790'dan 1837 yılına kadar Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Presbiteryen kilise üyeliği 18.000'den 220.557'ye yükseldi.[240] Öte yandan, denominasyon içinde bir takım hareketlenmeler gözleniyordu. Sonuçta Amerikan Presbiteryenliği tarihindeki en önemli ayrımlardan biri 'Eski Taraf' (Old Side) ile 'Yeni Taraf' (New Side) arasında yaşandı. 'Eski Taraf', denominasyonun ayırıcı nitelikleri üzerinde ısrar ediyor; katı Presbiteryen kilise yönetimini, geleneksel evanjelizm metodlarını desteklerken ihya hareketine karşı çıkıyorlardı. 'Eski Taraf', Tanrı'nın kutsallığı, yüceliği üzerinde vurgu yaparken 'Yeni Taraf', tecrübeyi esas alarak Kalvinizmi yeniden şekillendirme eğilimindeydi. Din adamlarının eğitimine daha az ve toplumun canlanışına daha çok katkı yapılması gerektiğini benimseyen 'Yeni Taraf', felsefi bir idealizmi benimsemişti. Kendilerini liberal olarak nitelemekten uzak duran 'Yeni Taraf' üyeleri, Kutsal Kitap'ın otoritesine ve yanılmazlığına büyük önem veriyorlardı. 1801'de resmen ayrılan iki

---

[237] A.g.e., s.8.

[238] Beale, s.119.

[239] Frank S. Mead, Samuel S. Hill, Handbook of Denominations in the United States, 11. Basım, Nashville: Abingdon Press, 2001, s.291.

[240] A.g.e., s.293.

taraf, ilerleyen zamanlarda kendi meclislerini oluşturdular. Ancak, 19.yy. ortalarında D. L. Moody gibi dönemin büyük evanjelistlerinin de teşvikiyle birleşme yönünde adımlar atıldı ve önce 1863-1864 yılllarında Güney'de ve sonra 1869'da Kuzey'deki Yeni-Eski presbiteryen taraflarının birleşimi gerçekleşti.[241]

20.yy.'ın ilk yarısı Presbiteryen denominasyonundaki muhafazakar-liberal mücadelelere sahne oldu. 1910 yılında ilan edilen Presbiteryen sisteminin temel ilkeleri - Kutsal Metnin yanılmazlığı, İsa'nın Bakire Meryem'den doğumu, kefareti, bedensel yeniden dirilişi, Kutsal metinde yer alan mucizelerin gerçekliği-, 1916 ve 1923'de genel meclisin yeniden aynı ilkeleri teyidi, denominasyondaki liberallerin tepkisini çekti ve döneme damgasını vuran mücadeleler başladı. 1923 yılında 149 Presbiteryen din adamı bir araya geldiler ve Genel Meclisin tüm üye adaylarından söz konusu beş ilkeye bağlılık gösterme taleplerinin yanlış olduğunu ilan ettiler. Dahası, İncilin veya tarihi inançların Kitab-ı Mukaddes'in yanılmazlığını ortaya koymadığını ve bu beş ilkenin teoriden öteye gitmediğini savundular. Liberal olduklarını reddeden ve kendilerini evanjelik hristiyanlar olarak sunan söz konusu gruba katılan 1283 Presbiteryen din adamı, 1924'de söz konusu bildiriye imza attılar. Bundan sonra her ne kadar 1924 Genel Seçimlerinde muhafazakar Clarence E. Macartney yönetici seçilmiş olsa da, denominasyon içinde liberallerin yükselişi başlamış oldu. 1925'daki Scopes Trial başarısızlığı da muhafazakarları iyiden iyiye umutsuzluğa itti.

Fundamentalizmin ilk yıllarındaki Presbiteryen katkısı kendini özellikle İncil ve kehanet konferanslarında gösterir. Cyrus Ingerson Scofield (1843-1921) ve onun ilk İncil öğretmeni James H. Brookes (1830-1897) birer Presbiteryen'dir. Ünlü fundamentalistlerden Billy Sunday (1858-1920), William E. Biederwolf (1867-1939), J. Wilbur Chapman (1859-1918) ve daha pek

[241] Beale, s.124.

çoğu Presbiteryen eğitimi almış olmakla birlikte fundamentalizmi bir Presbiteryen hareketi olarak görmektense denominasyonlar arası iş birliği sonucu ortaya çıkan bir girişim olarak değerlendirmektedirler.[242]

Fundamentalist Presbiteryenlerin teoloji merkezi Princeton'dır.[243] Princeton dışında Presbiteryenlerin İncil Enstitülerinin kurulmasında önemli hizmetleri olmuştur. Örneğin, Thomas C. Horton, (1848-1932), *Los Angeles İncil Enstitüsü*'nü kurmuştur. Yine C. I Scofield, 1914'de *Philadelphia İncil Okulu*'nun kuruluşuna yardım etmiş, Lewis Sperry Chafer (1871-1952), William Anderson Jr. (1889-1935) gibi Presbiteryenler, 1924'de *Dallas Teoloji Okulu*'nu (*Dallas Theological Seminary*) kurmuşlardır.

Her ne kadar fundamentalist kategorisinden hoşlanmasa da önemli bir fundamentalist lider olan J. Gresham Machem (1881-1937) de bir Presbiteryen'dir.[244] Ancak hareketin en meşhur temsilcileri Clarence E. Macartney ve Mark Matthews olmuştur. İncilî literalizme bağlı olan her iki isim de, kendi denominasyonlarının içinde veya dışında Protestan liberalizmine ve modernizme karşı yoğun mücadeleye girmiştir.[245]

Teolojik ve siyasi yaklaşımlarındaki farklılıklara rağmen, ortodoks Presbiteryenler, Baptistlerle ve pre-millenaristlerle, özellikle evrim teorisi ve okullarda bu teorinin okutulmasına karşı iş birliği yapmışlardır. Birlikte kampanyalar düzenlenmiş, karşılıklı konuşmacılar dinlenilmiş, organizasyonlar yapılmıştır. Söz konusu iş birliğinde William Jennings Bryan'ın büyük emeği olmuştur. Zira, her ne kadar bir Presbiteryen olsa da Baptistlerle sıkı ilişki içinde olan Bryan, her iki grup arasında köprü vazifesi görmüştür.[246]

---

[242] A.g.e., s.114.
[243] Riesébrodt, s.42.
[244] Beale, s.116.
[245] Riesébrodt, s.42.
[246] A.g.e., s.43.

Baptizm

Baptizm, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en geniş ve farklılaşmış dini oluşumdur. Birleşik Devletler'deki ilk Baptist kilise 1638 yılında kurulmuştur.[247] Roger Williams ve John Clarke, bu ilk yıllarda Baptizm'in yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Baptistler, *"Triennial Convention"* olarak bilinen ilk ulusal organizasyonlarını Philadelphia'da 1814'de oluşturmuşlar, Kuzey ve Güney'in ayrı şekillerde organize olmasıyla 1845'de *Güney Baptist Kongresi* (*Southern Baptist Convention*); 1907'de *Kuzey Baptist Kongresi* (*Northern Baptist Convention*-NBC) kurulmuştur. *Kuzey Baptist Kongresi*, içinde liberalleri barındırdığı kadar muhafazakarları da bulundurmuştur ve bu durum liberallerle fundamentalistler arasında çetin mücadeleleri beraberinde getirmiştir.

Yüzyılın dönümünde, Kuzey Baptist Okullarında liberal eğilim ağırlıktaydı. Muhafazakarlar ise John Marvin Dean'in liderliğinde bir araya gelmişler, *Chicago Üniversitesi İlahiyat Okulu*'ndaki (University *Of Chicago Divinity School*) liberalizme reaksiyon olarak 1913'de Illinois'de *Kuzeyli Baptist Teoloji Okulu*'nu (*Northern Baptist Theological Seminary*) kurmuşlardı. Ancak okul, zamanla liberalleri de içine alan heterojen bir yapıya büründü. 1925'de *Crozer Teoloji Okulu*'ndaki (*Crozer Theological Seminary*) modernizme reaksiyon olarak 1925'de kurulan *Doğulu Baptist Teoloji Okulu* (*Eastern Baptist Theological Seminary*) da zamanla liberalizmin etkisi altına girdi. Bu dönemde, Baptist cemaatlerin içinde yer alan fundamentalistlerin asıl amacı içinde bulundukları yapıda etkili olmak ve liderlik pozisyonlarını ele geçirmekti.[248]

1907'de kurulan *Kuzey Baptist Birliği*'nin liderlik pozisyonunda liberaller vardı. Buna karşı fundamentalistler bir araya gelerek daha sonra 1923'de *Baptist İncil Birliği*'ne (*Baptist Bible*

[247] Mead ve Samuel S. Hill, s.43.
[248] Beale, s.180.

Union) katılacak olan *Michigan Ortodoks Baptist Cemiyeti*'ni (*Michigan Orthodox Baptist Association*-MOBA) kurdular.

1919'a gelindiğinde Baptistler bir yandan denominasyonlar arası iş birliğine gidip *Dünya Hristiyan İlkeleri Cemiyeti*'ni (*World Christian Fundamentals Asssociation*-WCFA) kurarken; öte yandan *Kuzey Baptist Kongresi*'ni (NBC) içinde bulunduğu modernist etkiden kurtarmak için çaba gösteriyorlardı. Bu amaç doğrultusunda New York'ta 1920'de daha sonra *Temel Baptist Cemiyeti* (*Fundamental Baptist Fellowship*) adını alacak olan *Kuzeyli Baptist Fundamentalistler Ulusal Federasyonu* (*National Federation of Fundamentalists of Northern Baptists*) adlı bir grup bir araya geldi.[249]

1920'li yılların başlarında girişimlerinden istedikleri sonucu alamayan fundamentalistler, güçlerini yeni bir organizasyon olan *Baptist İncil Birliği*'nde (*Baptist Bible Union*) birleştirmeye karar verdiler. Farklı bölgelerden insanları bir araya getiren ve öncekinden daha militan bir yaklaşıma sahip olan BBU'nun üç önemli ismi, Thomas Todhunter Shields (1873-1955), William Bell Riley (1861-1947) ve J. Frank Norris (1877-1952) idi. Baptist fundamentalizmi adına bir süre önemli sayılabilecek yükselişe imza atan BBU, 1925'de otuz bin üye edinmişken bu sayı 1926'da elli bine çıktı.[250] Daha sonra 1932'de son toplantısını yapan BBU, *Sürekli Baptist Kiliseleri Genel Birliği*'ne (*General Association of Regular Baptist Churches*-GARBC) dönüştü.[251]

NBC'yi ele geçirme yerine kendi oluşumlarını kuran ve denominasyonlar arası etkileşime geçerek evanjelik faaliyetler içine giren Baptist fundamentalistler, kendi İncil enstitülerini, basın-yayım kuruluşlarını ve misyoner örgütlerini kurmak suretiyle faaliyetlerine devam ettiler.

---

[249] A.g.e., s.192.
[250] A.g.e., s.214.
[251] A.g.e., s.273.

4.3.3. Pentekostalizm

Fundamentalizmin bir diğer şekli olan Pentekostalizm, ilk kez 1906 yılında Los Angeles Azusa Caddesinde siyah Evanjelist William J. Seymour tarafından yönetilen dini toplantılarda ortaya çıktı. En büyük Pentekostal denominasyon olan *Tanrı Meclisleri (Assemblies of God)* 1912 yılında kuruldu. Toplumun yoksun kesimleri tarafından büyük rağbet gören yeni hareket, pek çok açıdan kendilerinden önceki daha kurumsal fundamentalistleri ve kutsal hareketleri takip etti. Bir yandan, dispensasyonalizmi ve İsa'nın yeryüzüne ikinci kez döneceğine dair inancı benimserken, diğer yandan Kutsal Kitap'ın yanılmazlığını ve Hristiyan hayat tarzına bağlılığa yönelik bireysel hayattaki katı kuralları savundu.[252]

Diğer fundamentalist gruplar detaylı dokrinal öğretileriyle dikkat çekerken Pentekostalizm, insanın rasyonel olmayan boyutuna dikkat çekmiş, duygusal tecrübesini esas almıştır. Bilimsel gelişmelerin Kutsal Kitap'ın doktrinal iddialarına karşı çıkıyor olması diğer fundamentalist hareketlerin yumuşak karnını oluştururken; pentekostalizm bu durumdan pek etkilenmemiştir. Bu durum, fundamentalist gruplar arasında pentekostalizmin kognitif, doktrinal olanlardan daha çabuk yayılmasının nedenlerinden biri olabilir.[253]

Pentekostal dindarlığında ön plana çıkan duygusal yoğunluk çoğu zaman dini ayinlerde inananların coşkun davranışlarında kendini gösterir. Pentekostallar, ibadetleri sırasında kollarını havaya kaldırıp niyaz eder şekilde sallarlar ve Tanrı'nın ödülü olduğuna inandıkları lisanlarda konuşurlar. Saatler süren ibadetlerinde dualar eder, şarkılar söylerler. Tümüyle İncil'e adanmışlığın İsa'ya ulaşmayı beraberinde getireceğine inanan Pentekostallar, Kutsal Ruh tarafından kutsanan kişilerin Ruh'un dokuz ödülünden birine veya daha fazlasına sahip olacağına inanırlar: hik-

[252] Brouwer vd., s.40.
[253] Wuthnow ve Matthew P. Lawson, s.38.

met, bilgi, iman, şifa, mucizeler, kehanet, kötü ruhları seziş, bilinmeyen lisanlar ve lisanların yorumu.

Pentekostallar, refah düzeyi daha yüksek olan Protestanlar tarafından çılgınlıkları, heyecanları ve dindarlıklarının coşkulu ifadesi nedeniyle hoş karşılanmamış, kontrolden yoksunluk ve tümüyle irrasyonel olmakla suçlanmışlardır.[254] Öte yandan, kimi yazarlar tarafından İncil fundamentalizmine muhalif olmakla itham edilmişlerdir. Oysa, benimsedikleri tecrübî dindarlıklarının doğası İncilin meşruiyetinin katîliğine bağlılıklarını engellememiştir. Ayrıca, pentekostallar, dispensasyonel eskatolojiye ve İncile bağlılıklarını ifade ederken, sosyal ve siyasi pek çok fundamentalist hareketin içinde bulunmakta ve dünyayı evanjelize etmek için önemli çabalar göstermektedirler.

Öte yandan, pentekostalizmin eşitlikçi doğası pek çok ırktan yoksun insanların bu gruba katılımını sağlamıştır. Diğer Protestan geleneklerden önemli bir farkı da kadın vaizleri kabul etmesidir. Nitekim, 1920 ve 1945 yılları arasında Amerika'daki en meşhur Pentekostal evanjelist Aimee Semple McPherson'dır. McPherson, kendi aylık dergisi *The Bridal Call*'u çıkarmış ve kendi Pentekostal geleneğini kurmuştur. Daha da önemlisi, McPherson'ın çalışmaları bu tip bir Protestanlık anlayışının sadece toplumun zayıf ve fakir kesimleri arasında kalmayıp daha öteye geçebileceğini ispatlamıştır.[255]

İkinci dünya savaşından sonra Pentekostalizm, ana-akım muhafazakar Amerikan fundamentalizmine nüfuz etti. Nitekim, daha çok kutsal şifa üzerinde duran Oral Roberts, A. A. Allen gibi evanjelistler, Pentekostal eğitimden geliyorlardı. Ancak, şifayı ruhun diğer güçlerini göz ardı ederek ön plana çıkarmak Pentekostal kiliseler tarafından hoş karşılanmadığı için A.A. Allen, *Tanrı Meclisleri*'nden (*Assemblies of God*) dışlandı. Buna mukabil

[254] Brouwer vd., s.41.
[255] A.g.e., s.42.

Allen, Arizona'da *Mucize Vadisi* (*Miracle Valley*) isminde kendi bağımsız karizmatik cemaatini oluşturdu.

1960'lı yıllardan sonra orta sınıflara ulaşan Pentekostal hareket özellikle misyonerlik faaliyetlerindeki başarısıyla dikkatleri üzerine çekti. Barındırdığı doğa üstü vurgu ve teklif ettiği eşitlikçi yapıdan ötürü Amerika dışındaki yoksun toplum kesimleri tarafından da benimsendi.[256]

[256] A.g.e., s.43.

HRİSTİYAN FUNDAMENTALİSTLERİN ÖNE ÇIKAN GÖRÜŞLERİ

5.1. Diğer Mezhep ve Din Mensuplarına Yaklaşımları

Amerikan Protestan fundamentalistleri başta Katolikler olmak üzere deistlerden, mormonlardan ve komünistlerden nefret ediyor, tüm bu inanç gruplarının toplumun hristiyan dokusunu bozduklarına inanıyorlardı. 1887 yılında ülkenin en büyük anti-katolik yapısı olup 2 milyon 250 bin üyeye ulaşan *Amerikan Koruyucu Cemiyeti* (*American Protective Association*) kuruldu. Çeşitli yayınlarla katolik karşıtı çalışmalar yapan cemiyete göre onlara oy hakkı tanımak Amerika'yı şeytanî etkiye açmak demekti. Zira fundamentalistler, Katoliklerin hristiyan değil putperest olduklarını düşünüyor ve onları "doğru" hristiyanlığa döndürmek gerektiğine inanıyorlardı. [257]

Soğuk savaş dönemi boyunca tanımlanan "şeytan" komünizm oldu. Nitekim, Armageddon'da yapılacağı öngörülen nihaî savaşta taraflardan biri Amerika iken diğeri Sovyetler olarak mülahaza edildi. Komünizm aleyhtarlığı, Latin Amerika, Karayip, Filipin, Kore ve Vietnam gibi ülkelere müdahaleye halk desteğini sağlamak için kullanıldı.

---

[257] A.g.e., s.216.

Sovyetler'in yıkılmasının ardından, bu sefer şeytanî güç olarak tanımlanan unsur müslüman toplumlar oldu. 1991'deki Körfez savaşı sırasında Birleşik Devletler ordusunda bulunan evanjelik papazlar askerleri, Şeytan Saddam Hüseyin'e ve O'nun benimsediği "şeytanî" inanca karşı daha yürekli savaşmaya çağırıyorlardı.[258] Fakat sadece Saddam Hüseyin ve Kaddafi gibi liderler değil, tüm müslümanlar fundamentalistlerce "şeytanın köleleri" olarak nitelendirildi.[259]

Fundamentalistlerin yahudilere yaklaşımları da dikkate değer bir öneme sahiptir. Zira fundamentalist eskatoloji büyük oranda yahudilere ve İsrail devletine bağlıdır. 1917'deki Balfour Deklerasyonu fundamentalistleri son derece heyecanlandırmıştı. 1948'de İsrail devleti kurulduğunda Jerry Falwell, yeni devletin İsa'nın dönüşünün yakın olduğuna işaret eden en büyük delil olduğunu söyledi. İsrail'e destek zorunluydu zira, yahudiler vadedilen topraklarda yaşamadıkları sürece İsa geri dönmeyecek ve son günler başlamayacaktı. Nitekim, Charles Strozier'in New Yorklu fundamentalistlerle yaptığı mülakatlarda durum açıkça ortaya konuyordu. "Deborah'nın dediği gibi: 'İncil bize kesin olarak Kudüs'ün ve yahudilerin huzuru için dua etmemizi söylüyor.'"[260]

Amerikan muhafazakar evanjelikler arasında geniş destek bulan Hristiyan Siyonist hareket, "Stand for Israel", "Christians for Israel" gibi örgütler kurdu. Ayrıca, Pat Robertson'un ulusu ve dünyayı evanjelize etmek amacıyla oluşturduğu 700 klüp gibi medya araçları da İsrail'in yeniden kurulması için finansal destek ve politik talepte bulundu.[261]

11 Eylül 2001 saldırılarının hemen ardından halen Amerikalı fundamentalistlerin önde gelen sözcülerinden olan *700 Klüp* için

---

[258] A.g.e., s.212.

[259] A.g.e., ss.18-19.

[260] Strozier, s.197.

[261] Eric Gormly, "Evangelical Solidarity with the Jews: A Veiled Agenda? A Qualitative Content Analysis of Pat Robertson's 700 Club Program", **Review of Religious Research**, Vol.46, No.3 (2005), s.268.

hazırlanan programlar gözlendiğinde İsrail'e verilen desteğin bir takım yollardan meşrulaştırıldığı gözlenmiştir. Öncelikle, Yahudi inancı ile Hristiyan inançları arasındaki benzerlik vurgulanırken, dayanışma ruhunun canlandırılmasına çalışılmış, bu amaçla Yahudilerin yeni yıl festivali olan Rosh Hashanah kutlamasına katılan Pat Robertson, Yahudilere desteğini en sıcak şekilde göstermişti. İkinci olarak, söz konusu programlarda İsrail Amerika'nın en iyi dostu olarak gösterilmiş ve İsrail'in Filistin'e karşı desteklenmesi için çalışılmıştır. Benzer şekilde, 11 Eylül saldırıları ile İsrail'de yaşananlar arasında benzerlikler ön plana çıkarılmış, Amerikalıların yahudi tecrübesinden faydalanması gerektiği vurgulanmıştır. Üçüncü olarak, ortak düşman şeklinde tanımlanan Filistinliler ve müslümanlar hedef gösterilmek suretiyle hristiyan ve yahudiler arasında yakınlık tesis edilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlar sonucunda hristiyan-siyonist koalisyonun teklifi Filistin üzerine katı bir askeri harekattır. Nitekim, Filistinlilerin tüm Batı Şeria'dan sürülmesi gerektiğini savunan Falwell, Robertson, DeLay gibi isimlerin yanı sıra Kudüs'deki Mescid-i Aksa'nın yıkılıp yerine Yahudi tapınağının inşa edilmesi ve İsrail sınırının Irak'a kadar genişletilmesini isteyenler de mevcuttur.[262] Nitekim, 1999 yılında birbirlerinden bağımsız olarak Mescid-i Aksa'ya saldırı planlayan üç hristiyan ve iki yahudi yakalanmıştır ki içlerinden ikisinin amacının tarihin sonunda vuku bulacak Armageddon savaşını başlatmak olduğu tespit edilmiştir.[263]

Filistinlileri Hitler ile benzeştiren Falwell, İsrail'e desteğini şu şekilde dile getirmiştir: "Bu İslamî fundamentalistler, radikal teröristler, Ortadoğu canavarları, İsrail ulusunu yok etmeye, İsrail'i denize gömmeye ve dünyayı fethetmeye yemin etmişlerdir..."[264] Öte yandan, İsrail'de yaşanan olaylar, Robertson tarafından Yük-

[262] Gormly, s.267.

[263] David S. New, **Holy War**, North Carolina: Mc Farland and Company, Inc. Publishers, 2002, s.9.

[264] Gormly, s.263.

seliş'in yakın olduğu şeklinde yorumlanmış, mevcut durum apokaliptik öngörülerle desteklenmiştir.

Ancak, her ne kadar fundamentalizmin eskatolojik öncülleri Yahudilere desteği şart koşsa da, dünyanın sonuna gelindiğinde yahudilerin ancak küçük bir bölümünün kurtuluşa ereceğine inanan fundamentalistlere göre hristiyanlar Tanrı'nın göksel ve nihaî planına dahilken, Yahudiler sadece dünyevî planın bir parçasıdır. John Darby'nin başlatıp John Walvoord'un geliştirdiği bu teoriye göre, dünyanın sonunda ortaya çıkacak olan Deccal, yahudilerin büyük kısmını kandıracak ve sadece 144 bin yahudi Deccal'e kanmayıp hristiyanlığa yönelerek kurtuluşa erecektir.[265]

5.2. Siyasete ve Demokrasiye Yaklaşımları

Amerika'da fundamentalizmin ortaya çıktığı ilk dönemlerde siyasete sıcak bakmayan fundamentalistler, 1970'li yıllara kadar politikaya katılımı yanlış bulmuşlar, yerine dua etmeyi ve dini faaliyetleri teşvik etmişlerdir. Ancak zamanla devletin toplumsal hayattaki belirleyiciliğinin farkına varmışlar ve amaçlarına ulaşabilmek için siyasi faaliyet içine girmek zorunda olduklarını hissetmişlerdir.[266] Nitekim tarihsel süreçte ilk olarak evrim karşıtlıklarıyla dikkat çekmişler, ancak bu dönemde (1920'ler) siyasetle ilişkileri sistemli bir şekilde değil rastgele olmuştur.[267] 1930 ve 1940'lı yıllarda politikaya dair suskunlukları devam etmiş; 1950 ve 1960'larda bir süredir etkili olan komünizm karşıtlığına destek vermişlerdir. 1976'da Jimmy Carter'ın adaylığı evanjelikleri ilk kez büyük ölçüde harekete geçirmiş ve takip eden süreçte fundamentalistlerin politik faaliyetleri büyüyerek devam etmiştir.

1970'ler boyunca teşekkül eden ve bu kez "seküler humanizm" karşıtlığıyla dikkat çeken *Yeni Hristiyan Sağ* (*New Christian Right*- NCR) organizasyonları içinde en önemli ikisi *Ahlaklı*

---

[265] Strozier, s.199.

[266] Wuthnow ve Matthew P. Lawson, s.31.

[267] Clyde Wilcox, **God's Warriors**, London: The John Hopkins University Press, 1992, s.6.

Çoğunluk ve *Hristiyan Sesi* (*Christian Voice*) adlı gruplar olmuştur. Her ikisi de 1978'de kurulmuş; bunlardan *Hristiyan Sesi*, California'daki bazı yerel anti-gay ve anti-pornografi gruplarının faaliyetlerini genişletmeleri sonucu oluşmuştur. Üyeleri çoğunlukla bağımsız İncil kiliseleri, bağımsız Baptist kiliseleri ve diğer fundamentalist kiliselerden, ayrıca Pentekostal Tanrı Meclisleri (Pentecostal Assemblies of God) takipçilerinden oluşmuştur.[268] Ancak yukarıda genişçe üzerinde durduğumuz için burada tekrar etmek istemediğimiz *Ahlaklı Çoğunluk* hareketi diğerinden çok daha fazla etkili olmuş ve ses getirmiştir.

1980'li yıllar yeni tip bir Hristiyan Sağ faaliyetine sahne olmuştur. Bu kez, Baptist Pat Robertson'ın başını çektiği pentekostal ve karizmatik hristiyanlar ön plandadır. 700 klüpteki kariyeri boyunca kendini bir karizmatik olarak inşa eden Robertson, son siyasi olayları da pre-millenarist bakış açısıyla yorumlayarak fundamentalistlerin desteğini almaya çalışmıştır.

Fundamentalistlerin siyasete yaklaşımlarında dikkat çeken önemli hususlardan biri Amerika'nın bekası ile hristiyanlığın bekasının bir tutulmasıdır.[269] Nitekim daha evvel de belirttiğimiz gibi fundamentalistler, Amerikalıların Tanrı tarafından seçilmiş bir millet olduğuna ve Tanrı'nın yeryüzü senaryosunu gerçekleştirmekle görevli olduğuna gönülden iman eder. Bu nedenle fundamentalistler, gerek ulusal gerek uluslararası siyasi olaylara karşı taraf olmaktan çekinmez. Zira, Tanrı buyruğunu hakim kılmak için politika görmezden gelinemeyecek toplumsal bir olgudur. Böylece siyasi sorumluluktan kaçınmayan fundamentalistler, bir taraftan dini donanıma ve inanca sahip kimselerin seçilmesi için çaba gösterirken, diğer taraftan siyasette aktif olmaktan kaçınmamışlardır.[270]

---

[268] A.g.e., s.12.
[269] Hunter, s.106.
[270] A.g.e., s.116.

Demokrasiye şüpheyle yaklaşan ve çoğunluğun yönetimine değil, dindar bir cumhuriyete özlem duyan[271] Birleşik Devletlerdeki Protestan fundamentalistleri, politik söylemlerini Amerikan anayasasının manevi önemi ve kurucularının dindarlığıyla desteklerler.[272] Buna göre Amerikan anayasası İncil prensiplerine oturan kutsal bir metindir ancak zamanla kurucuların ve anayasanın gösterdiği yoldan sapılmıştır. Dolayısıyla yapılması gereken Amerikan toplumunu özüne döndürmektir.

5.3. Aileye ve Cinsiyet Problemine Yaklaşımları

Fundamentalistler, modern toplumun bir çeşit kritiğini yapar ve olumsuzlukları önplana çıkarır. Ahlaksızlık, yolsuzluk, şiddet ve günah içine batmış; homoseksüelliğin, pornografinin, kürtajın yaygın olduğu modern topluma karşılık kutsal değerlerin ön planda olduğu bir toplum önerir.

Fundamentalistler, toplumsal konularda ataerkil yaklaşımlarıyla dikkat çeker. Bu husus, hristiyan fundamentalistlerin diğer dinlerin fundamentalist yorumlarıyla olan ortak özelliğini yansıtır. Buna göre kadının eş ve anne olarak konumu bellidir ve vuku bulacak herhangi bir değişim geleneksel kültür için büyük bir tehdittir. Zira, kadınların kontrol altında tutulması toplumsal düzenin devam etmesi için gerekli görülmüştür. Benimsenen otorite hiyerarşisinde kadın alt sıralardadır: "Birleşik Devletlerin içinde ve dışında yayılan fundamentalist, Pentekostal, Karizmatik Protestan kiliselerin büyük çoğunluğunda, otorite yukarıdan aşağıya doğru şu şekilde sıralanır:

Tanrı→Din Adamı→Koca→Kadın→Çocuk."[273]

---

[271] Riesébrodt, s. 66.

[272] Ammerman, "Accounting for Christian Fundamentalisms", s.153.

[273] Brouwer ve Diğerleri, s.219. Ayrıca, kadın -erkek arasındaki ayrım duvarının fundamentalist kongregasyonlardaki durumu ve kadınların bunu içselleştirmesiyle ilgili bk. Brenda E. Brasher, "My Beloved is All Radiant: Two Case Studies of Congregational-Based Christian Fundamentalist Female Enclaves and

Fundamentalistlerin öngördüğü aile tipi ataerkil nükleer ailedir. Papaz ve karısı ideal eş olarak sunulur; biri yönetirken diğeri onu takip eder. Ayrıca, ruhbana evliliği yasaklayan Katolik yapı eleştirilir. Zira, evliliğin kendisine yasaklandığı bir rahibin inananlara örnek olabilmesi ve yol göstermesi mümkün değildir. Öte yandan, Meryem'in kutsallaştırıldığı Katolik inancı, fundamentalistlerce feminen olmakla ve erkek egemenliğini zedelemekle suçlanır. Nitekim, 1920 yılında evanjelist Billy Sunday hristiyanlığın "erkek dini" olduğunu söylemiştir.[274]

Aile içinde güçlü, cesur Tanrısal erkek figürü, ulusal düzeyde güçlü bir ordu ile paralellik arzeder.[275] Amerikan sisteminin yalnızca korunması değil yayılması gerektiğine de inanan fundamentalistler bu anlamda daha Tanrısal bir dünya için güç kullanma hususunda tereddüt göstermezler.

Feminist hareketlere şiddetle karşı çıkan fundamentalistler, feminist hareketin "Tanrının otorite çizgisini" *de facto* olarak yok ettiğini ve bunun Amerikan ailesi için ciddi bir tehdit olduğunu savunurlar. [276]

Fundamentalist söylemde önemli yer işgal eden ve sembolik anlam ifade eden kürtaj ve homoseksüellik meselelerinde net tavırlarıyla dikkat çeken fundamentalistler, homoseksüelliği ahlakı ve dini yok saymakla, kürtajı katillikle eş tutarlar. Liberaller meseleyi bireysellik temelinde meşrulaştırırken, hayatın ilk gebelik anından itibaren başladığını savunan muhafazakar protestanların meseleye yaklaşımları siyasi tercihlerini de etkiler.[277]

---

the Religious Experiences They Cultivate Amoung Women", **Rewiew of Religious Research**, Vol. 38., No. 3: 231-246, March 1997.

[274] Brouwer vd., s.224.

[275] Ammerman, "Accounting for Christian Fundamentalisms", s.154.

[276] Hunter, s.104.

[277] Kürtaja yaklaşım ile politik tercih arasındaki ilişki için bk. Joseph B. Tamney, Stephen D. Johnson, Ronald Burton, "The Abortion Controversy: Conflicting Beliefs and Values in American Society", **Journal for the Scientific Study of Religion**, Vol. 31, No. 1: 32-46, March 1992.

6. SONUÇ

Fundamentalizm, kısaca kişinin kendi inancını içinde bulunduğu toplumun öncü prensibi haline getirme çabasıdır. Sadece bir dine yöneliş veya dindarlık ifadesi olarak tanımlanamayacak olan fundamentalizmin ayırıcı özelliği, bireysel olmaktan çıkıp toplumsal, siyasi ve dini bir harekete dönüşebilmesinde aranmalıdır. Fundamentalistler, her ne kadar diğer inançlı insanlarla bir takım ortak özellikler paylaşıyor olsalar da; hakikat ve hayata dair prensiplerinde gösterdikleri katı, ayrılıkçı tutumla ve kutsal metinlerden ilham alarak ayrıntılı şekilde ortaya koydukları dünyanın sonu resimleriyle diğer inananlardan ayrılırlar. Söylem ve uygulamalarında merkeze aldıkları geleneği reforme etmeyi veya dönüştürmeyi düşünmedikleri gibi asıl, kişinin ve toplumun geleneğe göre dönüştürülmesi gerektiğini savunurlar.

Fundamentalizm olgusunu ve niteliklerini ortaya koyduğumuz birinci bölümde görülmüştür ki, söz konusu hareketlerin ortaya çıkışı modernleşmeyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda modern birer fenomen olarak dikkat çeken fundamentalist hareketler, modernitenin nimetlerinden faydalanmak hususunda tereddüt göstermemiş; hatta bilim ve teknolojinin ürünlerini diğer toplum kesimleri kadar etkin kullanmışlardır.

Aynı bölümde dikkat çektiğimiz üzere fundamentalist bir hareket benimsediği reaksiyonerlik, seçicilik, yanılmazlık gibi ideo-

lojik öncüllerin yanısıra organizasyonel nitelikleriyle de dikkat çeker. Etkin ve hiyerarşik bir liderlik yapısının gözlendiği bu tür hareketlerde dış dünyaya karşı güvensizlik "öteki"nin yaratımını kolaylaştırmış ve bu durum çoğu zaman kendi ile öteki arasında çizilen keskin sınırlarla ifadelendirilmiştir.

Çalışmamızın asıl kısmını oluşturan Amerika'daki Hristiyan fundamentalizmini incelediğimiz bölümde ortaya koyduğumuz üzere Hristiyan fundamentalizmi "yanılmazlık", "pre-millenarizm", "evanjelizm" ve "ayrılıkçılık" gibi kimi özellikleri bünyesinde barındırır. Kitab-ı Mukaddes'in yanılmazlığına yaptıkları güçlü vurgunun yanısıra dünyayı evanjelize etmek amacıyla misyoner faaliyetlere önem veren fundamentalistler, dünyanın dört bir yanında hristiyanlık propagandasına destek verirler. Dünyanın kötü gidişatına dur diyecek vakti, İsa Mesih'in dönüşünü hasretle bekleyen söz konusu grup, son zamanlarda pasif bekleyişin yerine yeryüzünü İsa'nın dönüşü için hazırlama stratejisine yönelmişlerdir.

Amerika'da Protestan fundamentalizminin tarihsel gelişimi dikkate değer mücadelelere sahne olmuştur. Yüzyılın başında modernizm ve sekülerizme karşı çıkan muhafazakarlar, tarikatlerden (denomination), okullardan ve kamusal hayatın diğer alanlarından dışlandıklarında geri çekilmiş, fakat pes etmemiş; kendi içlerinde organize olarak okullar, bağımsız kiliseler, hastaneler, basım yayım kuruluşları hatta eğlence merkezleri kurmuşlar; böylece iç dayanışmayı sağlamışlardır. Gerekli maddi ve organizasyonel güce sahip olduklarına inandıkları vakit kamusal alanda varolma mücadelesine girişmişlerdir.

Ahlaklı Çoğunluk hareketiyle yeniden görünürlük kazanan fundamentalistler, bundan böyle toplumsal ve siyasi meselelerde görüş bildirmek ve taraf olmaktan çekinmemişler, toplum üzerinde etkili olabilmek için büyük gayret sarfetmişlerdir. Gerek Amerika'da gerek diğer ülkelerde giriştikleri misyoner faaliyetlerle inananların sayısını artırmak ve arkalarındaki desteği çoğaltmak için yoğun çaba sarfetmişlerdir. Teolojik konular üzerinde mesai harcamaktan daha çok, aile, kürtaj, homoseksüellik

gibi toplumsal meselelere yönelmişler, siyasi meselelerde etkili olmaya çalışmışlardır. Sadece iç politikayı değil Amerikan dış politikasını da etkileyecek mülahazaların içine girmişlerdir. Nitekim, günümüz önemli fundamentalistlerinden Pat Robertson'un basına yansıyan ve çok ses getiren Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chavez'e suikast düzenlenmesine yönelik çağrısı, her ne kadar daha sonra geri alınmış olsa da Amerika'daki fundamentalizmin nerelere kadar uzanabileceğini göstermiştir.

Fundamentalizmin Yahudilere yaklaşımı da dikkat çekici niteliktedir. Nitekim yahudileri en iyi dost, müslümanları ise en büyük düşman olarak niteleyen son dönem fundamentalistleri, bu düşüncelerini İsrail-Filistin ekseninde somutlaştırmışlardır. Soğuk savaşın bitiminden sonra hristiyan eskatolojisi üzerindeki en büyük engelin müslümanlar olduğuna dikkat çeken fundamentalistler, yahudilerin İsrail'e yerleşimine büyük destek vermişler hatta maddi kaynak sağlamışlardır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin yerleşik dindarlığı ve çoğulcu yapısı içinde gelişme imkanı bulan fundamentalist hareketin mukabilini Avrupa ülkelerinde görmek oldukça zordur. Zira, Avrupa devletleri modernleşme süreçlerinde dini tümüyle baskı altına alıp dindarların faaliyetlerine hayat alanı tanımazken, siyasette ve toplumda dinin etkisini bütünüyle dışlamışlardır. Oysa ki, Amerikanın modernleşme sürecinde her ne kadar din olumsuz yönde etkilenmiş de olsa; toplumunda kökleşmiş olan dindarlık ve çoğulculuk, fundamentalist hareketin etkinliğinin daha yüksek olmasını sağlamıştır.

Tüm bunların ışığında şu hususlara bir kez daha dikkat çekmek isteriz:

Fundamentalizm, bir tek dine ya da inanç sistemine özgü bir olgu değildir. Aksine her dinde fundamentalizm vardır. Bu çerçevede, soğuk savaş döneminin ardından kurulduğu söylenen 'Yeni Dünya Düzeni'nde Batı merkezli kimi çevrelerin fundamentalizmi İslam'la özdeşleştirme çabaları yanıltıcıdır. Zira, daha önce değindiğimiz gibi gerek İbranî geleneğini benimseyen Hris-

tiyanlık, Yahudilik ve İslam'da; gerek Sih ve Hindu gibi İbranî olmayan dinlerde söz konusu hareketler hemen aynı şiddet ve oranda gözlenebilmektedir. Diğer taraftan, soğuk savaş sonrasında İslam'ın fundamentalizmle özdeşleştirilmesi uluslararası siyasi ortamın yönlendirdiği konjonktürel bir durumdur. Zira, Sovyetler Birliği'nin var olduğu dönemde komünizm en büyük tehdit olarak algılanırken, Birliğin yıkılması sonrasında İslam ötekileştirilmek suretiyle Deccal ilan edilmiştir. Bu tanımlamanın meşrulaştırılabilmesi için ise İslamın fundamentalist bir din olduğu algısının yaratılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

İkinci olarak, fundamentalizmler içinde yeşerdikleri toplumların sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik koşullarına bağlı olarak farklılaşırlar. Dolayısıyla tek bir fundamentalizm tipinden söz etmek mümkün değildir. Zira, söz konusu şartlar fundamentalizmlerin dünya ile ilişki modellerini belirleyen unsurlardır. Bu anlamda kimi fundamentalist hareketler, dünyayı fethetme çabası içine girerken kimileri dünyayı dönüştürmeyi, terk etmeyi veya kendi dünyasını yaratmayı tercih eder.

Üçüncüsü, fundamentalizm 'gelişmekte olan' toplumlara özgü bir olgu değildir; 'modern' olarak nitelenen toplumlarda da görülür." Zira, her ne kadar günümüzde modern Batı'nın gerisinde kalan Doğu toplumları fundamentalist hareketlerin beşiği gibi algılansa da çalışmamız boyunca görülmüştür ki Amerika Birleşik Devletleri gibi modernleşme sürecini tamamlamış ve dünyanın "Süper Güç"ü olmuş bir toplumda fundamentalist hareketlerin yükselmesi engellenememiştir.

Dördüncüsü, Amerika Birleşik Devletleri'nde de fundamentalist hareketler vardır ve toplumsal zemini güçlü olan bu oluşumlar siyasette etkindirler. Nitekim 'Yeni Hristiyan Sağ' olarak bilinen politik duruşun öncüleri olan Jerry Falwell ve Pat Robertson gibi isimler, muhafazakar toplum kesimlerinin politikaya katılımında göz ardı edilemeyecek düzeyde katkı yapmışlardır. Ayrıca, başkanlığa adaylık için girişimde bulunan Robertson'un muhafazakar bir evanjelik olan Amerikan başkanı George W. Bush ile zaman zaman yaptığı özel görüşmeler dünya basınında pek

çok kez yer almış, bu da Bush'un Robertson'dan etkilendiği algısını beraberinde getirmiştir.

Son olarak, Amerika'nın dış politikasında önemli yeri olan İsrail politikası ve Filistin karşıtlığı Amerikan fundamentalistlerince desteklenmektedir. Nitekim, fundamentalist eskatolojide İsrail'in ve yahudilerin önemi çalışmamızın muhtelif kısımlarında gösterilmiştir. Anlaşılmaktadır ki, yahudilere sadece manevi destekle yetinmeyerek maddi ve siyasi desteği de gerekli gören fundamentalist yaklaşım ile Amerika Birleşik Devletleri'nin İsrail politikası ilginç bir şekilde üst üste gelmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ali, Tarık. The Clash of Fundamentalisms. New York: Verso Publishing, 2002.

Allison, Lon ve Mark Anderson. Going Public with The Gospel. USA: InterVarsity Press, 2003.

Armstrong, Karen. The Battle For God. New York: Ballatine Books, 2001.

Beale, David O. In Pursuit of Purity. South Carolina: Unusual Publications, 1986.

Beyer, Peter. Religion And Globalisation. London: Sage Publication, 1997.

Brouwer, Steve, Paul Gifford ve Susan D. Rose. Exporting The American Gospel. New York: Routledge Publishing, 1996.

Bruce, Steve. Religion in The Modern World. Oxford: Oxford University Press, 1996.

Casanova, Jose. Public Religions in The Modern World. Chicago: The University of Chicago Press, 1994.

Evans, Rod L. Ve Irwin M. Berent. Fundamentalism: Hazards And Heartbreaks. Illinois: Open Court Publishing, 1990.

Günay, Ünver. Din Sosyolojisi. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.

Gündüz, Şinasi. Küresel Sorunlar ve Din. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.

Hallsell, Grace. Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak. Mustafa Acar ve Hüsnü Özmen (çev.). İstanbul: Kim Yayınları, 2002.

Hançerlioğlu, Orhan. Dünya İnançları Sözlüğü. 2. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi. 1993.

Heilman, Samuel. Defenders of The Faith. Berkeley: University of California Press, 2000.

Hunter, James D. American Evangelicalism. New Jersey: Rutgers University Press, 1984.

Kepel, Gilles. The Revenge of God. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1994.

Lawrence, Bruce B. Defenders of God. South Carolina: University of South Carolina Press, 1995.

Marsden, George M. Fundamentalism and American Culture. Oxford: Oxford University Press, 1980.

_____. Understanding Fundamentalism and Evangelicalism. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991.

Mead, Frank S. ve Samuel S. Hill. Handbook of Denominations in The United States. Nashville: Abingdon Press, 2001.

New, David S. Holy War. North Carolina: McFarland and Company Inc. Publishers, 2002.

Özkan, Ahmet Rafet. Amerikan Evanjelikleri. Erzurum: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

Riesébrodt, Martin. Pious Passion. Don Reneau (çev.) California: University of California Press, 1993.

Strozier, Charles B. Apocalypse. Boston: Beacon Press, 1994.

Wilcox, Clyde. God's Warriors. London: The Johns Hopkins University Press, 1992.

Wilson, Bryan. Dini Mezhepler. Ali İhsan Yitik ve A. Bülent Ünal (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Makaleler ve Süreli Yayınlar

Ammerman, Nancy T. "North American Protestan Fundamentalism" Fundamentalisms Observed. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1991, ss.1-65.

_____. "Accounting for Christian Fundamentalisms: Social Dynamics and Rhetorical Strategies" Accounting for Fundamentalisms. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1994, ss.149-170.

Almond, Gabriel A. Emmanuel Sivan and R. Scott Appleby. "Fundamentalism: Genus and Species" Fundamentalisms Comprehended. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1995, ss.399-424.

_____. "Explaining Fundamentalisms" Fundamentalisms Comprehended. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1995, ss.425-444.

_____. "Examining the Cases" Fundamentalisms Comprehended. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1995, ss.445-482.

Arjomand, Said Amir. "Unity and Diversity in Islamic Fundamentalism" Fundamentalisms Comprehended. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1995, ss.179-198.

Brasher, Brenda E. "My Beloved is All Radiant: Two Case Studies of Congregational-Based Christian Fundamentalist Female Enclaves and The Religious Experiences They Cultivate amoung Women", Review of Religious Research. Vol. 38, No. 3: 231-246. March 1997.

Eisenstadt, S. N. "Fundamentalism, Phenomenology and Comparative Dimensions" Fundamentalisms Comprehended. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1995, ss.259-276.

Frykenberg, Robert Eric. "Hindu Fundamentalism and the Structural Stability of India" Fundamentalisms and the State. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1993, ss.233-255.

Gormly, Eric. "Evangelical Solidarity with The Jews: A Veiled Agenda? A Qualitative Content Analysis of Pat Robertson's 700 Club Program", Review of Religious Research. Vol. 46, No. 3: 255-268. 2005.

Hadden, Jeffrey K. "The Rise and The Fall of American Televangelism", Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 527: 113-130. May 1993.

Hadden, Jeffrey K. and Anson Shupe. "Televangelism in America", Social Compass. Vol. 34, No. 1: 61-75. 1987.

Hammond, Phillip E. "The Curious Path of Conservative Protestanism", Annals of The American Academy of Political and Social Science. Vol. 480, Religion in America Today: 53-62. July 1985.

Hoffman, Valerie J. "Muslim Fundamentalists: Psychosocial Profiles" Fundamentalisms Comprehended. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1995, ss.199-230.

Hopson, Ronald E. and Donald R. Smith. "Changing Fortunes: An Analysis of Christian Right Ascendance within American Political Discourse", Journal for the Scientific Study of Religion. Vol. 38, No. 1: 1-13. March 1999.

Jelen, Ted G. "The Clergy and Abortion", Review of Religious Research. Vol. 34, No. 2: 132-151. December 1992.

Lechner, Frank J. "Fundamentalism and Sociocultural Revitalization: On the Logic of Dedifferentiation" Differentiation Theory and Social Change. Jeffrey C. Alexander and Paul Colomy (ed.). New York: Colombia University Press, 1990, ss.88-117.

_____. "Fundamentalism and Sociocultural Revitalization in America: A Sociocultural Interpretation", Sociological Analysis. Vol. 46, No. 3: 243-259. 1985.

Liebmen, Charles S. "Jewish Fundamentalism and the Israili Polity" Fundamentalisms and the State. Chicago: University of Chicago Press, 1993, ss.68-87.

Mendelsohn, Everett. "Religious Fundamentalism and the Sciences" Fundamentalisms and Society. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1993, ss.23-41.

Oberoi, Harjot. "Sikh Fundamentalism: Translating History into Theory" Fundamentalisms and the State. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1993, ss.256-285.

Shibley, Mark A. "Contemporary Evangelicals: Born-Again and World Affirming", Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. 558, Americans and Religions in the Twenty-First Century: 67-87. July 1998.

Smidt, Corwin. "Evangelicals within Contemporary American Politics: Differentiating between Fundamentalist and Non-Fundamentalist Evangelicals", The Western Political Quarterly. Vol. 41, No. 3: 601-620. September 1988.

Smidt, Corwin and Paul Kellstedt. "Evangelicals in The Post-Reagan Era: An Analysis of Evangelical Voters in The 1988 Presidential Election", Journal for the Scientific Study of Religion. Vol. 31, No. 3: 330-338. 1992.

Smidt, Corwin E. and James M. Penning. "Religious Self-Identifications and Support for Robertson: An Analysis of Delegates to the 1988 Michigan Republican State Convention", Review of Religious Research. Vol. 32, No. 4: 321-336. June 1991.

Sprinzak, Ehud. "Three Models of Religious Violence: The Case of Jewish Fundamentalism in İsrail" Fundamentalisms and the States. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1993, ss.462-490.

Tamney, Joseph B. and Stephen Johnson. "Explaning Support for The Moral Majority", Sociological Forum. Vol. 3, No. 2: 234-255. Spring 1988.

Tamney, Joseph B., Stephen D. Johnson and Ronald Burton. "The Abortion Controversy: Conflicting Beliefs and Values in American Society", Journal for the Scientific Study of Religion. Vol. 31, No. 1: 32-46. March 1992.

Weber, Jonathan. "Rethinking Fundamentalism: The Readjustment of Jewish Society in the Modern World" Religious Fundamentalism. Lionel Caplan (ed.). London: Macmillan Press, 1987, ss.95-121.

Wuthnow, Robert. "Religious Movements and Counter-Movements in North America" New Religious Movements and Rapid Social Change. James A. Beckford (ed.). California: Sage Publications, 1986, ss.1-28.

Wuthnow, Robert and Matthew P. Lawson. "Sources of Christian Fundamentalism in The United States" Accounting for Fundamentalisms. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1994, ss.18-56.

Internetten Alınan Kaynak

Jones, Steven. "Fundamentalism". 1998.
http: //religiousmovements.lib.virginia.edu/nrms/fund.html
(16 Temmuz 2001).